

BRUID.

Plezier of plicht?

**Huwelijksreizen van Nederlanders
in de negentiende eeuw**

BRUIDEGOM.

Masterthesis Alisa Meijs

Plezier of plicht? Huwelijksreizen van Nederlanders in de negentiende eeuw

Masterthesis opleiding Geschiedenis van Nederland in een Mondiale Context

Juli 2014

Naam: Alisa Meijs

Faculteit: Erasmus School of History, Culture and Communication

Universiteit: Erasmus Universiteit Rotterdam

Studentnummer: 34359414

Emailadres: alissimeijs@outlook.com / 343594am@student.eur.nl

Begeleidend docent: Prof. dr. J.A. Baggerman

Tweede lezer: Dr. C.L.A. Willemse

(Bron voorblad: Utrechts Archief, archief 790: familie Van Hengst, inventarisnummer 454)

*Tot nu toe was onze liefde gebonden door de nauwe ketenen van het engagement
Tot nu toe mochten we elkaar liefhebben, als twee op zich zelf staande personen, zonder
anderen band dan een groote genegenheid*

*Want ik durf nog niet te spreken van liefde, naar ik voel dat nog zooveel ontbreekt aan
elkaar begrijpen en verstaan, aan opgeofferd egoïsme
De wereld kneedde, wat men liefde noemt, voor ons*

(...)

*O, de vorm moet omgegoten, moet geheel anders gemerkt worden
Er moet een langzame ontwikkeling geboren worden, die twee zielen, geheel
verschillende en zelfzuchtige zielen,
- want egoïstisch is een ziel vóór het huwelijk -
doet samensmelten in een zuivere sympathie¹*

---

¹ Nationaal Archief Den Haag, archief van M.J. Looyen (1867-1938), J. ter Meulen (1873-1943) en hun familieleden, 1844-1950, inventarisnummer A-14, Maximiliaan Looyen, *Uit mijn reisjournaal* (1895) 1-2.

Inhoud

❖ Inleiding	5
❖ Hoofdstuk I Historiografisch onderzoek	8
❖ <i>Positie onderwerp binnen academische wereld</i>	8
❖ <i>Reisverslagen</i>	8
❖ <i>Reizen in de negentiende eeuw</i>	13
❖ <i>Normen, waarden en gebruiken omtrent het negentiende-eeuwse huwelijk</i>	16
❖ <i>De huwelijksreis</i>	21
❖ <i>Conclusie</i>	24
❖ Hoofdstuk II Onderzoek naar huwelijksreizen	27
❖ <i>De term huwelijksreis</i>	27
❖ <i>Vraagstelling en deelvragen</i>	29
❖ <i>Bronnen en methode</i>	30
❖ Hoofdstuk III Echtelieden op reis	35
❖ <i>De reizigers</i>	35
❖ <i>De reis en de bestemming</i>	37
❖ <i>Conclusie</i>	41
❖ Hoofdstuk IV Het leven op huwelijksreis	43
❖ <i>Bezienswaardigheden en uitstapjes</i>	43
❖ <i>Natuurbeleving</i>	51
❖ <i>Het vermaak der avond</i>	56
❖ <i>Sociale en overige bezigheden</i>	61
❖ <i>De schaduwkant van reizen</i>	66
❖ <i>Conclusie</i>	69
❖ Hoofdstuk V De reisverslagen	72
❖ <i>De journalen</i>	72
❖ <i>Invloeden op de schrijvers</i>	76
❖ <i>Het geschrevene</i>	81
❖ <i>Conclusie</i>	91
❖ Hoofdstuk VI Conclusie	93
❖ Alfabetische lijst primaire bronnen	97
❖ Bibliografie	98

Inleiding

Sinds jaar en dag zijn er bepaalde momenten in een mensenleven die de overgang markeren naar een nieuwe fase van het leven. Deze in de cultuur verankerde momenten zijn bijvoorbeeld verjaardagen of afstudeerceremonies, waarbij de persoon in kwestie iets afsluit en tegelijkertijd een nieuw hoofdstuk opent. Eén van die belangrijke omslagpunten in het leven is het huwelijk: twee mensen verbinden zich door middel van het huwelijk aan elkaar, waarmee zij hun individuele levens achter zich laten en samen verder gaan als een geheel. De huwelijksvoltrekking is over de jaren heen uitgegroeid van iets plechtigs tot iets feestelijks, met de daarbij behorende gebruiken. Zo is het bijvoorbeeld in de Joodse cultuur traditie een glas stuk te trappen tijdens de huwelijksceremonie, en is het in de Westerse traditie gebruikelijk dat de bruid haar bruidsboeket aan het einde van de festiviteiten naar het vrouwelijke publiek gooit. Een tegenwoordig veel gezien gebruik rondom het huwelijk is de huwelijksreis. Na de trouwerij gaan bruid en bruidegom samen op reis, naar een vaak exotisch oord, om ongestoord van elkaar en hun wittebroodsweken te kunnen genieten. Dit gebruik is vandaag de dag niet meer weg te denken uit de Westerse cultuur. Maar is het fenomeen van de huwelijksreis een traditie te noemen? Wanneer deed dit gebruik zijn intrede? En heeft dit gebruik altijd dezelfde vorm gehad, of is deze veranderd sinds zijn intrede? Dat is waar deze masterthesis over gaat.

In overzichtswerken over de Nederlandse cultuur is te lezen dat de huwelijksreis als gebruik rondom de huwelijksvoltrekking zijn intrede deed aan het begin van de negentiende eeuw.² In de negentiende eeuw had Nederland een relatief stabiele frequentie van huwelijksluitingen, die hoger lag dan bijvoorbeeld in België.³ Daarnaast werd er in het Europa van de negentiende eeuw veel gereisd om verschillende redenen, waar vermaak er één van was. Sommige reizigers vereeuwigden hun belevingen in reisverslagen, waarin zij verslag legden van hun activiteiten en de indrukken die zij opdeden tijdens een reis. Reisverslagen zijn als bronnen te scharen onder de term egodocumenten; documenten waarin het persoonlijke leven en perspectief van de auteur voorop staan.⁴ Dit soort bronnen is de basis van dit onderzoek. Aan de hand van reisverslagen van huwelijksreizen uit de negentiende eeuw onderzoek ik het opkomende fenomeen van de huwelijksreis. Op zowel nationaal als internationaal gebied is er nog vrijwel niets bekend over hoe de negentiende-eeuwse

---

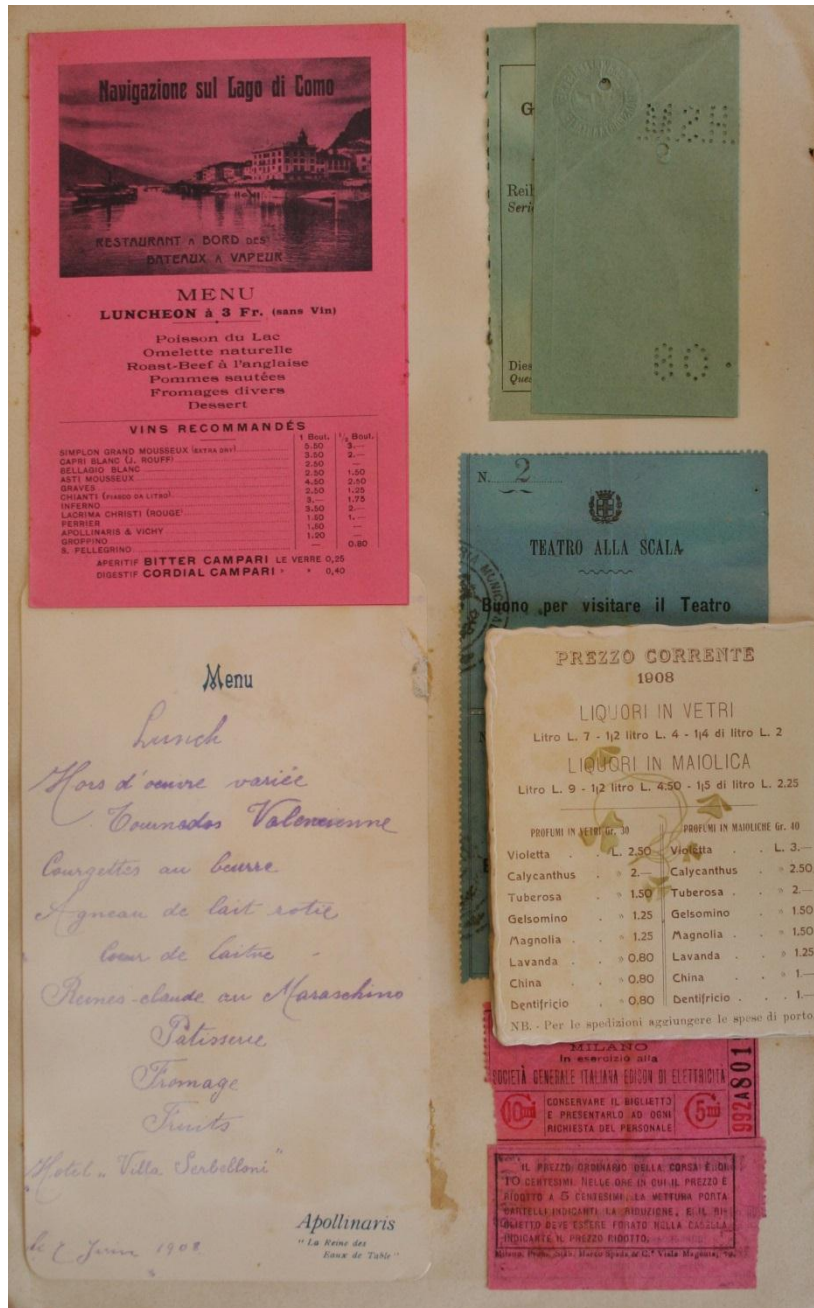
² Thimo de Nijs, *In veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij 1815-1890* (Amsterdam 2001) 179.

³ E.W. Hofstee, *De demografische ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Een historisch-demografische en sociologische studie* (Den Haag 1978) 28-36.

⁴ Gert-Jan Johannes, Rudolf Dekker, 'Het egodocument: stiefkindje of oogappel?', *Vooy's* 3/4 (1999) 22-29.

huwelijksreis eruit zag. Deze masterthesis richt zich dan ook op een breed scala aan aspecten van de huwelijksreis, waaronder enerzijds praktische aspecten zoals vervoersmiddelen en duur van de reis, maar anderzijds ook bijvoorbeeld de natuurbeleving van de bruid en bruidegom en hoe er over huwelijksreizen geschreven werd. Het doel van het onderzoek is om een zo coherent en compleet mogelijk beeld te krijgen van de negentiende-eeuwse huwelijksreis en de ontwikkeling die deze heeft doorgemaakt, om dit fenomeen vervolgens te analyseren en verklaren op basis van secundaire literatuur over de negentiende-eeuwse cultuur van Nederland.

Allereerst zal ik de positie van het onderzoek naar huwelijksreizen binnen de academische wereld beschrijven, om daarna een historiografisch overzicht te geven van dit onderwerp. Vervolgens zal ik de methodologische aspecten van dit onderzoek uiteenzetten en verantwoorden, zoals de hoofdvraag met bijbehorende deelvragen en de gebruikte bronnen. Dan volgt het daadwerkelijke onderzoek, onderverdeeld in drie hoofdstukken, namelijk *Echtelieden op reis*, *Het leven op huwelijksreis* en *De reisverslagen*. Alle bevindingen worden samengebracht en overzien in een conclusie, die het laatste hoofdstuk vormt.

Bladzijde uit een plakboek van een huwelijksreis

. (Bron: Utrechts Archief, archief 814: familie Van Geuns, inventarisnummer 416, stukken betreffende het huwelijk en de huwelijksreis van Willem Antonie Elisa van Geuns en Jeanne Emilie de Kanter, 1907-1908)

Hoofdstuk I **Historiografisch onderzoek**

Positie onderwerp binnen academische wereld

Zoals al kort vermeld werd in de inleiding, is er door historici nog vrijwel geen onderzoek gedaan naar huwelijksreizen. Zowel op nationaal als internationaal gebied is de geschiedenis van de huwelijksreis een nog onontgonnen gebied. Er is wel degelijk onderzoek gedaan naar reizen en de Nederlandse reiscultuur van de negentiende eeuw, maar binnen dit onderzoeksgebied is de aandacht voornamelijk uitgegaan naar reizen als de *Grand Tour*, een reis ter ontwikkeling van jonge mannen van stand, of bijvoorbeeld plezierreisjes langs de Rijn. De geschiedenis van Nederlandse huwelijksreizen wordt slechts in enkele overzichtswerken, zoals *In veilige haven* van Thimo de Nijs, of *Het intieme burgerleven* van Pieter Stokvis, oppervlakkig aangestipt. Op internationaal gebied zijn er slechts enkele artikelen te vinden, met titels als ‘The social construction of the North American honeymoon, 1880-1995’ en ‘Victorian honeymoons: sexual reorientations and the ‘sights’ of Europe’. Deze artikelen behandelen slechts bepaalde, specifieke aspecten van de geschiedenis van huwelijksreizen. Uitgebreid onderzoek naar wat een huwelijksreis precies inhield, hoe men hierover schreef en welke ontwikkelingen dit fenomeen doormaakte bestaat dus nog niet. Deze masterthesis vult die leemte, door een begin te maken aan een zowel beschrijvend als verklarend onderzoek naar de geschiedenis van huwelijksreizen. Dit onderzoek heeft hierdoor een duidelijke wetenschappelijke relevantie. Ik richt mij specifiek op huwelijksreizen van Nederlanders en hoe zij hierover schreven in reisverslagen. Alhoewel er geen uitgebreide secundaire literatuur over huwelijksreizen bestaat, is er zoals reeds opgemerkt voldoende onderzoek gedaan naar reizen en hoe men hier over schreef in de negentiende eeuw. Daarnaast is het van belang om te kijken naar de negentiende-eeuwse gebruiken en normen en waarden rondom het huwelijk. Mijn historiografisch onderzoek is dan ook tweeledig: enerzijds richt het zich op secundaire literatuur over de geschiedenis van reizen en reisverslagen, anderzijds op de burgerlijke cultuur van de negentiende eeuw en de weinige secundaire literatuur die er over huwelijksreizen is.

Reisverslagen

Reisverslagen hebben door de jaren heen een gemengde waardering gekregen van Nederlandse historici. Veel historici vinden reisverslagen lastig als bron te gebruiken. Dit komt doordat dit soort bronnen relatief moeilijk vindbaar en toegankelijk zijn en omdat ze lang een onbetrouwbare reputatie hebben gehad, vanwege de aanwezigheid van vooroordelen,

stereotypen en conventies.⁵ Binnen de traditionele politieke geschiedschrijving, ofwel de ‘grote-mannen-geschiedenis’, was het heel gewoon om egodocumenten als betrouwbare bronnen te zien en te gebruiken. Men meende namelijk dat deze bronnen dichtbij de onderzochte geschiedenis stonden.⁶ Toen de geschiedschrijving in de negentiende eeuw een wetenschappelijk karakter kreeg, ging men memoires als onbetrouwbaar beschouwen.⁷ Ze werden gezien als uiterst subjectief. Daarnaast konden ze onwaarheden bevatten en waren ze onbruikbaar voor sociaal-economisch onderzoek. Volgens historicus Rudolf Dekker werden reisverslagen niet serieus genomen door Nederlandse historici. Hij stelt dat de beschrijving van de historicus J. Romein van egodocumenten als gevaarlijk en onbetrouwbaar, typerend was voor het denken over egodocumenten in de twintigste eeuw.⁸

Dankzij de historicus J. Presser, de bedenker van de term egodocument, ontstond er vanaf de jaren '70 van de twintigste eeuw herwaardering voor onder andere reisverslagen. Presser was de bedenker van deze verzamelterm voor teksten zoals memoires, brieven, dagboeken en autobiografieën, en definieerde egodocumenten als ‘die documenten, waarin een ego zich opzettelijk of onopzettelijk onthult – of verbergt (...)’.⁹ In Presser’s sterfjaar, 1970, werd er een baanbrekend onderzoek gepubliceerd door een Engelse historicus, Alan Macfarlane, die een studie over een zeventiende-eeuwse predikant had gebaseerd op diens dagboek.¹⁰ Hiermee werd de herwaardering voor egodocumenten ingezet, die versterkt werd door een opleving van de verhalende geschiedschrijving in de jaren '80 van de twintigste eeuw. Volgens Dekker werden egodocumenten toen weer als bruikbaar voor de geschiedschrijving gezien, voor bijvoorbeeld het bestuderen van micro- of mentaliteitsgeschiedenis.¹¹

Hiermee werd het gebruik van egodocumenten echter niet minder problematisch. De subjectiviteit van reisverhalen valt niet te ontkennen. Volgens Dekker werden reisverslagen dikwijls pas geschreven wanneer men eenmaal weer thuis was, op basis van aantekeningen die tijdens de reis gemaakt werden.¹² Daarnaast werden sommige reisverslagen ook specifiek

---

⁵ P. Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860: reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit* (Utrecht 1999) 11.

⁶ Rudolf Dekker, ‘De erfenis van Jacques Presser. Waardering en gebruik van egodocumenten in de geschiedwetenschap’, in: Christien Brinkgreve e.a., *Levensverhalen*, themanummer Amsterdams Sociologisch Tijdschrift (Amsterdam 2002) 19-37.

⁷ Dekker, ‘De erfenis van Jacques Presser’, 24-25.

⁸ Dekker, ‘De erfenis van Jacques Presser’, 23.

⁹ Dekker, ‘De erfenis van Jacques Presser’, 19.

¹⁰ Dekker, ‘De erfenis van Jacques Presser’, 26.

¹¹ Rudolf Dekker, ‘Van ‘Grand Tour’ tot treur – en sukkelreis. Nederlandse reisverslagen van de 16^e tot begin 19^e eeuw’, *Opossum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen* 4 (1994) 8-25.

¹² Dekker, ‘Van ‘Grand Tour’ tot treur – en sukkelreis’, 4-5.

voor publicatie geschreven, waardoor het verhaal in de smaak zou moeten vallen bij een groot publiek. Hierdoor kan het waarheidsgehalte van reisverslagen discutabel zijn. Subjectiviteit kan echter ook de kracht zijn van een egodocument, wanneer er bijvoorbeeld onderzoek gedaan wordt naar mentaliteitsgeschiedenis. Uit iemands subjectiviteit, ofwel zijn of haar eigen referentiekader, kan veel informatie ontleend worden over onder andere de identiteit van de schrijver en de samenleving waarin diegene participeert.

Wat wordt er dan precies verstaan onder het begrip reisverslag? Een reisverhaal heeft geen eenduidige vorm, omdat het genre een grote verscheidenheid kent. Verschillende wetenschappers hebben hier hun eigen ideeën over. Volgens Pien Steringa, die onderzoek heeft gedaan naar reisverslagen over Amerika in de negentiende eeuw, zijn er drie soorten reisverslagen te onderscheiden: het reisdagboek, waar veel persoonlijke inbreng van de auteur in zit, de reiswijzer, die op een reisgids lijkt, en het imaginaire reisverhaal, dat verzonnen is.¹³ Steringa stelt: ‘De veelheid aan reisbeschrijvingen laat zich (...) nauwelijks in categorieën indelen. De enige overeenkomst tussen al deze verhalen, beschrijvingen en dagboeken is dat er een reiziger aan het woord is, die ons vertelt van zijn of haar belevenissen.’¹⁴ Ook Carl Thompson, de auteur van *Travel Writing*, benadrukt dat het reisverslag een verscheidenheid aan vormen kent en dat het een moeilijk te definiëren begrip is. Volgens hem wordt in een reisverslag altijd onderhandeld over het verschil tussen de ik-persoon en anderen.¹⁵ Dit komt doordat er door reizen, een beweging in tijd en ruimte, een ontmoeting met de ‘Ander’ plaatsvindt, ofwel mensen die anders zijn dan de reiziger. Hiermee wordt bedoeld dat de ‘andersheid’ van een vreemd land, zowel van de mensen als van bijvoorbeeld het landschap, wordt vastgesteld door de reiziger. Daarnaast betoogt Thompson dat een reisverslag vrijwel altijd vanuit een eerste-persoonsperspectief is geschreven, en dus gekleurd is vanuit de ik-persoon. Hierbij haalt hij Paul Fussel, een schrijver over reisverslagen, aan: ‘The travel book, accordingly, is for Fussel usually a first-person account of travel that may be read for pleasure, and for its aesthetic merits, as much as for the useful information it provides. Style is thus as important as content in these texts.’¹⁶ Deze reis moet wel echt hebben plaatsgevonden. Fussel ziet het reisverslag als een sub-genre van *memoires*. Volgens Thompson waren reisverslagen vóór 1800 echter vaak onpersoonlijk en zakelijk, waardoor ze volgens de definitie van Fussel niet helemaal binnen het genre reisverslagen zijn in te passen. Daarom

---

¹³ Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860*, 13.

¹⁴ Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860*, 13.

¹⁵ Carl Thompson, *Travel writing* (2011) 9-12.

¹⁶ Thompson, *Travel writing*, 14-15.

maakt Thompson het onderscheid tussen vroegmoderne reisverslagen en moderne reisverslagen. Aan het begin van de negentiende eeuw ontstond het moderne reisverslag, waarin introspectie, naast beschrijving van de externe wereld, ook belangrijk werd. Er ontstonden twee stromingen binnen het genre reisverslagen: de Romantische reisverslagen en de Verlichte reisverslagen.¹⁷ Bij de Romantische reisverslagen lag de nadruk op beschrijvingen van wat de reiziger voelde tijdens de reis bij de dingen die hij zag en meemaakte, terwijl bij de Verlichte reisverslagen de nadruk lag op het empirisch beschrijven van de reis. In de praktijk waren de meeste reisverslagen vanaf de late achttiende eeuw hier een combinatie van. Observatie was dus een considerabel onderdeel van reisverslagen.

Steringa stelt dat de titel en schrijfstijl van een reisjournaal een indicatie kunnen zijn voor het soort verslag dat wordt onderzocht. Wanneer de schrijfstijl bijvoorbeeld erg zakelijk is, is het reisverhaal waarschijnlijk als reiswijzer bedoeld. Het reismotief is hierop ook van invloed, want wanneer er ter vermaak werd gereisd, werd er anders geobserveerd dan wanneer er voor zaken gereisd werd.¹⁸ Volgens Dekker en Thompson golden er voor reisverslagen een aantal conventies. Zo werd er dikwijls gebruik gemaakt van standaardlijsten die reizigers in konden vullen. Dit kwam van pas wanneer het voor een reis van belang was om zoveel mogelijk informatie vast te leggen, bijvoorbeeld op een wetenschappelijke reis.¹⁹ Daarnaast werden vrijwel altijd dezelfde onderwerpen behandeld in een reisverslag: de route, vervoersmiddelen, uitgaven enzovoorts.²⁰ Deze conventies waren bedoeld als een waarborg voor authenticiteit. Zo was het niet geaccepteerd om iets te herhalen wat een ander al had beschreven, of een reisverhaal te verzinnen en vervolgens te beweren dat het echt had plaatsgevonden. Dit betekende echter niet dat dit niet gebeurde: reisverhalen werden verzonnen aan de hand van andere verhalen of werden zogenaamd vertaald uit een andere taal. Thompson beweert dat fraude uit den boze was in reisverslagen, maar legt ook uit dat het moeilijk was voor schrijvers om naar volledige waarheid verslag te doen. Vanwege de subjectieve waarneming van de schrijver kunnen reisverslagen nooit volledig waar zijn.²¹ Hoewel de reisverslagen aan bepaalde conventies moesten voldoen, was het volgens Thompson ook belangrijk dat ze plezierig waren om te lezen. Steringa stelt dat het ideale reisverslag een goede balans hield tussen instructie en plezier.²² Vanaf het einde van de achttiende eeuw werden reisverslagen steeds betrouwbaarder. Dit kwam doordat schrijvers

---

¹⁷ Thompson, *Travel writing*, 108-118.

¹⁸ Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860*, 13.

¹⁹ Thompson, *Travel writing*, 74-82.

²⁰ Dekker, 'Van 'Grand Tour' tot treur – en sukkelreis', 6.

²¹ Thompson, *Travel writing*, 27-30.

²² Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860*, 15.

steeds meer informatie in hun reisverslagen verwerkten, waaronder bijvoorbeeld praktische informatie over wisselkoersen. Ook ging men steeds vaker op reis, waardoor er meer reisverslagen kwamen. Volgens Steringa kon dit omdat het reizen steeds makkelijker werd.²³ Ook werd de cultuur van de plekken waar men heen ging steeds vaker beschreven. Thompson stelt dat het reisverslag in de achttiende en negentiende eeuw dan ook een respectabel en graag-gelezen genre was.²⁴

Voor een goed begrip van een bron is het van belang om te weten wie het schreef. Volgens Dekker waren dit in de negentiende eeuw in het geval van reisverslagen vooral de hoger opgeleide, welgestelde mannen.²⁵ Over het algemeen reisde alleen de hogere klasse, om dit vervolgens te documenteren in een reisverslag. Daarbij waren het vooral mannen die reisverslagen schreven. Dit kwam volgens Dekker doordat vrouwen minder reisden en geen substantieel aandeel hadden in de schriftelijke cultuur.²⁶

Thompson denkt hier ietwat anders over dan Dekker. Volgens hem waren het niet alleen hoger opgeleide mannen die reisverslagen bijhielden, maar mannen van verschillende sociale milieus.²⁷ Het imperialisme van Europa en de Verenigde Staten zorgde er namelijk voor dat er veel werd gereisd, waarbij men het belangrijk achtte deze reizen te documenteren. Daarnaast reisden vrouwen volgens Thompson wel degelijk, alhoewel in mindere mate dan mannen, en schreven hier ook reisverslagen over.²⁸ Reisjournalen van vrouwelijke makelij werden tot halverwege de negentiende eeuw wel minder vaak gepubliceerd dan die geschreven door mannen, maar daarna steeg de publicatie van de door vrouwen geschreven reisverslagen snel. Er bestonden verschillen tussen reisverslagen van mannen en die van vrouwen. Voor vrouwen was het namelijk niet acceptabel om over ‘mannenonderwerpen’ te schrijven, zoals politiek en economie. Overigens was dit vice versa ook zo: voor mannen was het niet acceptabel om over ‘vrouwendingen’ te schrijven, zoals mode. Enerzijds waren vrouwen hierdoor beperkt in hun schrijven, maar anderzijds ontleenden ze ook autoriteit aan het feit dat alleen zij over dergelijke ‘vrouwelijke’ onderwerpen mochten schrijven.²⁹ In het boek *Gender, genre and identity in women's travel writing* wordt dit idee bevestigd door Ruth Jenkins. Zij zegt dat de reisverslagen van mannen inderdaad verschillend waren aan die van

---

²³ Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860*, 20-21.

²⁴ Thompson, *Travel writing*, 30-33.

²⁵ Dekker, ‘Van ‘Grand Tour’ tot treur – en sukkelreis’, 7-8.

²⁶ Dekker, ‘Van ‘Grand Tour’ tot treur – en sukkelreis’, 7-8.

²⁷ Thompson, *Travel writing*, 52-56.

²⁸ Thompson, *Travel writing*, 168-179.

²⁹ Thompson, *Travel writing*, 180-191.

vrouwen, doordat de vrouwelijke waarneming en beschrijving meer van sociologische aard was dan die van de man.³⁰

Volgens Steringa zijn er twee manieren waarop reisverslagen bestudeerd kunnen worden voor wetenschappelijk onderzoek. Enerzijds als directe bron, waarbij de informatie over de reis letterlijk wordt genomen, en anderzijds als indirecte bron, waarbij de impliciete informatie die een reisverslag bevat over de cultuur waarin het is geschreven wordt gebruikt.³¹ Reisverslagen zijn namelijk één van de weinige bronnen die informatie bevatten over de verborgen culturele vanzelfsprekendheden van de schrijver en de lezers. Daarnaast leidt reizen volgens Steringa tot zelfreflectie, omdat de reiziger op zichzelf is aangewezen en in contact komt met het vreemde. Het reisverslag is als het ware een spiegel die de schrijver onbewust wordt voorgehouden, wat interessante informatie op kan leveren.

Reizen in de negentiende eeuw

In het boek *Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites (1600-1750)* van Gerrit Verhoeven wordt de reiscultuur in Nederland vóór de negentiende eeuw beschreven. Volgens Verhoeven was de *Grand Tour* in de zeventiende eeuw de meest populaire reis.³² Dit was een educatiereis waarbij jonge mannen van adel voor langere tijd op reis door Europa gingen, om zich te ontwikkelen naar een humanistisch ideaal van brede kennis en vaardigheden. De *Grand Tour* kreeg in de Nederlanden echter vrij snel een burgerlijk karakter, waardoor de adel zijn interesse in deze reis verloor. Veel rijke, jonge mannen uit het patriciaat maakten deze reis. In de loop van de negentiende eeuw ontstonden er nieuwe soorten reizen. Zaken en werk waren altijd belangrijke motivaties geweest om te reizen. Deze motivaties bleven ook considerabel, maar het idee dat een reis nuttig moest zijn, verloor terrein.³³ Reizen ter amusement en recreatie werd steeds gebruikelijker. Ook werd de groep mensen die op reis ging steeds meer divers. Reizen veranderde van een overgangsroutine voor jonge mannen naar een familieonderneming. Vanaf de achttiende eeuw begon de *Grand Tour* in populariteit te dalen en kwamen de korte *plaisierreisjes* steeds meer in trek.³⁴ Het eigen land was een populaire bestemming en relatief verre landen, zoals Italië, werden minder bezocht. Men kreeg andere prioriteiten tijdens het reizen, zoals het genieten

---

³⁰ Ruth Y. Jenkins, 'The gaze of the Victorian woman traveler. Spectacles and phenomena', in: Kristi Siegel (ed.), *Gender, genre and identity in women's travel writing* (New York 2004) 15-30.

³¹ Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860*, 18-19.

³² Gerrit Verhoeven, *Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites (1600-1750)* (2009) 74-75.

³³ Verhoeven, *Anders reizen?*, 105.

³⁴ Verhoeven, *Anders reizen?*, 162-164.

van de ongerepte natuur in navolging van de Romantiek, maar ook een activiteit als winkelen kwam in zwang. Reizigers wilden souvenirs kopen om mee naar huis te nemen, bijvoorbeeld ter herinnering aan de reis of als cadeau voor familie aan het thuisfront. Hier kan een ontluikend toerisme in worden ontwaard. Door de industrialisatie werd het reizen in de loop van de achttiende eeuw ook steeds goedkoper en comfortabeler, waardoor nog meer mensen op reis konden.³⁵ Hierdoor groeide ook de informatie die beschikbaar was over reizen, zoals reisgidsjes, die op compacte wijze informatie verschaften over bijvoorbeeld populaire bestemmingen, bezienswaardigheden en hotels. De uitgevers van deze reisgidsen speelden hiermee in op de groeiende behoeften van mensen die wilden reizen.³⁶ Volgens Simon Garfield, schrijver van *Op de kaart. Hoe de wereld in kaart gebracht werd*, waren de reisgidsen van de familie Baedeker erg populair in de negentiende eeuw. Hij stelt: 'Baedekeren werd een werkwoord, en met het woord Baedeker kon je elke betrouwbare en uitgebreide gids aanduiden. De baedekerstijl (met veel zijdelingse opmerkingen over bijkomende maar toch belangrijke zaken zoals taxitarieven) was van grote invloed en Baedeker ontwikkelde ook het beoordelingssysteem met sterren – tegenwoordig gebruikt in recensies voor allerlei kunst- of vermaakactiviteiten.'³⁷

Het negentiende-eeuwse Nederland had dus een reiscultuur met een bepaald karakter. Als reismotieven wonnen plezier en vermaak terrein en steeds meer mensen konden zich een reis veroorloven, al was het een korte reis. Maar wie waren de reizigers in de negentiende eeuw? Volgens Verhoeven waren het van oudsher voornamelijk mannen die reisden. In de vroegmoderne tijd was het voor oude mensen, kinderen en vrouwen niet toegestaan te reizen, omdat dit als te gevaarlijk, te zwaar en te uitputtend werd beschouwd.³⁸ Daarnaast waren schrijvers van reisgidsen het erover eens dat reizen een mannenzaak was. In de vroegmoderne tijd was educatie nog een belangrijk reismotief, en aangezien vrouwen volgens mannen vrijwel geen educatie nodig hadden hoefden zij niet te reizen. In de zeventiende eeuw vinden we volgens Verhoeven een enkele uitzondering op de niet reizende vrouw, bijvoorbeeld wanneer een ambassadeursvrouw met de kinderen in het gezelschap van haar echtgenoot mocht reizen.

Deze ideeën over vrouwen die niet konden en mochten reizen kwamen in de loop van de zeventiende eeuw onder druk te staan. Het was weliswaar nog steeds niet gebruikelijk voor

---

³⁵ A.M. Geerts, *Reizen naar Münster: Reizen voor plezier! O, droombeeld! O hersenschim: De ontwikkeling van het reizen in Nederland ca. 1645-1850* (Twente 1998) 9.

³⁶ Verhoeven, *Anders reizen?*, 356.

³⁷ Simon Garfield, *Op de kaart. Hoe de wereld in kaart werd gebracht* (Amsterdam 2013) 326-327.

³⁸ Verhoeven, *Anders reizen?*, 153.

vrouwen om alleen te reizen, maar steeds vaker gingen jonge meisjes of getrouwde vrouwen op daguitstapjes en korte reisjes.³⁹ Volgens Verhoeven werd reizen steeds meer binnen de familiale sfeer geïntegreerd, waardoor het makkelijker en gebruikelijker werd voor vrouwen om te reizen: ‘Voor vrouwen bood de evolutie die reizen van een *rite de passage* voor jongeren naar een praktijk van het gezinsleven transformeerde, meer kansen om mét chaperon meer van de wereld te zien’.⁴⁰ In de loop van de zeventiende eeuw veranderde hierdoor het reizigersprofiel van enkel mannen, naar mannen, vrouwen, kinderen en ouderen. De reismotieven van vrouwen waren dikwijls hetzelfde als die van mannen; vermaak, toerisme en cultuur waren substantiële motieven, alhoewel vrouwen vaker vanuit religieuze overwegingen reisden dan mannen.⁴¹ Vanaf de achttiende eeuw werd het reizen ook steeds minder gevaarlijk dankzij technologische innovaties zoals betere wegen, de trekschuit en de stoomlocomotief. Hierdoor werd het voor vrouwen ook makkelijker om te reizen, omdat ze aan minder gevaar dan voorheen werden blootgesteld tijdens reizen.

Carl Thompson schrijft ook over wie er wel en niet reisden in Europa vanaf de vroegmoderne periode. Volgens hem waren dit voornamelijk mannen, maar wel degelijk ook vrouwen. Van oudsher werd het voor vrouwen moeilijk gemaakt om te reizen.⁴² De algemene opvatting was dat alleen mannen goed waren in reizen, omdat er bepaalde mannelijke kwaliteiten nodig waren om een reis tot een goed einde te brengen. Vrouwen liepen alleen al gevaar door het feit dat ze vrouwen waren: een man zou niet bang hoeven zijn voor bijvoorbeeld seksuele mishandeling tijdens een reis.⁴³ Desalniettemin hebben vrouwen volgens Thompson altijd gereisd. Volgens hem hielden vrouwen hun broers, vaders of echtgenoten gezelschap tijdens reizen of reisden ze samen met andere vrouwen naar heilige plaatsen in uitoefening van hun religie. Volgens Thompson waren er zelfs enkele vrouwen die posities binnen de reiscultuur bekleden die doorgaans alleen voor mannen waren weggelegd, waaronder functies als ontdekker, onderzoeker of zelfs soldaat.⁴⁴ De meeste vrouwen, net als de meeste mannen, waren echter niet zo avontuurlijk ingesteld, maar maakten meer doorsnee reizen. Thompson stelt dat vanaf de late achttiende eeuw het toerisme opkwam, waardoor vrouwen ook steeds vaker voor hun eigen plezier en recreatie begonnen te reizen. Daarnaast werd het vanaf de negentiende eeuw

---

³⁹ Verhoeven, *Anders reizen?*, 154-155.

⁴⁰ Verhoeven, *Anders reizen?*, 155-156.

⁴¹ Verhoeven, *Anders reizen?*, 159.

⁴² Thompson, *Travel writing*, 168-169.

⁴³ Thompson, *Travel writing*, 174-178.

⁴⁴ Thompson, *Travel writing*, 55.

steeds gebruikelijker dat vrouwen zonder mannelijke chaperonne reisden.⁴⁵ De opvatting is dat voornamelijk mannen reisverslagen voortbrachten, maar volgens Thompson hebben vrouwen vanaf de zeventiende eeuw, toen geletterdheid onder vrouwen flink toenam, ook een bijdrage geleverd aan het corpus van reisverslagen. Thompson spreekt in zijn boek het prevalerende idee tegen dat vrouwen bijna niet reisden, net als het idee dat zij dit niet vastlegden in reisverslagen.

Normen, waarden en gebruiken omtrent het negentiende-eeuwse huwelijk

In het boek *In veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse goeode burgerij 1815-1890* schrijft Thimo de Nijs over het leven, de gebruiken en de normen en waarden van de negentiende-eeuwse Rotterdamse burgerij. In hoofdstuk vijf, getiteld ‘Liefde, verloving en huwelijk’, behandelt De Nijs hoe men in de negentiende eeuw dacht over het proces van het vinden van een partner, met het huwelijk als doel.

Huiselijk geluk was volgens De Nijs het hoogste ideaal in de negentiende eeuw, wat alleen bereikt kon worden wanneer men getrouwd was.⁴⁶ Voor mannen was het minder kwalijk om niet getrouwd te zijn dan voor vrouwen, maar iemand die niet gehuwd was had vrijwel altijd minder aanzien dan iemand die wel reeds in het huwelijksbootje was gestapt. Vrijgezelle vrouwen werden gezien als oude vrijsters die een weinig achtenswaardig leven leidden, die alleen goed waren voor het verzorgen van hun ouders of andere hulpbehoevenden. Vrijgezelle mannen hadden de reputatie flierefluiters te zijn, die een leeg en oppervlakkig leven leidden, waardoor ze altijd met medelijden bejegend werden door mensen die wel in de echt verbonden waren. “Aan zijne verhouding tot de wereld ontbrak waarheid, ontbrak waarachtigheid in gevoelens en neigingen, ontbrak de gezondmakende kracht van ’t echt huiselijk en gezellig leven.” Duidelijker kan het niet geformuleerd worden: de huwelijkse staat was in het negentiende-eeuwse burgerlijke denken eenieders bestemming.⁷ stelt De Nijs, waarbij hij de negentiende-eeuwse journalist en publicist Hendrik de Veer citeert.⁴⁷

Het huwelijk was dus erg belangrijk voor zowel mannen als vrouwen. Dit betekende echter niet dat er zomaar getrouwd kon worden met de eerste de beste kandidaat die zich voordeed. Een goede huwelijkskandidaat moest aan verschillende criteria voldoen. Volgens De Nijs was het belangrijk dat de huwelijkskandidaat in sociaal en economisch opzicht

---

⁴⁵ Thompson, *Travel writing*, 170.

⁴⁶ De Nijs, *In veilige haven*, 153-156.

⁴⁷ De Nijs, *In veilige haven*, 156.

behoud of verbetering bood van de huidige situatie van de familie.⁴⁸ Zo kon er door middel van een goed gesloten huwelijk bijvoorbeeld meer sociale status vergaard worden. De Nijs beweert dat rijkdom geen vereiste was voor een huwelijkspartner volgens de adviesliteratuur van de negentiende eeuw. Een man moest echter wel minimaal in zijn eigen levensonderhoud kunnen voorzien om een vrouw met goed fatsoen ten huwelijk te kunnen vragen. Anne Martin-Fugier, schrijfster van het hoofdstuk ‘De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie’ uit het boek *Geschiedenis van het persoonlijk leven*, zegt dat mannen daarom ook een opleiding achter de rug moesten hebben.⁴⁹ Voor vrouwen uit de hogere klasse was een opleiding niet nodig, omdat zij niet voor zichzelf hoefden te zorgen.

In de negentiende eeuw was het ideaalbeeld van het huwelijk gebaseerd op het idee van romantische liefde.⁵⁰ Een huwelijk kon dus niet alleen op economische overwegingen gebaseerd zijn: er moest ook sprake zijn van liefde. In de praktijk was men niet zo strikt omtrent dit ideaal van de romantische liefde. Volgens De Nijs was de partnerkeuze in de praktijk dan ook vaak een combinatie van sociaal-economische overwegingen en enige gevoelens van genegenheid. Hij constateert: ‘De snelheid waarmee veel huwelijksverbintenissen werden beklonken, zonder dat de partners in spe in de gelegenheid waren geweest om elkaar ook maar iets beter te leren kennen, doet evenmin vermoeden dat romantische gevoelens allesbepalend waren bij de keuze van een huwelijkspartner.’⁵¹ Het negentiende-eeuwse huwelijk kan volgens De Nijs dan ook gezien worden als een uitruil van cultureel, sociaal en economisch kapitaal.⁵² Een proefschrift van Marja van Tilburg over adviesliteratuur uit de negentiende eeuw versterkt het beeld dat De Nijs schetst. Zo moest volgens Van Tilburg de keuze voor een huwelijkspartner in de negentiende eeuw goed overwogen zijn, en niet alleen gebaseerd op één aspect, zoals seksuele aantrekkingskracht.⁵³ Naast deze overwegingen waren er nog andere dingen van belang bij het kiezen van een huwelijkspartner. De vrouw diende maagd te zijn wanneer zij in het huwelijksbootje stapte, terwijl de kuisheid van de man niet belangrijk was bij de aanvang van het huwelijk. Deze eis geeft aan hoe scheef de verhouding was tussen wat mannen op seksueel gebied mochten tegenover wat voor vrouwen de norm was op seksueel gebied. Marita Mathijssen stelt in haar

---

⁴⁸ De Nijs, *In veilige haven*, 156-157.

⁴⁹ Anne Martin-Fugier, ‘De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie’, in: Philippe Ariès, Georges Duby e.a., *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Van de Franse Revolutie tot de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1993) 169-227.

⁵⁰ De Nijs, *In veilige haven*, 159.

⁵¹ De Nijs, *In veilige haven*, 159.

⁵² De Nijs, *In veilige haven*, 160-161.

⁵³ Marja van Tilburg, *Hoe hoorde het? Seksualiteit en partnerkeuze in de Nederlandse adviesliteratuur 1780-1890* (Groningen 1998) 133.

boek *De gemaskerde eeuw* dat mannen vóór het huwelijk het zaad al rijkelijk lieten vloeien, terwijl vrouwen werden geacht totaal bleu op het gebied van seks het huwelijk in te stappen.⁵⁴ Cruciaal was daarnaast dat een huwelijkskandidaat in goede gezondheid verkeerde, de juiste religie, stand en leeftijd had, waarnaast hij of zij tevens niet te lelijk zijn mocht zijn.⁵⁵ Volgens Ali de Regt, die een bijdrage leverde aan het boek *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, lag de gemiddelde huwelijksleeftijd van een man in de negentiende eeuw tussen de achtentwintig en de vijfendertig jaar.⁵⁶ Vrouwen hoorden idealiter jonger te zijn dan hun echtgenoten. Al met al was het dus niet gemakkelijk een goede huwelijkskandidaat te strikken. De Nijs concludeert: ‘Kortom, de keuze van een huwelijkspartner was verre van eenvoudig. Zij was afhankelijk van verschillende criteria, die bovendien strijdig met elkaar konden zijn. Voor de ouders kwam het erop aan dat de romantische gevoelens bij hun kinderen zo veel mogelijk synchroon liepen met de economische en maatschappelijke belangen van de familie.’⁵⁷

Ontmoetingen tussen potentiële huwelijkspartners vonden in de negentiende eeuw voornamelijk plaats in openbare gelegenheden, zoals in de kerk of op straat. Volgens De Nijs ontmoette de jonge burgerij elkaar bijvoorbeeld bij concerten of in het park. Deze ontmoetingen waren vaak kortstondig.⁵⁸ Daarnaast had een vrouw buitenshuis vrijwel altijd een chaperonne bij zich, of was zij in het gezelschap van vriendinnen of haar moeder. Martin-Fugier betoogt dat openbare gelegenheden de plaatsen bij uitstek waren om rond te kijken op de huwelijksmarkt.⁵⁹ Daarbij was het netwerk van familie en vrienden volgens haar belangrijk, omdat zij konden bepalen met welke mogelijke huwelijkspartners een vrouw in contact gebracht werd. Volgens De Nijs had vooral de moeder van de huwbare dame een grote invloed op haar dochters positie op de huwelijksmarkt.⁶⁰ Een jongeman kon, wanneer hij toestemming had, op huisvisite gaan bij de dame die hem interesseerde. Tijdens deze bezoeken was er echter ook weinig ruimte om elkaar daadwerkelijk beter te leren kennen. De Nijs stelt dat het in de hoogste kringen af en toe voorkwam dat wanneer de man en de vrouw elkaar reeds wat beter kenden, zij samen korte reisjes ondernamen naar bijvoorbeeld een kuuroord, om zo intensiever contact te hebben voor zij een verbintenis aangingen.⁶¹ Zelfs dit

---

⁵⁴ Marita Mathijsen, *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam 2002) 21-35.

⁵⁵ De Nijs, *In veilige haven*, 162-163.

⁵⁶ Ali de Regt, ‘Arbeiders, burgers en boeren: Gezinsleven in de negentiende eeuw’, in: Ton Zwaan (ed.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa* (Amsterdam 1993) 193-218.

⁵⁷ De Nijs, *In veilige haven*, 163.

⁵⁸ De Nijs, *In veilige haven*, 166-167.

⁵⁹ Martin-Fugier, ‘De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie’, 206-207.

⁶⁰ De Nijs, *In veilige haven*, 167.

⁶¹ De Nijs, *In veilige haven*, 164.

gebeurde echter onder toezicht. Wanneer dus na oppervlakkig contact het oog was gevallen op een geschikte huwelijkspartner, was het zaak om deze te strikken. Een man maakte hiertoe zijn intenties bekend aan de vrouw in kwestie, waarna hij toestemming aan haar familie moest vragen.⁶² Daarop kwamen de twee families tezamen om over onder andere financiële kwesties te spreken. Wanneer hier overeenstemming over werd bereikt kon men overgaan tot het engagement, ofwel de verloving.⁶³

Het engagement duurde volgens De Nijs gemiddeld ongeveer een jaar en diende als een overgangsritueel voor zowel de man als de vrouw. Volgens Martin-Fugier, die over de hogere klassen in Frankrijk schrijft, duurde de verlovingsperiode korter: volgens haar soms zo kort als drie weken, met als ideale duur twee maanden.⁶⁴ Pieter Stokvis, schrijver van het boek *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange 19e eeuw*, stelt ook dat verlovingsperiodes in Nederland erg lang konden duren, soms wel zo lang als vijf jaar.⁶⁵ Dit kwam volgens hem omdat men in de gegoede kringen niet over één nacht ijs ging, waardoor overal ruimschoots de tijd voor werd genomen. In het begin was het vooral zaak om de verbintenis bekend te maken door het uitwisselen van verlovingsringen, een vermelding in de krant en feestelijkheden. Hiermee werd volgens De Nijs publiekelijk duidelijk gemaakt dat de man en vrouw niet meer beschikbaar waren op de huwelijksmarkt en dat de twee families in kwestie zich zouden verbinden door het aanstaande huwelijk.⁶⁶ Daarnaast was de verlovingsperiode de tijd waarin de man en de vrouw elkaar beter konden leren kennen, bijvoorbeeld tijdens wandelingen of korte uitstapjes. Teveel privacy was volgens De Nijs echter nog steeds niet toegestaan. Volgens etiquetteboeken mochten aanstaanden niet teveel alleen samen zijn om intimiteit te voorkomen.⁶⁷ Zulke strenge opvattingen over intimiteit waren normaal in de negentiende eeuw, die getypeerd werd door de zogenaamde ‘Grootse Preutsheid’ volgens Stokvis.⁶⁸ In navolging van psycholoog Jan Hendrik van den Berg stelt Stokvis dat het in de negentiende eeuw gebruikelijk was om seksualiteit uit de openbaarheid te verbannen en in zichzelf te onderdrukken, of het in bepaalde banen te leiden: ‘Alleen zo kon de seksuele rol gecombineerd worden met de vele (in aantal toenemende) andere rollen die men moest spelen.’⁶⁹ Seks was, zeker buiten het huwelijk, gevaarlijk voor de moraal en de

---

⁶² Martin-Fugier, ‘De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie’, 207-208.

⁶³ De Nijs, *In veilige haven*, 168-169.

⁶⁴ Martin-Fugier, ‘De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie’, 208.

⁶⁵ Pieter Stokvis, *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange 19^e eeuw* (Amsterdam 2005) 115-126.

⁶⁶ De Nijs, *In veilige haven*, 169.

⁶⁷ De Nijs, *In veilige haven*, 170-171.

⁶⁸ Stokvis, *Het intieme burgerleven*, 65-67.

⁶⁹ Stokvis, *Het intieme burgerleven*, 67.

zedes, waardoor het onderdrukt en verborgen werd gehouden. Voor de omgang met intimiteit in het openbaar bestonden dan ook strenge voorschriften, bijvoorbeeld voor hoe een man en een vrouw elkaar dienden te begroeten. Terughoudendheid en zelfbeheersing waren de belangrijkste woorden binnen de opvattingen over intimiteiten in het openbaar.⁷⁰

Pas wanneer het huwelijk dichterbij kwam mochten de aanstaande bruid en bruidegom elkaar vaker alleen zien. Voor hen was de verlovingsperiode een tijd van verandering. Van beiden werd verwacht dat zij hun gedrag aanpasten en anticipeerden op hun nieuwe rol als getrouwd stel. De man hoorde zich te ontpoppen tot een solide, betrouwbare en trouwe man, die zich richtte op zijn werk en zijn gezin.⁷¹ De vrouw moest zich voorbereiden op haar toekomstige leven als vrouw des huizes, zonder haar familie in haar directe omgeving. Voor de vrouw waren de veranderingen vaak ingrijpender, omdat zij niet gewend was om zelfstandig te zijn en bijvoorbeeld nog nooit seksuele contacten had gehad.⁷² Het aanstaande echtpaar kon zich voorbereiden op het gehuwde leven aan de hand van de zogenaamde huwelijksgidsen. Volgens Van Tilburg waren deze gidsen, die vaak geschreven werden door dominees en priesters, erop gericht om de echtparen het getrouwde leven op zo'n manier in te laten richten dat dit het welzijn van het gezin vergrootte, en daarmee de welvaart van de samenleving.⁷³ Dit kan ook wel gezien worden als het negentiende-eeuwse ideaal van huiselijkheid, waarbij voornamelijk de vrouw het perfecte huishouden moest creëren, waarin gezonde en vaderlandslievende kinderen zouden opgroeien.⁷⁴ Hierdoor zou maatschappelijke en sociale rust ontstaan.⁷⁵ In de praktijk hield dit in dat de man de kost verdiende, terwijl de vrouw voor een gezellig en ordelijk huishouden zorgde.⁷⁶ Mathijssen typeert ditzelfde ideaal met trefwoorden als gezin, geloof, educatie, natiebeseft en goede werken. 'Wanneer er een harmonie is tussen deze elementen, is een ideale staat van de maatschappij bereikt, waarin wel nog steeds kwaad zal voorkomen, maar de meeste grove uitwassen zullen dan bedwongen zijn. (...) De mens functioneert het best in gezinsverband. In een gezin zijn de vrouwelijke en mannelijke kanten verenigd in een harmonie die tot daadkracht leidt.'⁷⁷

De laatste weken voor de bruiloft waren gevuld met voorbereidingen voor de huwelijksvoltrekking en het nieuwe leven. Er moest een huwelijkscontract worden opgesteld,

---

⁷⁰ Stokvis, *Het intieme burgerleven*, 73-75.

⁷¹ De Nijs, *In veilige haven*, 170-171.

⁷² De Nijs, *In veilige haven*, 172-173.

⁷³ Van Tilburg, *Hoe hoorde het?*, 19-23.

⁷⁴ De Nijs, *In veilige haven*, 71-73.

⁷⁵ Ellen Krol, 'Huiselijkheid in soorten en maten', *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* (1996) 131-139.

⁷⁶ De Nijs, *In veilige haven*, 266.

⁷⁷ Mathijssen, *De gemaskerde eeuw*, 199-200.

waarin onder andere de financiële bezittingen van beide partijen werd vastgelegd. Zowel De Nijs als Martin-Fugier stellen dat het in de negentiende eeuw voor de hogere klassen gebruikelijk was om op huwelijksvoorwaarden te trouwen.⁷⁸ Alleen onbemiddelde mensen, die vrijwel niets hadden om vast te leggen, trouwden in gemeenschap van goederen.⁷⁹ Daarnaast was het volgens De Nijs in de negentiende eeuw gebruikelijk om enkele dagen voor de huwelijksvoltrekking een feest te geven, vaak in de vorm van een diner. Hoe rijker de families waren, hoe uitbundiger deze feesten. Deze festiviteiten markeerden het einde van de ouderlijke rol, waarbij de sociale status werd getoond.⁸⁰ Martin-Fugier spreekt voor Frankrijk over nog meer uitbundige rituelen, van het geven van dure cadeaus tot dagenlange feestelijkheden nog vóór de kerkelijke huwelijksvoltrekking.⁸¹ Volgens De Nijs was de huwelijksvoltrekking in vergelijking tot de huwelijksfeesten vaak relatief eenvoudig. De bruid hoorde een witte jurk te dragen en werd door haar vader en haar aanstaande schoonvader de kerk binnen geleid.⁸² De bruidegom werd door zijn moeder en aanstaande schoonmoeder vergezeld. Na de plechtigheid was er gelegenheid voor genodigden om het getrouwde stel te feliciteren, waarna er op de nieuwe verbintenis werd geproost. Vaak werd er daarna nog gedanst, waarna het pasgetrouwde stel in stilte kon vertrekken voor hun huwelijksreis.

De huwelijksreis

Volgens De Nijs was het fenomeen van de huwelijksreis aan het begin van de negentiende eeuw al ingeburgerd in Rotterdam.⁸³ Martin-Fugier constateert dat het in Frankrijk rond 1830 in de mode raakte, toen het idee van een huwelijksreis werd overgenomen uit Engeland.⁸⁴ Stokvis noemt ook 1830 als begin van de inburgering van de huwelijksreis als romantisch ritueel.⁸⁵ Hij meent: ‘Toen ontstond de gewoonte om de wittebroodsweken buiten bereik van nieuwsgierige blikken van familie en kennissen in het buitenland door te brengen om elkaar beter te leren kennen en zich voor te bereiden op de nieuwe maatschappelijke en huiselijke rollen.’⁸⁶

Volgens De Nijs werd de huwelijksreis goed voorbereid.⁸⁷ De etiquetteboeken schreven voor dat de man de reis degelijk uit moest stippelen ten behoeve van zijn vrouw,

---

⁷⁸ De Nijs, *In veilige haven*, 175-177.

⁷⁹ Martin-Fugier, ‘De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie’, 208-209.

⁸⁰ De Nijs, *In veilige haven*, 177.

⁸¹ Martin-Fugier, ‘De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie’, 210-212.

⁸² De Nijs, *In veilige haven*, 178.

⁸³ De Nijs, *In veilige haven*, 179.

⁸⁴ Martin-Fugier, ‘De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie’, 213.

⁸⁵ Stokvis, *Het intieme burgerleven*, 113.

⁸⁶ Stokvis, *Het intieme burgerleven*, 113.

⁸⁷ De Nijs, *In veilige haven*, 179-181.

zodat zij zich niet druk hoefde te maken in de turbulente tijd omtrent het huwelijk.⁸⁸ Men ging vaak direct na de huwelijksvoltrekking op reis. Het nadeel hiervan was dat het bruidspaar erg moe was van alle indrukken van de voorafgaande weken, waardoor vanwege vermoeidheid het plezier soms ver te zoeken was. Volgens Martin-Fugier kwam het in Frankrijk dan ook regelmatig voor dat men pas een aantal weken na de huwelijksvoltrekking op huwelijksreis ging.⁸⁹ Stokvis meent dat het gebruik om direct na de huwelijksvoltrekking op reis te gaan pas later in de negentiende eeuw opkwam, omdat het lang nog de gewoonte was om diners en ontvangsten te houden na de huwelijksvoltrekking.⁹⁰ Hij citeert in dit verband een tijdschrift uit 1897, waarin wordt getracht een verklaring te geven voor de opkomst van de huwelijksreis. Hierin staat dat hoe beschaafder en fijngevoeliger mensen werden, hoe meer zij de behoefte hadden om op huwelijksreis te gaan, omdat ze op deze manier stil konden staan bij de gewichtige gebeurtenis van het in de echt verbonden worden.⁹¹ Hoelang een echtpaar op huwelijksreis ging hing af van hun financiën, maar doorgaans duurde deze één tot twee maanden.

Tijdens de huwelijksreis was het pasgetrouwde stel voor het eerst in hun prille relatie alleen, en konden zij ongestoord samen zijn zonder de bemoeienis van familie. Het was dan ook gebruikelijk om de reisbestemming geheim te houden, zodat het stel niet gestoord kon worden tijdens hun wittebroodsweken.⁹² Ook de etiquetteboeken schreven dit voor. Op deze manier kon het pasgetrouwde stel afstand nemen van het publiek dat hen zo nauwlettend in de gaten had gehouden. Volgens Amerikaanse onderzoekers moet het fenomeen van de huwelijksreis dan ook gezien worden in het licht van de toenemende individualisering in de negentiende en twintigste eeuw.⁹³

Een huwelijksreis bestond echter niet alleen uit rozengeur en maneschijn. De reis symboliseerde ook het definitieve afscheid van de vrouw van haar ouderlijk huis. Zoals reeds opgemerkt was de huwelijksperiode er één van grote verandering voor de vrouw, waardoor er ook sterke gevoelens van verdriet ervaren konden worden.⁹⁴ Daarnaast kon de reis een grote indruk maken op de vrouw, waardoor zij zich overdonderd kon voelen.⁹⁵ De huwelijksreis

---

⁸⁸ Patricia Eggermont, *Van houwen, trouwen (en berouwen): informalisering rondom verloving, huwelijk en echtscheidingen in Nederland, aan de hand van etiquettevoorschriften, 1850-1990* (1993) 101.

⁸⁹ Martin-Fugier, 'De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie', 213.

⁹⁰ Stokvis, *Het intieme burgerleven*, 113.

⁹¹ Stokvis, *Het intieme burgerleven*, 113-114.

⁹² Eggermont, *Van houwen, trouwen (en berouwen)*, 101.

⁹³ Kris Bulcroft, Richard Bulcroft, Linda Smeins, Helen Cranage, 'The social construction of the North American honeymoon, 1880-1995', *Journal of Family History* 22 (1997) 462-490.

⁹⁴ De Nijs, *In veilige haven*, 179-180.

⁹⁵ Martin-Fugier, 'De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie', 213-214.

was echter bedoeld om een nieuw leven als gezin te beginnen, en om de reis onvergetelijk te maken probeerden bruid en bruidegom zoveel mogelijk fijne indrukken op te doen. Het werd steeds gebruikelijker om deze heerlijke herinneringen vast te leggen in een reisverslag, en ook het kopen van souvenirs raakte in zwang.⁹⁶

Zoals eerder geconstateerd is er nog geen uitgebreid onderzoek gedaan naar negentiende-eeuwse huwelijksreizen, maar er zijn een aantal artikelen waarin huwelijksreizen het onderwerp zijn. Jochen Becker analyseert in een artikel in het *Nieuw Letterkundig Magazijn* de huwelijksreis van François Haverschmidt. Hij heeft het grotendeels getekende reisverslag van Haverschmidt en zijn vrouw Jacoba Johanna Maria Osti onderzocht. Van elke dag maakte Haverschmidt een tekeningetje, waar hij af en toe wat bij schreef. Becker behandelt verschillende aspecten van de huwelijksreis. Zo constateert hij dat het koppel naar alle waarschijnlijkheid een reisgids heeft gebruikt tijdens huwelijksreis, dat hun huwelijksreis langs de Rijn ging en dat dit mogelijk was door het goedkoper worden van reizen door onder andere spoorlijnen.⁹⁷ Volgens Becker was een huwelijksreis alleen weggelegd voor de hogere standen, waarbij meer rijkdom gelijk stond aan een langere duur van de huwelijksreis. Hij meent dat huwelijksreizen in de negentiende eeuw geleidelijk aan de grotere en uitgebreidere bruiloftsfeesten gingen vervangen.⁹⁸ Dit echtpaar ging slechts dertien dagen op reis. Volgens Becker was de bruid naar alle waarschijnlijkheid nog nooit over de landsgrenzen geweest.

In het getekende reisverslag is te zien hoe het bruidspaar een stiekeme kus deelt in een tunnel. Becker stelt dat het bijzonder is dat HaverSchmidt dit heeft vastgelegd, omdat het niet gebruikelijk was om intiem te zijn in het openbaar.⁹⁹ Dit zou een inbreuk zijn op de goede manieren, waardoor dit sociaal niet wenselijk was. Waarschijnlijk werd deze kus daarom stiekem in een tunnel uitgewisseld.

Een ander artikel dat over huwelijksreizen in de negentiende eeuw gaat is 'Victorian honeymoons: sexual reorientations and the "sights" of Europe' van Helena Michie. In dit artikel behandelt Michie verschillende verslagen van huwelijksreizen naar de Zwitserse Alpen. Michie gebruikt zowel echte als imaginaire reisverhalen en daarnaast ook Engelse fictie. Daarbij ligt haar focus vooral op het symbolische, seksuele aspect van de huwelijksreis dat terug te vinden is in het landschap waar men de huwelijksreis doorbrengt. Dit klinkt

---

⁹⁶ De Nijs, *In veilige haven*, 179-180.

⁹⁷ Jochen Becker, 'Een kus in de Lurlei' op 15 augustus 1863. Piet Paaltjens wordt François HaverSchmidt', *Nieuw Letterkundig Magazijn* 28 (2010) 57-63.

⁹⁸ Becker, 'Een kus in de Lurlei', 59.

⁹⁹ Becker, 'Een kus in de Lurlei', 57-60.

enigszins obscuur, maar Michie beschrijft een aantal interessante aspecten in haar artikel. Volgens haar was de negentiende-eeuwse huwelijksreis bedoeld als een overgangsritueel voor zowel de man als de vrouw, waarbij de overgang voor de vrouw vaak ingrijpender was.¹⁰⁰ Dit overgangsritueel had betrekking op verschillende aspecten, waaronder het aannemen van de naam van de echtgenoot door de vrouw, het wennen aan het nieuwe leven als echtgenoot of echtgenote en de nieuwe seksuele verhouding die tot stand kwam binnen het huwelijk. De huwelijksreis zorgde dus voor lichamelijke en psychische veranderingen voor zowel de man als de vrouw.¹⁰¹ Dit hoefde niet altijd als positief ervaren te worden, omdat ingrijpende veranderingen als deze de gemoedstoestand van menig vrouw geen goed deed. Veel vrouwen waren volgens Michie überhaupt nog nooit in het buitenland geweest, laat staan in een situatie waarin ze geacht werden zichzelf te veranderen en een nieuwe identiteit aan te nemen. Over dit overgangsritueel schreven zowel mannen als vrouwen naar huis, maar dikwijls wilde men niet laten merken dat de huwelijksreis ook zijn mindere kanten had.

Michie stelt dat het naar elkaar toe groeien van de pasgetrouwde man en vrouw, om als nieuwe eenheid de reis te volbrengen, het doel was van de huwelijksreis.¹⁰² Soms leek het echter alsof bruid en bruidegom een aparte reis ondernamen, wanneer de man bijvoorbeeld tegelijkertijd voor zaken bezig was en de vrouw zich maar moest zien te vermaken. Daarnaast constateert Michie dat alhoewel de negentiende-eeuwse huwelijksreis voornamelijk voor de hogere klassen was weggelegd, deze reis een zeer toeristisch en antiquarisch karakter had, waarbij men naar populaire plaatsen ging en toeristische trekpleisters bezocht.

Conclusie

Aan de hand van dit historiografisch onderzoek kunnen een aantal bruikbare uitgangspunten worden vastgesteld. In de negentiende eeuw was reizen ter plezier en vermaak steeds meer geïntegreerd binnen de cultuur van het reizen. Mannen reisden het meest, maar voor vrouwen werd het ook steeds gebruikelijker om te reizen. Beiden schreven hier reisverslagen over, maar voornamelijk de verslagen geschreven door mannen werden gepubliceerd en bewaard. Mannen schreven in hun reisverslagen over andere onderwerpen dan vrouwen: waar mannen de autoriteit op zakelijk en feitelijk gebied waren, met onderwerpen als politiek en economie, waren vrouwen de autoriteit op een meer sociologisch gebied, met een onderwerp als mode.

De keuze voor een huwelijkspartner was in de negentiende eeuw niet gemakkelijk.

---

¹⁰⁰ Helena Michie, 'Victorian honeymoons: sexual reorientations and the "sights" of Europe', *Victorian Studies* 43 (2001) 229-251.

¹⁰¹ Michie, 'Victorian honeymoons', 229-232.

¹⁰² Michie, 'Victorian honeymoons', 233-250.

Niet alleen moest de partner op sociaal-economisch gebied een acceptabele positie hebben, ook moest er sprake zijn van liefde. Daarnaast waren er nog meer eisen om rekening mee te houden, zoals religie en leeftijd. Wanneer een man zijn geschikte vrouw vond, probeerde hij haar beter te leren kennen. Als er goedkeuring van de ouders was, ging men in een rap tempo een verloving aan. Tijdens het engagement konden de toekomstige bruid en bruidegom elkaar beter leren kennen, maar ook nu mochten zij nog niet ongestoord samen zijn. Tot aan de huwelijksvoltrekking leerden bruid en bruidegom elkaar dan ook slechts oppervlakkig kennen.

De huwelijksreis was in de negentiende eeuw voornamelijk weggelegd voor mensen van stand, die het zich konden veroorloven om tijd en geld aan een dergelijke reis te besteden. Vaak wachtte men enige tijd voordat men vertrok op huwelijksreis, die door de man werd gearrangeerd. De huwelijksreis kan gezien worden als een overgangsritueel in het leven als individu naar het leven als getrouwd stel, wat zowel lichamelijke als psychische veranderingen met zich meebracht. Hierdoor kon een huwelijksreis ook onplezierig zijn. Voor de vrouw waren de veranderingen het meest ingrijpend. Het doel van de huwelijksreis was dat bruid en bruidegom elkaar beter leerden kennen en als hecht stel hun nieuwe leven zouden beginnen. In de praktijk leek men hier minder mee bezig te zijn, omdat sommige echtgenoten ook dingen zonder hun vrouw ondernamen tijdens de huwelijksreis. De reis moest een bron van mooie herinneringen worden voor later, wat betekende dat het bruidspaar zoveel mogelijk indrukken probeerde op te doen. De meeste huwelijksreizen hadden een toeristisch karakter, waarbij het gebruikelijk was souvenirs van de reis mee te nemen naar huis. De eerste, ongestoorde momenten samen legden sommige pasgetrouwden vast in een reisverslag.

Déjeuner

DU 4 AVRIL 1895.

Consommée.

Croquettes Monglas.

Soles Colbert.

Filets Sauté a la Périgord.

Côtelettes de volaille aux fonds d'artichauts.

Chapons truffée.

Compôte.

Pate de foies-gras.

Riz à la Trautmansdorpf.

Glace Napolitaine.

Paillettes au Parmesan.

Fruits.

Dessert.

Menu van een bruiloftsdiner

(Bron: Utrechts Archief, archief 790: familie Van Hengst, inventarisnummer 384)

Hoofdstuk II   Onderzoek naar huwelijksreizen

In dit hoofdstuk komen de methodologische aspecten van dit onderzoek aan bod. Als eerste behandel ik de term huwelijksreis, voor een goed begrip van de chronologische opkomst van dit fenomeen. Dan zet ik mijn hoofdvraag en de daarbij behorende deelvragen uiteen, om tenslotte de in dit onderzoek geanalyseerde bronnen en de daarbij gehanteerde methode toe te lichten.

De term huwelijksreis

Om meer duidelijkheid te krijgen over wanneer de huwelijksreis als reisfenomeen opkwam is het interessant om de herkomst van de term huwelijksreis te onderzoeken. Hiertoe heb ik het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* gebruikt, waarnaast ook de gedigitaliseerde kranten- en tijdschriftendatabase van de Koninklijke Bibliotheek, genaamd *Delpher*, door mij is geraadpleegd. Ik heb bij het zoeken de volgende trefwoorden gebruikt: ‘hewelijksreis’, ‘hewelyksreis’ en ‘hewelijk’. Ter verbreding heb ik ook op de term ‘wittebroodsweken’ gezocht, maar met een algemene betekenis als ‘de periode na de hewelijksvoltrekking’, was deze term te ruim, waardoor er geen duidelijk verband met het fenomeen hewelijksreis terug te vinden was. Als bovengrens van de onderzoeksperiode heb ik het jaar 1900 gekozen.

Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* vindt het woord hewelijksreis zijn oorsprong in 1793. In dat jaar werd het boek *Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut; of, De gevolgen der opvoeding* uitgegeven, geschreven door Betje Wolff en Aagje Deken. In dat boek is de volgende passage te vinden: ‘Ik heb in deezen brief mijn geheele hart voor u uitgestort: gij moet mij kennen zo als ik mij zelven ken, op dat gij zoudt overwegen, of gij met zo een schepzel als ik ben, de hewelijksreis eens zoudt durven waagen: kunt gij van uwen kant mij niet voor een minnaar aanneemen, dan zullen wij, voor eerst, vrienden moeten blijven.’¹⁰³ In deze context heeft de term hewelijksreis een andere betekenis dan tegenwoordig, namelijk ‘het hewelijk bij eene reis vergeleken’.¹⁰⁴

De betekenis van het woord hewelijksreis zoals wij die tegenwoordig kennen, namelijk ‘reis waarmede de eerste tijd van het hewelijk wordt doorgebracht’, lijkt zijn

---

¹⁰³ Betje Wolff, Aagje Deken, *Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut; of, De gevolgen der opvoeding* (’s-Gravenhage 1793) 137.

¹⁰⁴ De Geïntegreerde Taalbank, ‘Hewelijk’, <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M027009.re.66&lemmodern=hewelijksreis> (28-02-2014).

oorsprong later te vinden.¹⁰⁵ In negentiende-eeuwse kranten komt het woord voor het eerst voor in het jaar 1836. In het *Algemeen Handelsblad* van 22 november van dat jaar wordt onder het kopje ‘Duitsche Berigten’ het volgende geschreven: ‘De Koning van Griekenland is den 16den dezer, op zijne huwelijksreis naar Oldenburg, te Hanover aangekomen.’¹⁰⁶ Dit lijkt de eerste keer te zijn dat de term huwelijksreis duidt op de tegenwoordige betekenis van het woord, namelijk een daadwerkelijk ondernomen reis vlak na de huwelijksvoltrekking. Het aantal krantenberichten waarin het woord huwelijksreis wordt gebruikt, neemt vanaf 1850 steeds meer toe, waarbij de meeste te vinden zijn tussen 1880 en 1899 (1306).¹⁰⁷ Hierbinnen valt een onderscheid te maken tussen artikelen en advertenties. Het aantal artikelen is beduidend groter dan het aantal advertenties. De meeste artikelen zijn korte nieuwsberichten waarin geschreven wordt over huwelijksreizen van bekende mensen, of korte fictieve verhalen in gespreksvorm over de huwelijksreis. In deze fictieve verhalen komen verschillende kwesties aan bod, zoals de vraag of de moeder van de bruid wel of niet mee zou moeten reizen op de huwelijksreis. Deze fictieve gesprekken lijken een populair middel te zijn geweest om bepaalde opvattingen over en gebruiken rondom de huwelijksreis te poseren. Zo is er in het *Nieuwsblad van het Noorden* van 8 augustus 1896 het volgende fictieve gesprek te vinden: ‘A.: “Jij en je vrouw bewonderen heelemaal niets op de reis.” B.: “Mijn vrouw bewondert mij en ik bewonder mijn vrouw. En daar hebben we allebei genoeg aan.”’¹⁰⁸ Advertenties waarin de term huwelijksreis voorkomt zijn voornamelijk advertenties voor toneelstukken, ofwel blijspelen, die gaan over een huwelijksreis.¹⁰⁹ Dit schijnt dus een populair onderwerp te zijn geweest voor negentiende-eeuwse toneelstukken.

In negentiende-eeuwse tijdschriften komt de term huwelijksreis voor het eerst in het jaar 1856 voor. In een aflevering van het tijdschrift *Nederland*, waarin fictieve verhalen zijn opgenomen, vinden we onder het kopje ‘Begoochelingen’ het volgende: ‘De huwelijksdag was reeds bepaald, en de reiscalèche, welke het jonge paar in den voormiddag stadhuiswaarts zou voeren, opdat ze van daar hunne huwelijksreis zouden voortzetten, zou in den namiddag de overige bewoners van Duin-en-Daal, ook in hunne winterkwartieren overbrengen.’¹¹⁰ In dit

---

¹⁰⁵ De Geïntegreerde Taalbank, ‘Huwelijk’, <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M027009.re.66&lemmodern=huwelijksreis> (28-02-2014).

¹⁰⁶ Algemeen Handelsblad, ‘Duitse Berigten’, 22 november 1836.

¹⁰⁷ Delpher, ‘Huwelijksreis kranten’, [http://kranten.delpher.nl/nl/results/index?query=huwelijksreis&coll=ddd&page=1&maxperpage=10&facets\[periode\]=0%7C19e_eeuw%7C](http://kranten.delpher.nl/nl/results/index?query=huwelijksreis&coll=ddd&page=1&maxperpage=10&facets[periode]=0%7C19e_eeuw%7C) (28-02-2014).

¹⁰⁸ Nieuwsblad van het Noorden, ‘Op de huwelijksreis’, 8 augustus 1896.

¹⁰⁹ Nieuwe Rotterdamse courants: staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad, ‘Rotterdamsche Schouwburg’, 18 december 1854.

¹¹⁰ Marie Elisabeth K. S., ‘Begoochelingen’, *Nederland* 1 (1856) 101-148.

artikel lijkt de term huwelijksreis de tegenwoordige definitie te dragen. Vanaf 1860 groeit het aantal tijdschriften waarin de term huwelijksreis voorkomt, waarbij het hoogtepunt ligt tussen de jaren 1890 en 1899 met 28 artikelen waarin het woord wordt gebruikt.¹¹¹ De term wordt voornamelijk gehanteerd binnen verhalen, verslagen van huwelijksreizen van bekende mensen en andere korte informatieve berichten.

De term huwelijksreis lijkt voor het eerst voor te komen aan het einde van de achttiende eeuw. Het krijgt echter pas na circa 1830 de betekenis zoals wij die nu kennen, wat correspondeert met de literatuur over de opkomst van de huwelijksreis als reisfenomeen: vanaf dat moment komt het ‘hewelijksreisje’ als nieuw gebruik overwaaien uit Engeland en Frankrijk naar Nederland. In kranten en tijdschriften komt het woord steeds vaker voor naarmate de negentiende eeuw vordert. Dit zou er op kunnen wijzen dat de huwelijksreis aan populariteit won en dat steeds meer mensen een dergelijke reis wilden maken.

Vraagstelling en deelvragen

Het doel van dit onderzoek is om een zo compleet en coherent mogelijk beeld van negentiende-eeuwse huwelijksreizen van Nederlanders te krijgen. De hoofdvraag is dan ook als volgt: *Hoe zag het in de negentiende eeuw opkomende fenomeen van de huwelijksreis eruit en hoe werd hierover geschreven in Nederlandse reisverslagen?* Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden, heb ik het onderzoek opgedeeld in drie verschillende onderdelen met bijbehorende deelvragen:

❖ **Echtelieden op reis**

- ❖ Wie gingen er op huwelijksreis?
- ❖ Wanneer trouwden zij en wanneer gingen zij op huwelijksreis?
- ❖ Wat was de duur van de huwelijksreis en waar ging de reis heen?
- ❖ Van wat voor vervoersmiddelen maakten zij gebruik?
- ❖ Waar verbleven zij?
- ❖ Hadden zij reisgenoten?
- ❖ Hadden zij een van tevoren opgesteld reisplan?

❖ **Het leven op huwelijksreis**

- ❖ Wat voor dingen deden de echtparen tijdens hun huwelijksreis?
- ❖ Nam natuur en natuurbeleving een belangrijke plaats in op de huwelijksreis?

---

¹¹¹ Delpher, ‘Huwelijksreis tijdschriften’, [http://tijdschriften.delpher.nl/nl/results/index?query=hewelijksreis&coll=dts&page=1&maxperpage=10&facets\[periode\]\[\]=0%7C19e%20eeuw%7C](http://tijdschriften.delpher.nl/nl/results/index?query=hewelijksreis&coll=dts&page=1&maxperpage=10&facets[periode][]=0%7C19e%20eeuw%7C) (28-02-2014).

- ❖ Waar vermaakten de echtparen zich 's avonds mee?
- ❖ Onderhielden de echtparen sociale contacten tijdens hun huwelijksreis?
- ❖ Waren er verplichtingen waar de echtparen aan moesten voldoen tijdens hun huwelijksreis, zoals werkgerelateerde contacten onderhouden?
- ❖ Ervoeren de echtparen ook minder plezierige dingen tijdens hun reis?
- ❖ **De reisverslagen**
  - ❖ In welke taal zijn de reisverslagen geschreven?
  - ❖ Wat is de frequentie van schrijven?
  - ❖ Vanuit welk oogpunt zijn de verslagen geschreven?
  - ❖ Wat is de schrijfstijl van de verslagen?
  - ❖ Met welk doel zijn de verslagen geschreven?
  - ❖ Zijn er Romantische, Verlichte of religieuze invloeden in de verslagen terug te vinden?
  - ❖ Hoe wordt er over de wederhelft geschreven?
  - ❖ Hoe kijken de schrijvers naar andere culturen en zichzelf in relatie tot deze 'Ander'?
  - ❖ Hoe construeren de schrijvers hun identiteit door middel van het schrijven?

In de hiernavolgende hoofdstukken komen deze deelvragen aan bod, door per deelvraag naar de verschillende reisverslagen te kijken.

Bronnen en methode

De bronnen die de basis vormen voor dit onderzoek zijn reisverslagen van Nederlanders uit de negentiende eeuw. De zoektocht naar deze bronnen was niet eenvoudig, aangezien er geen inventarisatie bestaat van reisverslagen van huwelijksreizen. Op basis van een algemene inventarisatie van reisverslagen van de hand van mijn begeleidster ben ik door archieven gaan spitten. Nadat ik ondanks de moeilijke vindbaarheid een aantal negentiende-eeuwse reisverslagen van huwelijksreizen had gevonden, diende het volgende probleem zich aan: de bruikbaarheid. De meeste verslagen bestaan namelijk uit handschriften die slecht bewaard of slecht leesbaar zijn, waardoor deze afvallen als bruikbare bronnen. Uit de bronnen die wel bruikbaar zijn heb ik uiteindelijk willekeurig vijf reisverslagen gekozen, die qua datering toevalligerwijs het grootste gedeelte van de negentiende eeuw beslaan, respectievelijk 1824, 1835, 1837, 1852 en 1895. Vier van deze reisverslagen zijn later, in de twintigste en eenentwintigste eeuw, door geïnteresseerden getranscribeerd en gepubliceerd. Het vijfde reisverslag is een handschrift, dat in het Nationaal Archief te Den Haag bewaard wordt. Geen

van de reisverslagen zijn in hun eigen tijd gepubliceerd voor een anoniem publiek. Alle reisverslagen zijn geschreven door mannen en variëren in lengte van zeven tot 73 pagina's. In het hoofdstuk *Echtelieden op reis* worden de schrijvers van deze bronnen nader geïntroduceerd. Achterin deze thesis is een alfabetische lijst van de bronnen te vinden.

De methode die in dit onderzoek is gehanteerd is kwalitatief van aard. De reisverslagen zijn intensief geanalyseerd op basis van verschillende aandachtspunten, zoals aangegeven in de deelvragen van dit onderzoek. Bij dit soort onderzoek is het tegendraads lezen, ofwel *reading against the grain*, een bruikbare analysetechniek. Dit houdt in dat er niet alleen wordt afgegaan op wat de schrijver heeft vastgelegd, maar dat er ook tussen de regels door gelezen wordt. Zo kan er dieperliggende informatie worden verkregen door na te gaan wat iemand verzwijgt of waarover hij of zij slechts summier schrijft. Omdat reisverslagen soms kort en zakelijk van toon kunnen zijn is deze analysemethode erg nuttig, omdat op deze manier niet alleen informatie over praktische aspecten van de huwelijksreis vergaard kan worden, zoals bestemmingen en vervoersmiddelen, maar ook over meer achterliggende aspecten zoals bijvoorbeeld natuurbeleving en de relatie tussen mannen en vrouwen.

Door middel van *reading against the grain* kan veel ontdekt worden over de identiteit van de schrijver van een reisverslag. Volgens verschillende wetenschappers, onder wie Paul Ricoeur, uiten mensen hun identiteit door middel van schrijven. Wanneer iemand schrijft kan daar dus nuttige informatie aan ontleend worden over zijn of haar identiteit en de samenleving waarin deze tot stand is gekomen. Er zijn verschillende definities van identiteit, maar voor dit onderzoek heb ik de volgende definitie samengesteld, op basis van verschillende auteurs op het gebied van identiteit: 'Identiteit wordt gevormd door zowel het individu als de samenleving waarin deze participeert. Identiteit is veranderlijk, doordat individuen agency hebben om hun identiteit te beïnvloeden of veranderen, bewust of onbewust.'¹¹² Iemand kan meerdere identiteiten hebben die veranderen naar gelang onderlinge prioriteit, waardoor identiteit gelaagd is.¹¹³ Identiteit is daarnaast gebaseerd op verschillen, waardoor het een kwestie van in- en uitsluiting wordt.¹¹⁴ Wanneer iemand een verhaal vertelt komt hierin niet alleen zijn of haar identiteit naar voren, maar ook hoe een identiteit in relatie staat tot de

---

¹¹² Tine Davids, 'The micro dynamics of agency: repetition and subversion in a Mexican right-wing female politician's life story', *European Journal of Woman's Studies* 18 (2011) 155-168.

¹¹³ Karin Willemse, Ruth Morgan & John Meletse, 'Deaf, gay HIV positive and proud: Narrating an alternative identity in post-apartheid South Africa', *Canadian Journal of African Studies* (2009) 1-23.

¹¹⁴ Stewart Hall, 'Who needs identity?', in: Paul du Gay, Jessica Evans & Peter Redman (eds.), *Identity reader* (2005) 15-30.

samenleving waarin deze gevormd is.¹¹⁵ Door te analyseren hoe iemand zijn of haar eigen identiteit construeert ontstaat er zicht op wat die persoon belangrijk vindt. Legt iemand in een reisverslag bijvoorbeeld de nadruk op zijn identiteit als ervaren reiziger, of als een pasgetrouwde man? Dit kan iets zeggen over de relatie tussen de man en de vrouw. Daarbij is het proces van in- en uitsluiting, waar identiteit op gebaseerd is, belangrijk omdat zo onderzocht kan worden hoe de schrijver zich opstelt tegenover de inwoners van de landen waar hij of zij doorheen reist en hoe over hen wordt gedacht. Dit laatste wordt gezien als het proces van ‘othering’, een term bedacht door Edward Saïd, schrijver van het werk *Orientalism*. Dit ‘otheren’ houdt in dat men een ander definieert aan de hand van bepaalde eigenschappen, waardoor de eigen identiteit duidelijk wordt vanwege de verschillen met die ander.¹¹⁶ De ‘Ander’ waar iemand zich tegenoverstelt door middel van ‘othering’ kan abstract zijn, maar kan ook de specifieke vorm aannemen van een ander volk of een andere cultuur. Dit proces van ‘othering’ kan veel zeggen over de stereotypen die bestaan over andere volken en hoe iemand zijn eigen volk ziet.

Een ander belangrijk concept voor dit onderzoek is *rite de passage*, een concept geïntroduceerd door Arnold van Gennep in het jaar 1909. Dit concept komt voort uit de antropologie en biedt een interessante kijk op huwelijksreizen. In de inleiding van dit onderzoek werd al beschreven hoe iedere cultuur bestaat uit omslagpunten en overgangsrитуelen in het leven van individuen, zoals een huwelijk. Deze overgangsrитуelen zijn getheoretiseerd door Van Gennep in zijn boek *Les Rites de Passage*. Volgens hem bestaat iedere cultuur, hoe verschillend ook, uit bepaalde *rites de passage*. Een dergelijk overgangsrитуeel houdt in dat een persoon overgaat van één bepaalde status of sociale groep naar een andere, zoals bijvoorbeeld van adolescent naar volwassene.¹¹⁷ De theorie is dat een persoon eerst bepaalde veranderingen door moet maken voordat diegene zijn of haar oude status of sociale groep achter zich kan laten en de nieuwe aan kan nemen. Zo’n *rite de passage* wordt gekenmerkt door drie verschillende fasen: afscheiding, liminaliteit ofwel transitie, en re-integratie.¹¹⁸ De eerste fase omvat symbolisch gedrag, waarmee een persoon wordt losgemaakt van zijn of haar voormalige status of groep. De tweede fase is een soort ‘twilight-zone’, waarin de persoon zijn of haar oude status of groep heeft verlaten, maar nog niet tot een nieuwe behoort. De laatste fase is de fase waarin een persoon het overgangsrитуeel

---

¹¹⁵ Wolfram Fischer-Rosenthal, ‘The problem with identity: biography as the solution to some (post-)modernist dilemma’s’, *Commenius* 15 (1995) 250-265.

¹¹⁶ Sara Mills, *Discourse* (Londen 1997) 105-130.

¹¹⁷ Arnold van Gennep, *The rites of passage* (Londen 1960), 1-14.

¹¹⁸ Van Gennep, *The rites of passage*, 11.

compleet maakt en met zijn of haar nieuwe identiteit de maatschappij herintreed. De middelste fase, ofwel liminaliteit, heeft extra aandacht gekregen van antropologen, waaronder Victor Turner. Volgens hem zouden mensen die samen de liminale fase doormaken, en dus samen een tijdje gevangen zitten tussen twee werelden, een bijzondere band opbouwen, gebaseerd op gevoelens van solidariteit en gelijkheid.¹¹⁹ Deze theorieën over *rites de passage* zal ik, na het bronnenonderzoek, ook op de negentiende-eeuwse huwelijksreis toepassen.

---

¹¹⁹ Victor Turner, 'Betwixt and between: the liminal period in rites of passage', in: L.C. Mahdi, S. Foster en M. Little (ed.), *Betwixt and between: patterns of masculine and feminine initiation* (Illinois 1987) 3-19.

Bladzijde uit een gedenkboekje van een huwelijk

(Bron: Utrechts Archief, archief 814: familie Van Geuns, inventarisnummer 416, stukken betreffende het huwelijk en de huwelijksreis van Willem Antonie Elisa van Geuns en Jeanne Emilie de Kanter, 1907-1908)

Hoofdstuk III   **Echtelieden op reis**

In dit onderzoek draait het om de huwelijksreizen van vijf echtparen, die leefden, trouwden en reisden in de negentiende eeuw. In dit hoofdstuk worden deze echtparen voorgesteld en de praktische aspecten van hun huwelijksreizen uiteengezet, waaronder vertrek, duur en bestemming van de huwelijksreis, vervoersmiddelen en verblijf. Dit hoofdstuk besluit met een conclusie.

De reizigers

Het oudste reisverslag in dit onderzoek dateert uit 1824 en is geschreven door Adolph Frederik Lodewijk graaf van Rechteren Limpurg, heer van Almelo en Vriezenveen tot Rechteren, Oolde en Verborg. Hij trouwde op 4 april 1824 te Leiden met jonkvrouw Elisabeth Wilhelmina van Massow, ook wel Betje genoemd. Beiden waren 31 jaar toen zij trouwden. Betje was in Oost-Indië geboren, maar verhuisde met haar familie terug naar Nederland. In Leiden leerden Betje en Adolph elkaar kennen, toen Adolph samen met Betje's broer rechten studeerde. Adolph had daarvoor reeds rechten gestudeerd aan de universiteit van Erlangen.¹²⁰ Tijdens zijn verdere leven hield hij zich waarschijnlijk voornamelijk bezig met het beheren van het landgoed van de familie en het kasteel Rechteren, dat hij grondig liet opknappen. Tijdens de huwelijksreis had het adellijke echtpaar een reisgenoot, namelijk een zekere d'Escury, naar alle waarschijnlijkheid een compagnon van Adolph. Aan het einde van de huwelijksreis voegden de moeder en zus van Betje zich bij het gezelschap. Om de reis af te sluiten brachten zij gezamenlijk een aantal dagen in een kuuroord door.

De volgende bron dateert uit 1835 en is geschreven door Cornelis van der Lek de Clercq. Hij trouwde op 3 juni 1835 met jonkvrouw Levina Anna Catharina Schuurbeque Boeye. Dit was niet zomaar een trouwerij: dit echtpaar organiseerde een dubbele trouwpartij met een bevriend stel, namelijk Charles Jacques Boogaert en Anna Maria Elisabeth van Adrichem. De vrouwen waren al lang goede vriendinnen, en het leek de twee stellen dan ook leuk om op dezelfde dag in het huwelijksbootje te stappen. Cornelis was ten tijde van het huwelijk 24 jaar, en Levina, ook wel Vien genoemd, was 27 jaar. Hun vrienden waren ten tijde van hun trouwen beiden 25 jaar. Na de dubbele trouwpartij werd de huwelijksreis van Cornelis en Vien ook in het gezelschap van Charles en Anna gemaakt. Cornelis had rechten

---

¹²⁰ M. L. Hansen, *Over grote keien naar Parijs. De huwelijksreis van graaf van Rechteren Limpurg, 1824* (Epe 2002) 7.

gestudeerd in Leiden en vestigde zich daarna in Zierikzee als notaris.¹²¹ Tijdens zijn leven ontwikkelde hij zich tot een belangrijk man binnen Zierikzee en vervulde verschillende ambten. Charles kwam uit een van oorsprong Delftse regentenfamilie en was een Middelburgse zakenman.

Het derde reisverslag dateert uit 1837 en is geschreven door Johan Christiaan van Haersolte tot Haerst, die op 26 april 1837 met Geertruid Agnes de Vos van Steenwijk trouwde. Johan was op dat moment 28 jaar en Geertruid, ook wel Truitje genoemd door Johan, was op dat moment 24 jaar. Johan voerde de titel baron en was tijdens zijn leven marineofficier, burgemeester en politicus.¹²² Hij had voor zijn trouwen al veel van de wereld gezien tijdens reizen naar Zuid-Amerika, Oost-Indië en de Middellandse Zee.¹²³ Tijdens hun huwelijksreis werd het echtpaar vergezeld door Anna Adriana de Vos van Steenwijk, een zus van Geertruid, en haar man die tevens een volle neef was, Reint de Vos van Steenwijk. Zij trouwden een aantal weken na Johan en Geertruid, op 21 juni 1837.¹²⁴ Anna was ten tijde van haar trouwen 22 jaar, Reint, net als Johan een baron, was 34 jaar. Voor beide stellen was deze reis hun huwelijksreis.

Het vierde verslag dateert uit 1852 en is geschreven door Petrus Augustus de Genestet, echtgenoot van Henriette Bienfait. Zij trouwden op 9 september 1852 te Overveen. Petrus was op dat moment 23 jaar, zijn bruid Henriette was 28 jaar. Beiden kwamen oorspronkelijk uit Amsterdam. Petrus was naast theoloog en predikant ook een bekend dichter.¹²⁵ Door zijn humoristische inslag was zijn werk populair en zijn ontroerende gedichten werden gewaardeerd door een breed publiek. Het echtpaar had geen reisgenoten tijdens de huwelijksreis.

De vijfde bron uit dit onderzoek dateert uit 1895 en is geschreven door Maximiliaan Jacob Looyen, beter bekend onder zijn schrijverspseudoniem Mil van Hoorn. Hij trouwde op 16 mei 1895 met Jacoba ter Meulen, ook wel Dora genoemd. Ten tijde van hun trouwerij was Maximiliaan 28 jaar en Jacoba 21 jaar. Als kind woonde Maximiliaan een aantal jaar in West-Indië. Na de H.B.S. volgde hij de artillerie-opleiding te Delft, waarna hij beroepsofficier

---

¹²¹ F. TH. Dijkmeester, 'Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis naar Zwitserland in 1835', *Kroniek Schouwen-Duiveland* 1 (1976) 41-60.

¹²² Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, 'Johan Christiaan van Haersolte tot Haerst', <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nbw/#source=8&page=338&view=imagePane> (12-06-2014).

¹²³ M. L. Hansen, *Aller treffendst en stout. De huwelijksreis van J.C. baron van Haersolte naar Duitsland, Zwitserland en Italië in 1837* (Epe 2002) 7.

¹²⁴ Stamboomonderzoek, 'Anna Adriana de Vos van Steenwijk', <http://www.stamboomonderzoek.com/jwvdhurk/getperson.php?personID=I34377&tree=jwvdhurk> (29-04-2014).

¹²⁵ Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1803-1900, 'Levensschets van P.A. de Génestet' (1862) 147-156.

werd. Schrijven had echter meer zijn interesse; onder zijn pseudoniem Mil van Hoorn bracht hij verschillende romans, nouvelles en toneelstukjes uit.¹²⁶ Hiervan werden een aantal in verschillende tijdschriften gepubliceerd. Het echtpaar had geen reisgenoten tijdens hun huwelijksreis.

Kijkend naar de echtparen die op huwelijksreis gingen vallen er een aantal dingen op. Bijna alle personen waren tussen de twintig en dertig jaar ten tijde van hun huwelijksdag. Alleen meneer en mevrouw Van Rechteren Limpurg waren beiden 31 jaar en Reint de Vos van Steenwijk was 34 jaar. Volgens professor Hofstee, een sociaal-demograaf, lag halverwege de negentiende eeuw de gemiddelde huwelijksleeftijd van mannen tussen de 25 en de 29 jaar.¹²⁷ Vrouwen waren over het algemeen wat jonger dan mannen wanneer zij trouwden.¹²⁸ Dit sluit echter niet helemaal aan bij de leeftijd van de gehuwden in dit onderzoek. Slechts drie mannen waren ouder dan hun vrouw. In de andere gevallen was de leeftijd van de man en de vrouw gelijk of was de vrouw ouder dan de man. Het is echter lastig om hier conclusies aan te verbinden, omdat de huwelijken van de personen in dit onderzoek verspreid waren over de negentiende eeuw. Wat wel geconstateerd kan worden, is dat de huwelijksleeftijd van de personen in dit onderzoek voornamelijk tussen de twintig en de dertig jaar lag, met een kleine uitschieter naar boven.

Wat daarnaast opvalt is dat het niet ongevoel was om reisgenoten mee te nemen op de huwelijksreis. Drie van de vijf stellen hadden reisgenoten op hun huwelijksreis. Dit waren voornamelijk vrienden of familie, maar in het geval van de graaf Van Rechteren Limpurg ging er, naar alle waarschijnlijkheid, een zakenpartner mee. De huwelijksreis was dus niet per definitie een intieme reis voor twee personen.

Wat ook opvalt is dat alle stellen van adel waren of tot de elite behoorden. Alle mannen hadden een titel of een goede positie en ook de vrouwen kwamen uit belangrijke families. Dit zou er op kunnen wijzen dat de huwelijksreis in de negentiende eeuw alleen was weggelegd voor de hogere klasse, bijvoorbeeld vanwege de hoge kosten van zo'n reis.

De reis en de bestemming

Na de huwelijksvoltrekking was het tijd voor de huwelijksreis. Het echtpaar Van Rechteren Limpurg vertrok op 12 april 1824, een week na de huwelijksdag, op reis naar België, Frankrijk en Duitsland. Hun belangrijkste reisbestemming was Parijs. Als vervoersmiddel

---

¹²⁶ C. K. Berghuis, *Inventaris van het archief van M.J. Looyen, J. ter Meulen en hun familieleden, 1844-1950* (Den Haag 1987) 7-8.

¹²⁷ Hofstee, *De demografische ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw*, 28-34.

¹²⁸ De Regt, 'Arbeiders, burgers en boeren', 200-201.

gebruikten ze een stoomboot, paard en wagen en de postkoets, waar tegen een scherpe prijs in meegereisd kon worden.¹²⁹ Ze verbleven voornamelijk in hotels en logementen. Een hotelkamer werd vaak voor langere tijd gehuurd: ‘Om 3 uur verhuist na het Hotel de Douvres, waar wy per Maand een Logic voor 400 francs genomen, uit komende op de Boulevard Italien au coin de la rue de la Paix.’¹³⁰ Uit het reisverslag wordt niet duidelijk of Adolph van tevoren een reisplan had opgesteld. Doordat hij tijdens de reis veel ontmoetingen met kennissen had en dat Betje’s moeder en zus zich aan het einde van de reis bij het gezelschap voegden voor een paar dagen in een kuuroord, kan echter met enige zekerheid opgemaakt worden dat er wel een vooropgesteld reisplan geweest moet zijn. De huwelijksreis van Adolph en Betje duurde vier maanden; op 11 augustus 1824 kwamen zij weer thuis in Leiden.¹³¹

De huwelijksreis van het echtpaar Van Der Lek De Clercq begon op 21 juni 1835, drie weken na de huwelijksdag. Ze bezochten Duitsland en Zwitserland en hun belangrijkste reisbestemming waren de Zwitserse bergen. Dit gebied was nog relatief onontdekt en trok daarom veel jonge, avontuurlijke reizigers. Zo ook Cornelis en Vien: ‘Onder de verblijdende en aangename vooruitzichten die met ons huwelijk gepaard zouden gaan, behoorde ook de gedachte aan ons plan om een reis naar het een of andere ons onbekende land en volk te ondernemen. Reeds lange tijd hadden wij ons met dit vooruitzicht bezig gehouden, ja zelfs verheugd, en menigmaal was bij ons reeds de vraag: waarheen? met: naar het heerlijke Zwitserland beantwoord. Maar aan zulk een reis waren zwarigheden en gevaren verbonden. De familie raadde in ieder geval categorisch af om met z’n tweeën op reis te gaan.’¹³² Vanwege de eventuele gevaren verbonden aan deze reis gingen hun vrienden Charles en Anna mee. Als vervoermiddelen maakte het gezelschap gebruik van een stoomboot, paard en wagen en een calèche; een open koets.¹³³ Tijdens hun reis verbleven ze in hotels en herbergen. Er werd van tevoren een reisplan gemaakt met behulp van een zwager van Vien, die al eerder naar Zwitserland was geweest.¹³⁴ De huwelijksreis duurde ongeveer twee maanden, maar het reisverslag dekt niet de hele reis, waardoor de precieze datum van terugkeer niet bekend is.

Het echtpaar Van Haersolte tot Haerst vertrok op 30 juni 1837, ruim twee maanden na hun huwelijksdag, op huwelijksreis naar Duitsland, Zwitserland en Italië. Een belangrijkste reisbestemming lijken ze niet gehad te hebben, maar de Zwitserse alpen waren wel het hoogtepunt van hun reis. Als vervoersmiddel maakten ze gebruik van een stoomboot, paard en

---

¹²⁹ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 9.

¹³⁰ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 11.

¹³¹ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 35.

¹³² Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 50-51.

¹³³ Nederlandse Encyclopedie, ‘Calèche’, <http://www.encyclo.nl/begrip/caleche> (02-05-2014).

¹³⁴ Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 51.

wagen, een calèche en af en toe ook de postkoets. Het gezelschap huurde ook een aantal keer een rijtuig met koetsier voor langere tijd om hen over langere afstanden te vervoeren:

‘Smorgens naar een Huurrijtuig ter verdere voortzetting van de reis gezocht, en hetzelfde gevonden tegen de Prijs van f 90 voor de eerste maand en f 72 voor elk der twee volgende; de Verhuurder zynde de eigenaar van ons Logement nam al de onkosten voor groote reparaties gedurende de gehele reis voor zijne rekening.’¹³⁵ Het gezelschap verbleef voornamelijk in logementen en hotels. Johan had van tevoren een uitgebreid reisplan opgesteld. Hij had een tijdschema gemaakt van alle plekken die ze zouden bezoeken, met de bezienswaardigheden die hij wilde bezichtigen beschreven.¹³⁶ De daadwerkelijke ervaringen noteerde hij vervolgens onder het kopje ‘volbracht’. De huwelijksreis duurde waarschijnlijk vier maanden, maar dit is niet met zekerheid te zeggen doordat de exacte datum van terugkeer niet bekend is. Dit is te wijden aan de abrupte afbreking van het reisverslag vanwege de uitbraak van de cholera in Italië, waardoor de reis snel omgebogen moest worden.

Het echtpaar De Genestet vertrok op 10 september 1852 op huwelijksreis, direct na hun huwelijksdag. De reis bracht hen door België, Frankrijk en Duitsland. Hun belangrijkste reisbestemming lijkt Parijs te zijn geweest, omdat de reis daarnaartoe leidde en ze vandaar weer huiswaarts keerden. Als vervoer gebruikten Petrus en Henriette paard en wagen, een stoomboot en de trein: ‘s Morgens boodschappen gedaan in Brussel – met de trein van 1 uur naar Chaudfontaine gegaan – aldaar om 5 ½ uur gearriveerd.’¹³⁷ Het stel verbleef voornamelijk in hotels, maar het lijkt er op dat ze ook een enkele keer bij kennissen logeerden: ‘Ten 2 ure naar Heidelberg vertrokken – in de char-à-bancs gezeten, nooit weer doen – gelogeed bij Schreuder – prachtige avond met maneschijn – den weg naar ’t Slot opgewandeld.’¹³⁸ Wanneer ze in een hotel verbleven beschreef Petrus dit namelijk telkens als volgt: ‘Naar Frankfort gereden – gegeten in het Hotel Weiden gelogeed – ’s avonds door de stad gewandeld met maneschijn – vroeg naar bed.’¹³⁹ Schreuder zou dus een persoonsnaam kunnen zijn. Uit het reisverslag wordt niet duidelijk of Petrus van tevoren een reisplan had opgesteld. De huwelijksreis van Petrus en Henriette duurde ruim een maand; op 15 oktober 1852 kwamen zij weer thuis aan.

De vertrekdatum van de huwelijksreis van het echtpaar Looyen is niet helemaal duidelijk, maar als we afgaan op het reisverslag zijn ze waarschijnlijk dezelfde dag of één dag

---

¹³⁵ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 14.

¹³⁶ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 7.

¹³⁷ C.M. Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait op hun huwelijksreis in 1852’, *Amstelodamum* 75 (1988) 31-37.

¹³⁸ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 35.

¹³⁹ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 35.

na hun huwelijksdag vertrokken. Maximiliaan schreef namelijk het volgende op de eerste dag: ‘Ik meende dat ik alles van dien morgen gedroomd had: ’t stadhuis, de kerk en ’t déjeuner, en dat ik heel gewoon met mijn meisje naar een familielid spoorde om er te gaan eten.’¹⁴⁰ Het pasgetrouwde koppel ging op reis naar België en Zwitserland. Ze stopten voor langere tijd in Brussel en verbleven lang op het Zwitserse platteland in de buurt van Interlaken. Maximiliaan wilde Parijs als reisbestemming bewust overslaan, omdat hij met slecht weer liever op het platteland zou verblijven:

*Morgen verlaten we Brussel. We gaan naar Zwitserland. ’t Is te hopen dat de regen ophoudt, of liever, dat ’t dààr niet regent. We stonden tussen Parijs of Interlaken; Parijs zal Brussel in ’t groot zijn: als het er ook regent, Krikri, misschien wel KRIKRI! Dus niets voor ons. Als het in Zwitserland regent, wel nu, dan is het nog beter dan hier, dan blijven we thuis en zullen het met elkaar vinden. In een groote stad kun je nu eenmaal niet thuis blijven, je moet de amusements afloopen voor je fatsoen; in Zwitserland kunnen we thuis blijven als het regent.*¹⁴¹

Als vervoer namen ze de trein, boten en paard en wagen. Tijdens hun reis verbleven ze uitsluitend in hotels. Uit het reisverslag wordt niet duidelijk of Maximiliaan en Jacoba een van tevoren opgesteld reisplan hadden. Ook de exacte datum van hun thuiskomst is niet duidelijk, maar aan de omvang van het verslag te oordelen duurde hun huwelijksreis ruim vier weken.

Kijkend naar de praktische aspecten van huwelijksreizen zoals beschreven vallen er een aantal dingen op. De huwelijksdag en het vertrek op de huwelijksreis lagen bij ieder stel redelijk kort op elkaar. Sommige stellen, zoals Looyen en De Genestet, vertrokken meteen na de huwelijksvoltrekking, waar andere stellen eerst nog een aantal dagen hadden om bij te komen van de bruiloft. Alleen het echtpaar Van Haersolte wachtte twee maanden voordat zij op hun huwelijksreis gingen. Waarschijnlijk zat er zoveel tijd tussen hun bruiloft en de reis omdat ze een gezamenlijke huwelijksreis zouden maken met Geertruid’s zus en haar man. Dit stel trouwde echter pas op 21 juni 1837, waardoor de reis pas daarna gemaakt kon worden. Voor Geertruid’s zus en haar echtgenoot zat er dus maar ruim een week tussen de bruiloft en de huwelijksreis. Er kan dus geconstateerd worden dat het gebruikelijk was om redelijk kort na de huwelijksdag op huwelijksreis te gaan.

Wat ook opvalt is dat Duitsland een populaire reisbestemming was onder de

---

¹⁴⁰ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 4.

¹⁴¹ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 36.

pasgetrouwde stellen. Op vier van de vijf huwelijksreizen werd dit land aangedaan. Ook België en Frankrijk, met als hoofdstad de stad van de liefde, waren populaire bestemmingen voor huwelijksreizen. Daarnaast kwam Zwitserland als bestemming op gedurende de negentiende eeuw. Dit nog relatief onontdekte gebied was met zijn bergen een oord van rust en overweldigend natuurschoon; voor sommigen een welkome afwisseling van de grote steden als Parijs, zoals voor Maximiliaan Looyen.

Op het gebied van vervoer maakten de reizigers voornamelijk gebruik van dezelfde middelen. Bij de vroegere reisverslagen valt op dat men vooral gebruik maakte van een stoomboot en verschillende soorten rijtuigen. In het reisverslag uit 1852 is voor het eerst te lezen over een trein als vervoersmiddel. Ook de soort accommodaties waren voor de reizigers overwegend hetzelfde: ze verbleven allemaal voornamelijk in hotels of pensions, die voor meerdere nachten of zelfs weken geboekt werden. Reisplannen werden naar alle waarschijnlijkheid door de meeste reizigers van tevoren opgesteld, omdat een grote reis als een huwelijksreis enige planning vereiste.

De duur van de huwelijksreizen liep uiteen van iets minder dan een maand tot vier maanden. Dit zal afhankelijk zijn geweest van het geld dat beschikbaar was voor de huwelijksreis en de activiteiten die voor de reis gepland waren; graaf Van Rechteren Limpurg had bijvoorbeeld zijn zakenpartner meegenomen op reis, waardoor de reis gecombineerd kon worden met zaken en hierdoor misschien langer duurde dan de andere huwelijksreizen.

Conclusie

De onderzochte bruiden en bruidegoms die op huwelijksreis gingen in de negentiende eeuw behoorden allemaal tot de elite, een sociale klasse die het zich kon veroorloven op huwelijksreis te gaan. Hun leeftijd lag gemiddeld tussen de twintig en dertig jaar. Het was niet ongewoon om reisgenoten mee te nemen op huwelijksreis, waardoor de huwelijksreis niet per definitie een intieme reis voor twee personen was. De meeste stellen vertrokken kort na hun trouwdag op huwelijksreis, naar populaire bestemmingen als Duitsland, België, Frankrijk en Zwitserland. Men maakte voornamelijk gebruik van stoomboten, verschillende soorten rijtuigen en later ook van de stoomtrein. Daarnaast verbleef men voornamelijk in hotels of pensions. Doordat een huwelijksreis een flinke onderneming was, vereiste deze reis wat planning van tevoren, wat tot uiting kwam in een vooropgesteld reisplan. De duur van de huwelijksreizen liep uiteen van één tot vier maanden, afhankelijk van hoeveel tijd en geld een echtpaar te besteden had.

Een gedroogd bruidsboeket

(Bron: Utrechts Archief, archief 790: familie Van Hengst, inventarisnummer 384)

Hoofdstuk IV   Het leven op huwelijksreis

Wanneer de reizigers eenmaal op de plaats van bestemming waren aangekomen konden zij dingen gaan ondernemen. Aan wat voor activiteiten men deed op de huwelijksreis hing af van de persoonlijke interesses van de reizigers, maar zoals zal blijken waren er een aantal populaire bezigheden die vrijwel alle reizigers incorporeerden in hun reis. Zo werden er bezienswaardigheden bezocht en uitstapjes gemaakt, maar werd er tevens van de natuur genoten, gedineerd en gewandeld. Ook 's avonds zocht men vermaak op in de vorm van opera's en theaterbezoek. In sommige reisverslagen zijn naast bezigheden ter vermaak echter ook bezigheden beschreven die meer doen denken aan sociale verplichtingen en werk. Daarnaast ging het leven op reis niet altijd over rozen, vanwege de verschillende tegenslagen die de reizigers konden ondervinden. In dit hoofdstuk worden verschillende aspecten van het leven op huwelijksreis beschreven aan de hand van de vijf reisverslagen. Allereerst beschrijf ik de bezienswaardigheden die de reizigers aandeden en de uitstapjes die zij maakten. Dan volgt een paragraaf over de natuurbeleving van de reizigers. Vervolgens wordt het avondvermaak beschreven, waaronder bijvoorbeeld diners en opera's. Daarna beschrijf ik de sociaal-gerelateerde bezigheden van de reizigers. Daarna wordt de schaduwkant van het leven op reis uiteengezet, waarna ik dit hoofdstuk besluit met een conclusie.

Bezienswaardigheden en uitstapjes

Het echtpaar van Rechteren Limpurg vermaakte zich op hun reis voornamelijk met het bezichtigen van bezienswaardigheden. Bijna iedere dag bezochten zij wel een kerk of kasteel, soms zelfs meerdere per dag: 'Chateau de Laken, ligging lief, redelyk gemeubleert, eenige Gobelins – schoon perspectif – La salle de spectacle, Orangerie, het Park met de Grot, en Minerva Tempel. Chateau de Tervueren 2 uur ver, allermagnifiqs gemeubleert.'¹⁴² Zo bezocht het echtpaar tijdens hun huwelijksreis vele kastelen en paleizen, waaronder uiteraard Versailles en het Palais Royale. Ook werden er bijvoorbeeld abdijen en bibliotheken bezocht en menigmaal bracht het echtpaar een bezoek aan buitenverblijven van rijke en adellijke families. Daarnaast werden er ook verschillende musea aangedaan, zoals het: 'Museum d'Histoire naturelle. Eene rijke verzameling van alle mogelijke viervoetige Dieren, vogels, vissen, kapellen, schelpen, steenen, hout, versteende Dieren enzv. enzv. in twee brillante

---

¹⁴² Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 9.

zaalen verdeeld.¹⁴³ Over het Louvre was Adolph met name te spreken, vanwege de uitgebreide kunstverzameling:

Musée roijal du Louvre. Voorzeker eene der schoonste verzamelingen van dien aard in Europa. Men ziet aldaar verzameld eene groote meenigte statuen, bustes, hoofden, bas-reliefs, Antiques, in verscheidene Zaaln verdeeld, en voor beoordelaars of Kenners hoogst interessant – De Vestibule, de Arcade, dienende voor den ingang van de Keizers-Saal, moeten niet voorby gezien worden. – Overheerlijk egter is De Galerij van Schilderijen.¹⁴⁴

Hij vervolgde dit verslag van hun bezoek aan het Louvre met een lijstje van kunstwerken waar hij het meeste van had genoten. Uit zijn schrijven is op te maken dat kunst hem zeer interesseerde. Het stel bezocht echter ook minder voor de hand liggende dingen, zoals een kristalfabriek en een waterzuiveringsinstallatie: ‘Purification de L’eau. Zeer remarquabel wegens de Machinerie, en vooral om dat het gepurifieerde water *geheel Parijs* voorziet.’¹⁴⁵ Het is mogelijk dat dit soort dingen in de negentiende eeuw als bezienswaardigheid werd gezien vanwege de modernisering en technologische vooruitgang. Naast het bezoeken van al deze bezienswaardigheden verbleven Adolph en Betje, in gezelschap van Betje’s moeder en zus, ook nog een aantal dagen in een kuuroord. Hier ondergingen zij behandelingen en maakten uitstapjes in de omgeving, zoals boottochtjes en wandelingen. Wandelen was, naast het bezichtigen van bezienswaardigheden, dan ook iets dat het echtpaar veel deed tijdens hun huwelijksreis. Aangezien zij voor het grootste gedeelte van hun reis in Parijs of andere steden verbleven, wandelden zij tussen andere activiteiten door voornamelijk door verschillende straten en parken: ‘S’ morgens commissies gedaan, in het Palais Royal gewandeld, by de Restorateur Laiter, op het hoek van de Rue Castiglione en Rivoli geeten. Daarna een wijngig in de Tuilleries gewandelt.’¹⁴⁶ Door alle bezienswaardigheden die het stel in hun reis incorporeerden was hun reis toeristisch van karakter.

Het echtpaar Van der Lek de Clercq bezichtigde samen met hun reisgenoten ook enkele bezienswaardigheden zoals kastelen en monumenten, maar dit was niet hun favoriete bezigheid: ‘Wij reden niet heel vroeg van Schaffhausen naar het kasteel Lauffen (...). Het kasteel ons in het minst niet interesseerende bragt men ons in een koepeltje in de helling der

---

¹⁴³ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 14.

¹⁴⁴ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 19.

¹⁴⁵ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 13.

¹⁴⁶ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 18.

wallen van dit eertijds versterkte slot gebouwd.¹⁴⁷ Het reisgenootschap vermaakte zich liever met uitstapjes in de natuur, waar soms zelfs een gids voor werd ingehuurd om hen de mooiste plekjes te laten zien. Hier kom ik in de volgende paragraaf op terug. Speciaal voor deze tochten door de natuur werden spullen aangeschaft op de reis zelf. Naast benodigdheden voor een bergbeklimming schaften de dames ook leuke hoedjes voor zichzelf aan en ook Cornelis en Charles lieten het niet bij de aanschaf van strikt noodzakelijke spullen:

8 juli. De hele ochtend werd besteed aan het aanschaffen van kledingstukken, waaronder 'schoenen van de zwaarste soort met spijkers'. De dames vonden grote Italiaanse strohoeden met lange en brede gecouleurde linten en dikwijls met verse boeketten opgeschikt; de hoeden waren zeer flatteus en deden de dames lijken op de bevalligste bergères, die Helvetië in minnedichten heeft opgeleverd. Ook de heren kochten grote strohoeden, verder grove witte kielen, gekruisd met koorden, waaraan veldfles, tabaksbuidel e.d. konden worden bevestigd. Daarbij een witte ruwe Alpenstok, twee maal zo lang als de man zelf, met een ijzeren punt. Met een 'onaanzienlijke pijp in de mond, die nog heugde der Tiendaagsche Veldtogt', leken wij meer op landlopers dan op ordentelijke mensen. Maar dank zij de zwier der vrouwen, en de Zwitserse gewoonte om niet zo zeer naar het uiterlijk, als wel naar de innerlijk gevulde beurs te kijken, misschien ook dank zij onze fiere houding en royaliteit, alsof wij door verwaarlozing van onze kleding onze grootheid en onafhankelijkheid juist wilden aantonen, werden wij toch steeds met de nodige onderscheiding behandeld, 'tot verveling en bovenmatige uitputting onzer schatkist'.¹⁴⁸

Dit citaat laat zien dat het niet ongewoon was om op reis te winkelen. Winkelen was echter nog niet een activiteit op zich. Naast het bezichtigen van enkele bezienswaardigheden en het maken van tochten door de natuur ging het reisgezelschap ook graag wandelen. Daarnaast maakten zij een enkele keer een boottochtje, bezochten een lokale markt en kermis en genoten van een spabehandeling: 'Na het gebruik van een verfrissend mineraalbad werd een toer op ezels gemaakt naar het bij Baden gelegen kasteel, een van de mooiste ruïnes van Duitsland.'¹⁴⁹ De opening van het reisverslag doet vermoeden dat het reisgezelschap een enigszins gevaarlijke en avontuurlijke reis tegemoet zou gaan, door de manier waarop Cornelis de reis beschreef en hoe hij subtiel neerkeek op de 'toeristische' reisjes:

---

¹⁴⁷ Dijckmeester, 'Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis', 55.

¹⁴⁸ Dijckmeester, 'Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis', 57.

¹⁴⁹ Dijckmeester, 'Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis', 53.

*Maar wie zouden kunnen worden overgehaald om mee te gaan? Want 's winters bij het hoekje van de haard worden gemakkelijk plannen gemaakt om half Europa door te reizen, maar naarmate het reisseizoen nadert, komen er allerlei argumenten naar voren om toch maar niet te gaan. En als men gaat, dan liever niet te ver van huis: een tourtje naar de boorden van den Rijn en en passant de badplaatsen Aken, Ems en Wiesbaden. Maar een uitstapje naar een land, waar men zo gemakkelijk volgens vertellingen in afgrijsselijke diepten kan neerstorten, of onder de sneeuw begraven en op dergelijke verschrikkelijke manieren meer zijn dood kan vinden, en daarbij nog tijd verspillen, geld te zoek maken, gebrek aan de eerste behoeften van het levensonderhoud bovendien lijden, dat is niet uitlokkend!*¹⁵⁰

Het gevaar van de activiteiten tijdens de reis bleek echter reuze mee te vallen. Daarbij had deze huwelijksreis wel degelijk een toeristisch karakter, bijvoorbeeld vanwege het inhuren van een lokale gids en het verblijf in een populair kuuroord.

Ook het echtpaar van Haersolte tot Haerst bezocht samen met het echtpaar de Vos van Steenwijk menig bezienswaardigheid. Zo bezochten zij onder andere kastelen, kerken en musea, die Johan uitgebreid beoordeelde en beschreef in zijn reisverslag: ‘Het Muzeum van Antiquiteiten bezocht, waar in zich een groot aantal Romeinsche altaren, grafzerken en andere steenen met opschriften bevonden, welke grootendeels in de omstreken van Mainz zyn gevonden. (...) Het zelve is zeer belangryk om te bezichtigen, en is evenzoo bewonderingswaardig door hare beknoptheid als door hare netheid.’¹⁵¹ Johan beoordeelde hetgeen hij zag ook op zedelijkheid en of dit geschikt was voor een breed publiek: ‘In het huis staan onderscheidene schoon gebeeldhouwde beelden onder anderen Ariadne, levensgrootte rustende op een Leeuw; het is in deszelfs geheel uit een stuk marmer vervaardigt en rust op een beweegbare voet zoo dat alle de aanschouwers hetzelve van wederzyde kunnen bezien. Het geheel is minder geschikt ter bezigtiging voor Dames als voor Heeren.’¹⁵² Naast het bezichtigen van bezienswaardigheden maakte het reisgezelschap ook graag uitstapjes in de natuur, wat ik in de volgende paragraaf zal bespreken. Daarnaast was wandelen ook een populaire bezigheid voor Johan, Geertruid, Anna en Reint. Vaak wandelden zij door de verschillende steden die zij bezochten, waarbij Johan ook graag een oordeel velde over wat hij zag:

---

¹⁵⁰ Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 51.

¹⁵¹ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 12.

¹⁵² Hansen, *Aller treffendst en stout*, 15.

Ten 1 uur gedineerd daarna de Stad weder een weinig doorgewandelt en ten 5 uur een toertje gereden door de benoorden de Stad gelegene menigvuldige buitenplaatsen, langs de Dorpen Chambezi, petit Saconex, Chattelai; en Servette, een nieuw gebouwd en zeer lief gelegen dorp. (...) Geneve is eene Stad die volgens de telling van het jaar 1834 27.177 inwoners heeft. (...) De Stad is gedeeltelyk langs de oevers der Rhone gedeeltelyk op eenige hoogtens gebouwd, en van vestingwerken verzien die in eene goede staat onderhielden wierden, doch eigenlijk niet veel beteekenen. Langs de kaai des Bergues en der Rhone staan zeer schoone huizen welke meest alle nieuwgezet zijn, veele der ouden die in andere gedeelten des Stad staan hebben een luguber uiterlijk, daar de zandsteen waarvan dezelve gebouwd zyn na verloop van eenige tijd een donker grijse kleur krijgt. Er schynt vele handel te zijn, overal bespeurt ment een groote levendigheid. De Magazijnes aan Horologien en Byjouterien zyn in de voornaamste gedeeltens der Stad langs de Kaaijen en in de straat Coraterie.¹⁵³

Uit dit citaat blijkt dat Johan een voorliefde had voor moderniteit en dat er straten waren waar winkels in gecentreerd waren, lijkend op winkelstraten. Tijdens de huwelijksreis werden dan ook winkels bezocht, al was Johan hier kritisch over: ‘Vervolgens de stad gedeeltelyk doorgewandelt en eenige winkels bezocht in de loop van den dag: deze laatsten vielen ons niet zeer in de hand.’¹⁵⁴ Hoewel de winkels niet noemenswaardig in de smaak vielen, werd van winkelen wel een activiteit gemaakt; het reisgezelschap spendeerde er hun dag aan, zonder dat ze naar iets specifiek op zoek waren. Dit geeft de indruk dat de reis een toeristisch karakter had, waar aan wordt bijgedragen door andere toeristische aspecten van de reis, zoals het bezichtigen van bezienswaardigheden en een bezoek aan het kuuroord Wiesbaden. Wanneer hij over deze activiteiten schreef, liet Johan wel merken dat hij niet zo snel onder de indruk was van toeristische trekpleisters: ‘Het Sejour te Wiesbaden is mij niet zoo goed bevallen als ik verwacht had. Welligt was myne verwachting te groot door de overdrevene verhalen van sommige enthousiaste en weinig bereisde kennissen. Voor een of twee dagen is het oponthoudt hier wel aan te raden maar jammer zoude het zyn hier langer tyd te verspillen.’¹⁵⁵ Ook reflecteerde Johan op het bezoekersaantal van bepaalde plekken: ‘Slegt gereden: ten ½ 7 uur eerst te Baden aangekomen en in het Badische Hof gelogeerd. Terstond gaan wandelen en verrukt over het schoone Oord. Vonden een aantal badgasten doch er waren er minder als in

---

¹⁵³ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 33.

¹⁵⁴ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 14.

¹⁵⁵ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 14.

vroegere jaren.¹⁵⁶ Dit citaat getuigt van het reeds bestaande toerisme in bepaalde populaire plaatsen, waarbij hoge bezoekersaantallen de norm was. De huwelijksreis van Johan en Geertruid had dus een toeristisch karakter door de vele populaire bezienswaardigheden en plaatsen die ze bezochten.

Het echtpaar de Genestet bezocht tijdens hun huwelijksreis voornamelijk verschillende stadjes, waarbinnen zij dan bezienswaardigheden aandeden. Ze bezochten kerken, kastelen en musea: ‘14 sept. Palais d’Aremberg – manufacture de Dentelles – de schilderijen van Gallait in het Palais de Justice (abdication van Charles V en de Geuzen van Buize) gezien.’¹⁵⁷ Ook maakten zij toertjes en uitstapjes: ‘17 sept. Toer naar Waterloo’¹⁵⁸. Hun aandacht lijkt voornamelijk uit te zijn gegaan naar kunst:

*23 sept. ’s Morgens de Dom bezigtigd een pronkstuk van gotische bouwkunst – het Diorama gezien en het schilderij van Rubens dat vermaard is – de Kruiziging van Petrus – het huis van Rubens waar Maria de Medicis de ongelukkige koningin van Frankrijk was gevlugt en is gestorven van buiten gezien – met de boot naar Coblentz – schoone geizchten langs den Rhijn.*¹⁵⁹

Daarnaast wandelden Petrus en Henriette graag door de steden die ze bezochten. Tijdens deze wandelingen bekeken ze dan ook weer populaire trekpleisters, vaak van een afstandje: ‘21 sept. Om half tien gaan wandelen – tot 12 uur – allerheerlijkst weder – magnifieke gezichten zeer romanesk en liefelijk – le Château – la Rochette – le pont du Diable – l’allée des Soupirs.’¹⁶⁰ Deze verschillende wandelingen werden door Petrus steeds kort benoemd in het reisverslag. Ook ’s avonds maakte het stel graag wandelingen: ‘’s avonds door de stad gewandeld met maneschijn – vroeg naar bed.’¹⁶¹ Petrus noemde dit wandelen in zijn reisverslag ook weleens anders, namelijk flaneren. Of er een verschil was tussen wandelen en flaneren wordt uit het reisverslag niet duidelijk, want het werd bijvoorbeeld allebei overdag gedaan en in combinatie met het bezichtigen van bezienswaardigheden: ‘8 Oct. ’s Morgens de Notre Dame weêr geklommen – de Cité etc. gezien. ’s Middags eerst geflaneerd langs de Boulevard, de Louvre half gezien.’¹⁶² Naast het wandelen en bezichtigen van bezienswaardigheden ging het echtpaar ook een aantal keer winkelen. Het lijkt erop dat ze

---

¹⁵⁶ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 17.

¹⁵⁷ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 33.

¹⁵⁸ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 34.

¹⁵⁹ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 34-35.

¹⁶⁰ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 34.

¹⁶¹ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 35.

¹⁶² Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 37.

souvenirs kochten voor het thuisfront: ‘15 sept. Geflaneerd – Toer naar Cortemberg (...). Veel aardigheden gekocht, tablier, fichu etc. etc.’¹⁶³ Daarnaast schreef Petrus over de mooie winkels die ze in steden tegenkwamen en de spullen die ze er kochten: ‘28 sept. ’s Morgens vele commissies gedaan – japon en cadeaux gekocht, mooie winkel van Böhler – ten 2 ure naar Heidelberg vertrokken.’¹⁶⁴ en ‘De Kastanjelaan doorgewandeld, aan weerskanten allerliefste winkels van een groote allee.’¹⁶⁵ Winkelen was dus tot een volwaardige activiteit uitgegroeid, waarbij winkels ook als trekpleisters aangedaan werden. De huwelijksreis van Petrus en Henriette had dus ook een toeristische inslag.

Het echtpaar Looyen bezichtigde tijdens hun huwelijksreis niet zoveel bezienswaardigheden. Tijdens hun verblijf in Brussel wandelden zij voornamelijk door de stad. Hier en daar bekeken zij wel wat, maar hier was Maximiliaan kort en bondig over in zijn reisverslag: ‘Vandaag was ’t één uur droog. We waren juist in het Palais de Justice. Mooi, heel mooi. Mooi panorama ook, prachtig!’¹⁶⁶ Verder wandelden hij en Dora voornamelijk langs boulevards en door parken en dronken bijvoorbeeld koffie op een terras: ‘Nu ook keek ze zoo heel lief, zoo in-gelukkig naar me van over het tafeltje, waar we onze koffie aan nuttigden. Ik vergat door haar kijken al de menschen in den Restaurant.’¹⁶⁷ Tijdens hun verblijf in Brussel zat het weer echter niet erg mee, waardoor ze, tot Maximiliaan’s spijt, zich dikwijls binnen moesten vermaken:

Ook regent het, dat het giet. (...) Bijvoorbeeld vandaag: wat nu gedaan met regen? Ik weet het waarlijk niet; want om nu den eersten morgen der besten te geven aan een museum, dat is me te prozaïsch. O, als er zon was, heerlijke zonneschijn, dan zou ik Dora wekken en we konden een wandeling beginnen door de stad naar buiten naar het ‘Bois’. En dan daar zitten op een bank en te zien in ’t lange groen over de mooie frische gazons en naar krachtige boompartijen. Dan zouden er zeker heerlijke gedachten in ons opkomen, we zouden de voorjaarsbloesems vergelijken bij ons jong leven, ons huwelijksleven. (...) Maar nu regent het, dat het giet. Ik zal Dora laten slapen, en in Bäedeker nalezen, wat er te zien is ’s morgens vóór twaalf.’¹⁶⁸

Uit dit citaat blijkt dat Maximiliaan een reisgids bij zich had, namelijk de populaire reisgids geschreven door Bäedecker. Hierin kon hij opzoeken wat de moeite waard was om te bekijken

---

¹⁶³ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 33.

¹⁶⁴ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 35.

¹⁶⁵ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 36.

¹⁶⁶ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 26.

¹⁶⁷ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 18.

¹⁶⁸ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 9-10.

in de omgeving.¹⁶⁹ Uit zijn schrijven blijkt dat hij niet erg enthousiast was over het bezoeken van bezienswaardigheden. Maximiliaan hield wel van kunst en musea, maar liever wilde hij wandelen en met Dora praten over zijn denkbeelden over het huwelijk. Door middel van gesprekken hierover wilde hij zijn ‘geesteswereld’ op Dora overbrengen, zodat hun zielen naar elkaar toe konden groeien: ‘Er moet een langzame ontwikkeling geboren worden, die twee zielen, geheel verschillende en zelfzuchtige zielen – want egoïstisch is een ziel vóór het huwelijk – doet samensmelten in een zuivere sympathie.’¹⁷⁰ Hier wilde Maximiliaan zich dan ook voornamelijk mee bezig houden tijdens de reis. Dit moest stapje voor stapje gebeuren, omdat Dora zijn gedachten niet direct zou begrijpen. Het samensmelten van hun zielen, waar hij zo naar verlangde, ging echter moeilijker dan Maximiliaan van tevoren had gedacht. Volgens eigen zeggen was dit vanwege de gewooneheid van de aardse en dagelijkse beslommingen op de reis. Zo werd het echtpaar bijvoorbeeld gestoord door andere mensen of was de sfeer er simpelweg niet naar:

We hebben onze ochtend gepasseerd als twee gewone mensen, gewone vreemdelingen, die Brussel willen zien, niet als twee jong-getrouwden die op reis zijn voor elkaar. Ik heb Dora dan ook nog niet kunnen spreken over mijn denkbeelden over het huwelijk. Plaats, tijd en omstandigheden waren geheel in strijd met zoo 'n gesprek. Onder een paraplu op boulevards, of in winkelstraten, gaat zoo iets niet. Nog minder in een Passage. Men moet er voor zitten. Daarom gingen we in de Bodega; ik meende dat een glas port of Champagne bij nat wêêr de stemming kon verbeteren. Dat deed het ook, maar 't bracht niet de stemming om over dingen te spreken hooger dan 't alledaagsche.¹⁷¹

Uit dit citaat blijkt dat het stel tijdens het wandelen ook winkelstraten aandeed. Na hun aankomst in Zwitserland kreeg Maximiliaan het beter naar zijn zin, omdat hij daar eindelijk van de natuur kon genieten. Hij ging graag bergbeklimmen, al was Dora hier niet zo weg van. Hier kom ik in de volgende paragraaf op terug. Ook dit echtpaar deed dus een aantal toeristische dingen, alhoewel Maximiliaan hier enigszins op neer keek.

Kijkend naar de activiteiten van de echtelieden gedurende hun huwelijksreis valt op dat het bezichtigen van bezienswaardigheden zoals kastelen, kerken en musea erg populair was. Het ene echtpaar had hier meer plezier in dan het ander, maar elk stel bezocht ten minste een

---

¹⁶⁹ Garfield, *Op de kaart*, 326-327.

¹⁷⁰ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 2.

¹⁷¹ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 12-13.

aantal toeristische trekpleisters. Ook wandelen was een populaire bezigheid, omdat men op deze manier veel te zien kreeg van de plaats waar men verbleef. De reisverslagen weerspiegelen de opkomst van commercialisering door de beschrijvingen van steeds meer winkels en winkelstraten in steden. Winkelen werd een volwaardige bezigheid voor reizigers waar plezier aan werd beleefd. Dit lijkt, in combinatie met het feit dat men populaire bezienswaardigheden aandeed, te duiden op een ontluikend toerisme in de negentiende eeuw, zoals ook naar voren komt in de secundaire literatuur op het gebied van reizen in de negentiende eeuw.

Natuurbeleving

Naast de populaire trekpleisters die door de mens waren vervaardigd, was er nog een andere bezienswaardigheid die in trek was onder de reizigers: de natuur. Tijdens de reis naar hun bestemming aanschouwden de echtparen al verschillende mooie gezichten, maar op de plaats van bestemming konden ze er ook actief van gaan genieten. Het echtpaar van Rechteren Limpurg maakte geen tochten door de natuur, maar genoot voornamelijk van het door de mens aangelegde natuurschoon. Zo bezochten ze graag paleistuinen, parken en bossen: ‘Saint Cloud. (...) Het Park is allerliefst, maar het gezicht van de Kolom of naald, door Napoleon opgericht, is boven alle beschrijving schoon en overheerlijk.’¹⁷² Wanneer Adolph over dit onderwerp schreef, benoemde hij graag in welke soort stijl het natuurschoon was aangelegd:

*Jardin du Luxemburg. Geheel en all in de franse smaak aangelegd, veele en breede Alléen, vijvers, kommen, beelden, Statuen etc. Blommen en gazon afgeperkt, waaronder vooral veele seringén. Jardin des Tuilleries. Grenzende aan de Residentie, insgelyk in de franse smaak, edog grootser als de vorige, hebbende van alle kanten zeer schoone gezigten op de Champs elesées, Rue Rivoli, de Seine, etc. etc.*¹⁷³

Uit het schrijven van Adolph is op te maken dat de elite kosten nog moeite spaarde om tuinen volgens de laatste mode aan te kleden, de één nog spectaculairder dan de ander. Zo werden tuinen bijvoorbeeld gevuld met kunstmatige watervallen, fonteinen en attracties: ‘Een groote Tuin, waarin Courses en chars, concert d’harmonie, phesique danse de corde, beau feu d’artifice gehouden worden, eerst genoemde was eene curieuse exercicie, daar men in een klyn wagentje eene aanzienlyke hoogte afrolt. (...) In de Tuin bevonden zich buitendien nog eenige Carousels, Commedie, ombres chinois, etc, en eene Restauratie.’¹⁷⁴ Adolph was over

---

¹⁷² Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 15.

¹⁷³ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 15.

¹⁷⁴ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 23.

de natuur zeer lovend, zowel over kunstmatig als ongerept natuurschoon: ‘De overheerlijke gezigten over een laggend Dal, de schaduwrijke Note- en Castanje-boomen, de aangename ligging der Buitenplaatsen, de hermitage, weleer bewoond door Jean Jacques Rousseau, nodigen de vreemdelingen uit desen lieflyken oord te bezoeken!’¹⁷⁵ Het lijkt er echter wel op dat Adolph meer geïnteresseerd was in cultuur dan in natuur, wat strookt met zijn interesse in moderniteit. Hij genoot van mooie gezichten en keurig aangelegde tuinen, maar had niet de behoefte de wilde natuur in te trekken.

Het echtpaar van der Lek de Clercq maakte tijdens hun huwelijksreis vele uitstapjes de natuur in, bijvoorbeeld naar watervallen en bergen. Cornelis keek met een kritische blik naar zijn omgeving, maar wanneer hij onder de indruk was van wat hij zag, was hij hier zeer lovend over. Over één grote waterval, waar het reisgezelschap met moeite naar toe was geklommen, was hij zeer te spreken:

*Dit standpunt is hier achter een min of meer vooruitstekende rots, waarlangs het voornaamste en breedste gedeelte der Rijn nederstort juist gelukkig gekozen, om het water in zijne volle kracht en de val in zijne gansche waarde te leren kennen. Het is eveneens alsof men in het midden der stroomen zich bevindt en onder dezelve bedolven wordt, terwijl men elk oogenblik door den vloed met het trillend staketsel meent te worden medegesleept, en den stoutmoedigsten doet sidderen. Het donderend geluid en nooit gekend geweld, het zoo dicht nabijzijn van dit majestueus watertooneel, het den bewonderaar alles omringende vreemde en etonnante maakt op hem gewis een diepen indruk en belette ons in de eerste oogenblikken onze denkbeelden noch onze gansch nieuwe gevoelens voor de verhevene grootheid der natuur uit te drukken.*¹⁷⁶

Dit ontzagwekkende natuurschoon was de reden dat hij en Levina naar Zwitserland wilden. Samen met Charles en Anna genoten zij dan ook met volle teugen van de natuur. Het gezelschap ging bijvoorbeeld bergbeklimmen, zowel te paard of ter ezel als ter voet. Zelfs de dames durfden het aan om een flinke tocht door de bergen te maken: ‘Ook de ambitie der dames om dezen bijna 3000 voeten hoogen berg te voet te bereiken, deed haar ons vergezellen, hetgeen evenwel niet zonder vermoeijenis en groote inspanning in eene drukkende warmte vergezeld ging.’¹⁷⁷ Het reisgezelschap zocht dus de ongerepte natuur op, in plaats van keurig aangelegde tuinen en parken. Uit het schrijven van Cornelis blijkt dat zij

---

¹⁷⁵ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 24.

¹⁷⁶ Dijkmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 55.

¹⁷⁷ Dijkmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 57.

niet de enigen waren die dit soort natuurschoon zo apprecieerde. Bijvoorbeeld bij het aanschouwen van de zonsondergang op een berg, werden zij vergezeld door menig andere avonturiers: ‘Steeds meer mensen verzamelden zich, van alle nationaliteiten. Als altijd waren de Engelsen in de meerderheid. (...) Langzaam en statig begon het groote licht te zinken en raakte de toppen van het Jura-gebergte aan, terwijl met de heerlijkste kleuren het landschap geverwd werd, totdat hetzelve zich onder de diepe stilte der aanschouwers verborgen had.’¹⁷⁸ Uit dit citaat blijkt dat Zwitserland als reisbestemming reeds populair was onder avontuurlijke reizigers die hielden van een actieve reis. Cornelis, Levina, Charles en Anna waren dus niet de enigen die ten zeerste onder de indruk waren geraakt van het Zwitsers natuurschoon.

Het echtpaar van Haersolte tot Haerst trok tijdens hun huwelijksreis ook de natuur in. Zo maakten ze tochtjes door mooie dalen en bossen en over bergwanden, en voeren over rivieren en meren. Johan was al wat natuurschoon gewend, doordat hij door zijn werk als marineofficier al menig mooi land had gezien. De huwelijksreis riep herinneringen bij hem op, omdat de natuur hem deed denken aan natuurschoon uit zijn verleden:

*Zoo wel de weg naar Oberbeuern, als dit dal, verwekte zeer aangename herinneringen by mij, daar beide zeer veel overeenkomsten hadden met sommige oorden die ik op vroegere reizen gezien had. Het agter einde der Golf van Smirna, daar waar de dorpen Boudcha, Bourhabad en Zedequi leggen, behoeft wat de natuur betreft geensints voor deze streeken onder te doen, evenmin als de Baai van Anna Marie, op het in de Stille Zuid Zee gelegene eiland Noehahirva, alwaar wel is waar geene Europeesche tuinen en Engelsche partijen zijn, maar de natuur daar en tegen zoo het mogelijk is, indrukwekkender is, en daar en boven verlevendigt wordt door een aantal watervallen.*¹⁷⁹

Johan en Geertruid genoten ook van paleistuinen en parken, maar over de ongerepte natuur was Johan toch het meest lovend. Over de cultuur die ze op reis tegenkwamen was hij dikwijls nogal kritisch, maar voor de natuur had Johan daarentegen niets dan goede woorden over. Op een zeer beeldende en liefdevolle manier schreef hij over al het fraais dat hij zag: ‘Onmogelyk kan men zich die trotsche, lagchende, romantische en elkander zoo dikwyls en spoedig afwisselende gezichten voorstellen, die deze door de schoonste dennebossen, afgewisselt met groene grasgrond en goud gele korenvelden, lopende weg oplevert.’¹⁸⁰ Door

---

¹⁷⁸ Dijkmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 58.

¹⁷⁹ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 19.

¹⁸⁰ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 18.

de manier waarop Johan over de natuur schreef in zijn journaal, lijkt het erop dat dit zijn favoriete onderdeel van de reis was.

Het echtpaar de Genestet genoot tijdens hun huwelijksreis voornamelijk van uitzichten, bijvoorbeeld tijdens ritjes of wandelingen: ‘Om half tien gaan wandelen – tot 12 uur – allerheerlijkst weder – magnifieke gezichten zeer romanesk en liefelijk (...) Om half twee vertrokken met de spoor naar Pepinster magnifieke weg – de lucht betrok – met de omnibus naar Spa – gedurig regen en wind hetgeen de weg somber en melancholiek maakte, maar toch heerlijke gezichten.’¹⁸¹ Een enkele keer maakten zij een boottochtje over de rivier de Rijn en bezochten een waterval, waar zij zeer van onder de indruk waren: ‘Heerlijk weder – om half 10 uitgereden naar het slot Eberstein – magnifieke toer, de weg het mooiste – het slot had weinig te beteekenen. Om half 2 weder uitgereden naar la Cascade de Geroldsen – enorm genoten – grootsche natuurtoonelen.’¹⁸² Het echtpaar genoot dus van de mooie omgeving, maar maakte geen tochten door de natuur. Daarnaast beschreef Petrus het natuurschoon dat zij aanschouwden tijdens hun reis niet uitgebreid in zijn journaal. In brieven aan zijn schoonzus wijdde hij wat meer uit over al het moois om hen heen:

*30 Sept. Baden Baden valt ons erg mée. 't Is het liefste en prachtigste oord dat men zich denken kan, niettegenstaande ('k wou dat ik daar een ander woord voor wist want het is zoo akelig lang) het van daag zoo winderig was, dat we bang waren das alte Schloss op onze gelukkige hoofdjens te krijgen. (...) 1 Oct. We hebben een onvergelykelijken dag genoten, in 't heerlijkste oord der wereld. Het laat zich niet beschrijven. 't Overtreft de stoutste verwachtingen. (...) Met kwistige hand heeft God hier zijn wonderen van lieflijkheid en pracht uitgestrooid.*¹⁸³

Uit dit citaat blijkt dat Petrus het natuurschoon zag als het werk van God. Dit geeft een fysico-theologische inslag weer: de fysico-theologie was een religieuze stroming, waarvan de aanhangers in de wonderen van de natuur de aanwezigheid en macht van God zagen.¹⁸⁴ Hiermee probeerden fysico-theologen wetenschappelijke kennis, en dan met name natuurkundige kennis, te verenigen met religie. Petrus was dus zeer onder de indruk van de fraaie omgeving en genoot hier samen met Henriette op hun eigen manier van.

Het echtpaar Looyen was tijdens hun verblijf in Brussel voor natuurschoon

---

¹⁸¹ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 34.

¹⁸² Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 36.

¹⁸³ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 36.

¹⁸⁴ Teylers museum, ‘Fysico-theologie’,

<http://www.teylersmuseum.eu/teylersuniversum/index.php?m=narratio&id=64> (02-06-2014).

aangewezen op parken en tuinen. Na hun aankomst in Zwitserland konden zij, tot Maximiliaan's vreugde, van de vrije natuur gaan genieten. Het stel trok er dan ook graag op uit met een boot en beklom verschillende bergen. Deze klimtochten waren echter niet iedere keer een succes: Maximiliaan wilde graag verder en hoger de berg op, wat teveel gevraagd was van Dora. Te midden van het Zwitsers natuurschoon kregen ze boven op een berg hun eerste echtelijke ruzie:

Het was niet makkelijk klimmen over de wei. De jassen verhinderden me Dora goed te helpen. Een heele klim. Telkens moesten we rusten. Eerst wilde Dora terug, maar dan was de tocht tevergeefs. (...) We moesten wel naar boven. (...) Ik had er een voorgevoel van, dat het ezelpad weer ergens beginnen moest. 't Kwam uit. Maar het pad was erg afgebrokkeld door 't water; 't was rotsachtig. Op sommige punten liep 't langs steile kanten en moesten we ons aan de takken der struiken vasthouden. – Miltje, 't is te gek! 't Is gevaarlijk. – Och, neen, Doortje. Houdt je maar flink vast. Geef me een hand. (...) – Heusch Mil, ik ben niet op mijn gemak! 't Is geen tocht voor een dame. Ik geniet niet, als ik ieder oogenblik in een afgrond... - Een afgrond, Dora! Je overdrijft. (...) Kijk, dat was nu niet aardig van Dora om te doen of het mijn schuld was, dat 't ezelpad eindigde. We waren toch samen naar boven gegaan in het denkbeeld: de weg gaat omhoog.¹⁸⁵

Maximiliaan hoopte met deze bergtocht letterlijk en figuurlijk boven het aardse niveau uit te stijgen, om zo boven op de berg met Dora te kunnen converseren over hun huwelijksleven. Door het gekibbel viel dit plan in duigen, en eenmaal beneden kreeg Maximiliaan nog een snauw na van Dora: 'Och, met al ons klimmen waren we niet boven het niveau van het meer uitgekomen. Neen, eigenlijk waren we er onder; ik voelde tenminste een nat gevoel van Dora's douche: - Dat heb je nu van je poëtische bergklimmerij.'¹⁸⁶ Maximiliaan trok lering uit dit voorval en zocht daarna alleen nog maar wandelingen uit die ook voor Dora geschikt waren: 'Ik heb uit het beklimmen van den Bürgentock een goede les getrokken. (...) Dus geen bergklimmerij meer, zelfs geen poëtische! Dora houdt niet van die dingen heb ik gemerkt.'¹⁸⁷ Voor Maximiliaan was de ongerepte natuur een pure en onbezoedelde plek waar hij tot geestelijke verheffing kon komen. Hij schreef op een lieflijke en poëtische manier over het Zwitserse natuurschoon: 'Daar zullen we, arm in arm, in de heerlijke natuur, omringd door 't

---

¹⁸⁵ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 40-43.

¹⁸⁶ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 45.

¹⁸⁷ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 45.

schoonst van de aarde, inademen de ijle lucht van den mooien voorzomer, opsnuifend den geur van jonge bloemen, een paar uren doorleven, die nooit, nooit te vergeten zullen zijn.¹⁸⁸ Hij en Dora genoten tijdens hun reis dus met volle teugen van de natuur, al was Dora minder avontuurlijk en meer nuchter ingesteld dan Maximiliaan.

Kijkend naar de natuurbeleving van de reizigers valt op dat natuurschoon tijdens de huwelijksreis een belangrijke plaats innam. Wanneer men geen bezienswaardigheden aan het bekijken was, was men wel van de natuur aan het genieten. Het ene stel was echter avontuurlijker ingesteld dan het ander: sommigen genoten liever van een keurig aangelegd park, anderen zochten de vrije natuur op in de vorm van watervallen en bergen. Met name de Zwitserse alpen hadden een pure en intrigerende uitstraling, waarschijnlijk omdat het gebied nog relatief onontdekt was en de omgeving zo anders was in vergelijking met Nederland. Alhoewel de meeste reizigers met een kritische blik naar hun omgeving keken, was de natuur een aspect van de reis die een ieder kon bekoren.

Het vermaak der avond

Tijdens de huwelijksreis zochten de echtparen ook 's avonds vermaak op. Men ging dikwijls uitgebreid dineren, met of zonder gezelschap, om vervolgens te genieten van een toneelstuk of opera. Het echtpaar van Rechteren Limpurg dineerde 's avonds af en toe samen in hun hotel, maar de meeste avonden nuttigden zij hun avondmaal buiten de deur bij verschillende restaurants. Soms aten zij samen met kennissen, of bijvoorbeeld met hun reisgenoot d'Escury of Adolph's broer. Regelmatig zetten Adolph en Betje hun avond voort in het theater. Over sommige uitvoeringen was Adolph enthousiast, over anderen iets minder:

Le Chateau de Koënichwerth, melodrame in 3 Actes, anders een zeer schoon stuk, werd middelmatig gegeven. Le Deserteur, Pantomine-Ballet in 3 Actes. De Dauberval daarentegen werd zeer goed ten uitvoer gebracht, pantomine, Costume en Decoraties waren zeer goed gekozen. De eerste Acteur Marierier vervulde de rol van de oud-oom, verwonderingswaardig waren zyne sprongen, de buigzaamheid van zijne leden, de behendigheid en snelheid, waarmede hy alles deed; met een woord eenig in zijn soort.¹⁸⁹

Uit dit citaat blijkt dat het gezelschap voorstellingen bekeek die ze al eerder had gezien. Een verklaring hiervoor kan zijn geweest dat ieder theater een stuk op haar eigen manier

---

¹⁸⁸ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 46-47.

¹⁸⁹ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 18.

uitvoerde, waardoor eenzelfde stuk toch anders was. Daarnaast kan het zijn dat de keuze niet groot was, waardoor men wel naar stukken moest kijken die men al eerder gezien had. Naast theatervoorstellingen zagen Adolph en Betje ook een aantal keer vuurwerk, bijvoorbeeld ter ere van de terugkeer van de Franse koning: ‘Gedineerd by *Verrij*, Restaurant au Palais Royal. S’avond’s de illuminatie gezien, ter gelegenheid van de terugkeer van Zijne Majesteit den Koning van Frankrijk.’¹⁹⁰ Adolph en Betje hadden nog een favoriete bezigheid voor in de avonduren: ijs eten. In het reisjournaal is te lezen hoe het stel regelmatig ’s avonds laat nog een ijsje ging eten: ‘Gedineerd bij *Verrij* in het Palais Royal, daarna in de *Caffee des Milles Colonnes* ys gegeten; *Caffé aux trois Sultanes*.’¹⁹¹ Halverwege de reis ontdekten Adolph en Betje een cafeetje genaamd *Tortoni*, waar het ijs hen goed gesmaakt moet hebben, omdat ze er de rest van de reis steeds weer terugkeerden.

Het echtpaar van der Lek de Clercq had tijdens hun huwelijksreis veel plezier met hun vrienden Charles en Anna: ‘Het ging regenen, maar niettegenstaande deze kleine contretemps amuseerden wij ons in het rijtuig zeer wel en bij wijlen zeer luidruchtig (waartoe wellicht de delicioze kruidenwijn medewerkte, die wij ingelegd hadden) en van sommigen hunne lachspieren in eene gevaarlijke spanning waren.’¹⁹² Ook dit jolige gezelschap dineerde ’s avonds meestal uitgebreid in restaurants en bezocht een aantal opera’s:

*Wij lieten ons door de aankondiging dat Tancredi zou worden gegeven, verleiden om naar de opera te gaan. Het werd een teleurstelling. De stem der eerste chanteuse was weinig melodieus, de rest was slecht. Daarna souper à la carte in de smaakvolle en prachtige zaal bij de courzaal. Voor die luister moest in ruime mate worden betaald. Maar er was veel plezier, daar alles wat ons omringde onze reeds zeer opgewekte lachspieren tot barsten toe aanzette.*¹⁹³

Cornelis gaf in zijn reisverslag graag zijn ongezouten mening over de verschillende maaltijden die hij en zijn medereizigers nuttigden: ‘Het diner was zeer gevarieerd, maar beviel niet. (...) Gedineerd in Post te Hornberg: zeer goed, goedkoop en uitstekende bediening.’¹⁹⁴ Naast restaurants en theaters zochten Cornelis, Levina, Charles en Anna ook een aantal keer een speelzaal op, waar onder andere werd gegokt. Het gezelschap waagde zich niet aan deze kansspelen, maar keek voornamelijk hoe andere mensen hun geld verspeelden:

---

¹⁹⁰ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 14.

¹⁹¹ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 16.

¹⁹² Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 51-52.

¹⁹³ Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 53.

¹⁹⁴ Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 54.

‘Aan de speeltafel werd verloren. Een man van middelbare leeftijd viel daar op. (...) Zijn bizarre houding en uiterlijk gaven hem allerminst de allure van de Keurvorst van Hessen-Kassel, die hij bleek te zijn. Wij zagen hem eerst aan de farotafel en vervolgens aan de roulette; men vertelde, dat dit zijn enige bezigheid was.’¹⁹⁵ Een enkele keer dineerde het gezelschap met wat kennissen, zoals de broer en zus van Cornelis, maar het lijkt erop dat het gezelschap zich voornamelijk met elkaar amuseerde.

Het echtpaar van Haersolte tot Haerst at elke dag uitgebreid, zowel tussen de middag als ’s avonds. Johan was kritisch ingesteld wanneer het op restaurants en eten aan kwam en recenseerde in zijn reisverslag dan ook kort elke plek waar hij en zijn metgezellen een maaltijd nuttigden: ‘In ’t Badische Hof waren de kamers redelyk, de bediening slecht, maar het Diné perfect.’¹⁹⁶ Ook bezocht het reisgezelschap het theater: ‘Ten 4 uur aan de publieke tafel gegeten, en daarna na de Opera geweest waar men Willem Tell speelde, dat ons zeer goed beviel: het orkest was voor al zeer goed bezet.’¹⁹⁷ Een enkele keer bezochten zij ’s avonds ook een speelzaal, waar ze naar het lijkt echter meer voor de sociale contacten kwamen dan voor het spelen zelf:

‘Savonds naar de Kursaal geweest alwaar wij een zeer talryk gezelschap vonden. Een gedeelte der Zaal was met een Scherm afgeschoten, binnen hetzelfde werd gedanst: de entrée was per persoon 3. Op de onderscheidene Bahken werd dien avond zwaar gespeeld, eene zeker Graaf uit Mainz won f 20.000. Wy recontreerden hier onderscheidene Hollanders maar geene andere Bekenden als de Heer Roest, welke wy reeds vroeger ontmoet hadden.’¹⁹⁸

Het reisgezelschap mocht ’s avonds ook nog graag een wandeling maken. Een enkele keer gingen Johan en Geertruid samen wandelen, maar Johan ging dikwijls ook samen met Reint op stap: ‘Maandag Myn lieve vrouw was veel beter; ’s avonds met haar een weinig gewandelt. Reint en ik besloten om niet naar de valei van Chamouni te gaan.’¹⁹⁹

Ook het echtpaar de Genestet ging tijdens hun huwelijksreis een aantal keer ergens dineren, om vervolgens een voorstelling bij te wonen: ‘Om half 8 naar het Theatre waar Sra Aldrigge de beroemde Afrikaan een voorstelling gaf – byzonder mooi en aardig ook.’²⁰⁰ De voorstellingen vielen echter niet altijd in de smaak bij Petrus, die scherpzinnig was in zijn

---

¹⁹⁵ Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 53.

¹⁹⁶ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 21.

¹⁹⁷ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 14.

¹⁹⁸ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 19-20.

¹⁹⁹ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 34.

²⁰⁰ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 35.

schrijven over dit vermaak: ‘Variétés: La Dame aux Camélias, bespottelijk!’²⁰¹ Verschillende avonden waren dan ook niet zoals Petrus gehoopt had dat ze zouden zijn, wanneer het diner, het gezelschap of een voorstelling tegenviel. Daarentegen waren er ook avonden die de mindere goed maakten: ‘Gedineerd aux 5 Arcades. ’s Avonds délicieux geamuseerd, Hélène la Seiglière gezien in Théâtre Français.’²⁰² Petrus en Henriette spendeerden hun avonden daarentegen ook graag samen op hun kamer, waar ze dan in alle rust aten of ontspanden. Meerdere keren is in het reisverslag te lezen hoe het echtpaar hun avonden op hun hotelkamer doorbracht: ‘Op onze kamer thee gedronken – zeer comfortable.’ Wanneer ze niet naar een voorstelling gingen, maar ’s avonds toch nog iets wilden ondernemen, maakten ze een wandeling in de maneschijn. Iets waar het echtpaar dol op lijkt te zijn geweest waren oesters. Een aantal keren bestelde Petrus later op de avond oesters, die hij en Henriette dan op hun kamer nuttigden: ‘Gedineerd aan de table d’hôte – even naar de post gewandeld; te huis thee gedronken, bij een vuurtje ons op oesters getrakteerd.’²⁰³ Het echtpaar vermaakte zich voornamelijk met z’n tweetjes.

Het echtpaar Looyen ging tijdens hun huwelijksreis een aantal keer naar het theater, maar op dit soort vermaak keek Maximiliaan enigszins neer: ‘Als weêr en wind niet meewerken tot zoete droomavonden met den lente-koeltjes, of blauwig maanlicht, (waarin fijne zilverbeloften van sprookjes of lichtvertellingen), als dat niet zoo is, kan men niet anders doen, dan de vermaken zoeken, die menschenkinderen hebben uitgedacht om andere menschenkinderen bezig te houden.’²⁰⁴ Desondanks zochten hij en Dora een aantal voorstellingen uit waar ze naartoe zouden gaan, omdat Dora dat graag wilde. Halverwege één voorstelling hadden ze er echter allebei genoeg van en verlieten het theater:

’t Was er stampvol. Zeker zou ’t heel aardig zijn. ’t Was al begonnen. (...) In het Tweede bedrijf begon ik de intrige te begrijpen: heel licht spul. (...) – Mannetje, vroeg Dora, vindt je het aardig? – Neen, vrouwtje, ik vind het heel laf! – Alleen laf? – Ja, ook licht, erg licht. (...) – Mannetje, zouden we.....? – Ja, vrouwtje. We gingen heen. (...) De menschenkinderen kunnen Dora en Mil geen avond bezighouden.’²⁰⁵

Het theater was dus geen succes voor Maximiliaan en Dora. Het stel belandde dezelfde avond nog bij een ander avondlijk vermaak in de vorm van een café chantant, omdat Dora hier erg

²⁰¹ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 33.

²⁰² Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 37.

²⁰³ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 37.

²⁰⁴ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 16-17.

²⁰⁵ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 21-22.

nieuwsgierig naar was: ‘Dora heeft haar leven lang, haar heel jongemeisjes leven, verlangd naar een Café chantant. Ze wilde zoo graag eens zien, wat toch het dol-aantrekkelijke was van zoo’n ding, dat in staat was ons mannen avond aan avond tot zich te trekken.’²⁰⁶ Maximiliaan had niet zozeer de behoefte het etablissement binnen te gaan, maar wilde Dora de kans geven om zelf een oordeel te vellen over ‘dans- en zingdames’. Zo zou ze, meende hij, het leven beter begrijpen. Dora vond de voorstelling, waarbij mannen en vrouwen onder andere over stalen koorden dansten, maar griezelig en wilde vertrekken. Daarnaast vond ze het geen fatsoenlijk vermaak, want ze wilde niet dat bekenden hen er zouden zien: ‘Neen, Mil, ik wil niet gezien worden. Morgen weet heel Holland, dat ik den dag na mijn trouwen al in een Café chantant zat. En wat dat fatsoen hier betreft, dat zal wel zoo bar niet zijn.’²⁰⁷ Maximiliaan trok zich weinig aan van wat anderen van hem zouden denken, maar vertrouwde dan ook aan zijn journaal toe dat Dora, in tegenstelling tot hem, nogal strenge Hollandse normen en waarden had waar ze nog een beetje van los moest komen. Het koppel at ’s avonds in restaurants of in hun hotel: ‘ – Kom, mannetje, je moet je klaar maken voor de table d’hôte. (...) ’t Is hoog tijd, om je te kleeden, en ik moet je hals ook nog verzorgen.’²⁰⁸ Uit dit citaat blijkt dat dineren een formele aangelegenheid was waarbij men netjes gekleed diende te gaan. Het stel probeerde tijdens hun reis ook een typisch Zwitsers gerecht uit, een Wiener schnitzel, die schijnbaar in de smaak viel: ‘Voor de aardigheid informeerde ik eens in de hut, waar we wijn en Wiener schnitzel (natuurlijk!) bestelden.’²⁰⁹ Waar bij een table d’hôte vaak één bepaald gerecht werd geserveerd, hadden restaurants een menukaart: ‘Toen Dora, zoals ze altijd doet, in de spijskaart snuffelde en zich verbaasde over iets dat hier één franc-twintig kostte, herinnerde ik me het beursje.’²¹⁰ Verder maakte het echtpaar ’s avonds enkele wandelingen, of genoten ze van het uitzicht en de zonsondergang op een terras. Eén keer wilde Maximiliaan Dora stevig vastpakken toen alle gasten reeds naar bed waren, maar hier was Dora niet voor in: ‘De stemming was er; want, toen het tijd werd om naar binnen te gaan, en ik om ons denken te verbreken aan Dora wilde vragen waar ze aan dacht, en begon (...) deed ze: ‘Ssst’. (...) En toen sloot ik haar in eens in mijn armen en brak de stemming. – Mil, de portier!’²¹¹ Het echtpaar zocht in de avonduren dus af en toe vermaak op, maar dit kon hen niet erg bekoren; ze amuseerden zich beter met elkaar.

---

²⁰⁶ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 22.

²⁰⁷ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 24-25.

²⁰⁸ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 36.

²⁰⁹ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 67.

²¹⁰ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 67-68.

²¹¹ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 61.

Kijkend naar het vermaak dat de reizigers tijdens hun huwelijksreis opzochten, valt op dat het theater erg populair was. De meeste stellen bezochten meerdere voorstellingen tijdens hun reis, ook al waren dit voorstellingen die zij al eens hadden gezien. Soms konden de stukken tegenvallen, maar dikwijls was het theater een vermakelijke vulling van de avond. De reizigers dineerden ook bijna iedere avond zeer uitgebreid, zowel in hotels als restaurants. Het lijkt er echter niet op dat ‘uit eten gaan’, zoals wij dat nu kennen, toen al aan de orde was. Dineren was een formele aangelegenheid en men koos een restaurant bijvoorbeeld niet uit op basis van de keuken. Daarnaast is er bijvoorbeeld slechts in één reisverslag iets terug te vinden over het uitproberen van lokale cuisine, namelijk de Wiener schnitzel. Dit zou er op kunnen wijzen dat de restaurants waar de elite dineerde, waar deze reizigers toe behoorden, redelijk dezelfde dingen serveerde als elders in Europa, zoals in Nederland. Eten was een noodzaak, maar kon een plezierig tijdverdrijf zijn wanneer het in een mooie omgeving was, het gezelschap gezellig was en het voedsel smakelijk was. Sommige echtparen vermaakten zich samen, anderen zochten het gezelschap van hun reisgenoten of die van andere reizigers op. Over sociale contacten, sociale verplichtingen en andere bezigheden gaat de volgende paragraaf.

Sociale en overige bezigheden

Hoewel de huwelijksreis er toe diende dat pasgetrouwde stellen voor het eerst samen konden zijn, betekende dit niet dat er geen sociale contacten werden onderhouden. Sommige stellen hadden continu sociale contacten in de vorm van hun vaste reisgenoten, andere echtparen zochten bewust kennissen en familie op tijdens hun huwelijksreis. Het echtpaar van Rechteren Limpurg had d’Escury als reisgenoot, die naar het lijkt een compagnon was van Adolph. Daarnaast ontmoette het stel verschillende mensen tijdens hun reis, waarvan sommige reeds kennissen waren. Het lijkt er op dat het grootste gedeelte van deze ontmoetingen van tevoren gepland was. Met deze kennissen werd er gegeten, het variété bezocht of simpelweg thee gedronken: ‘Het weder was regenachtig, na den eeten in de Chursaal, aan de bank om 5 de familie Rhemen, Rausch en freule von Lindau by ons thee drinken, s’avond’s gewandelt.’²¹² Bijna iedere dag ontmoette het echtpaar wel mensen waar ze dan enige tijd mee doorbrachten. Of deze ontmoetingen puur ter plezier   f verplichtingen waren die hoorden bij de stand en titel van Adolph en Betje wordt uit het reisverslag niet duidelijk. Opvallend is dat Adolph regelmatig schreef dat hij ‘commissies’ had gedaan: ‘Niets byzonders, commissies gedaan, by

---

²¹² Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 31.

Verrij gedineert, daarna te vergeefs na Tivoli.²¹³ Bij sommige commissies werd Adolph vergezeld door d'Escury: 'Wy traverseerden naderhand het Palais-Roijal, bleven te huis eten. S'avond's met D'Escurij eene visite bij Hoevenaar gemaakt.'²¹⁴ Uit het reisverslag wordt niet duidelijk wat deze commissies inhielden, maar het verslag wekt de indruk dat het ging om het onderhouden van zakelijke contacten. Ook verbleef Adolph nog een aantal dagen alleen in Darmstadt, terwijl Betje reeds te Wiesbaden was met haar moeder en zus: 'S'morgens de boel opgepakt, en in order gebracht; om 2 uur vertrok het gezelschap na Wiesbaden, en mijn persoon met een retourwagen na Darmstadt, alwaar om agt uur arriveerde.'²¹⁵ Ook Adolph's verblijf in Darmstadt stond in het teken van ontmoetingen met kennissen en het leren kennen van nieuwe mensen. Het feit dat Adolph zijn compagnon als reisgenoot meenam op huwelijksreis, plus de vele geplande ontmoetingen en de zogenaamde 'commissies' die Adolph deed lijken er op te wijzen dat men ook tijdens de huwelijksreis niet vrij was van sociale en zelfs werkgerelateerde verplichtingen.

Het echtpaar van der Lek de Clercq was op huwelijksreis met hun vrienden Charles en Anna, die eveneens net getrouwd waren. Het gezelschap had veel jolijt met elkaar, en het lijkt er dan ook niet op dat het reismotief van de reizigers meer omvatte dan de wens om met zijn vieren Zwitserland op avontuurlijke wijze te ontdekken. Wel kwam het gezelschap toevallig de zus van Cornelis en haar man tegen op reis: 'De stoomboot vertrok om zes uur 's ochtends en was om zes uur 's avonds in Mainz. Terwijl wij door de stad wandelden, ontmoetten wij allertoevalligst mijn Broeder en Zuster Anemaet, met wie de verdere avond in het hotel genoeglijk werd doorgebracht.'²¹⁶ Tijdens de verdere reis werd er nog een aantal keer afgesproken met het echtpaar Anemaet. Of het daadwerkelijk toevallig was dat Cornelis zijn zus en zwager op zijn huwelijksreis trof wordt niet duidelijk, maar het is niet onwaarschijnlijk dat dit van tevoren was gecoördineerd. Verder ontmoetten Cornelis, Levina, Charles en Anna geen andere mensen. Wel is er in het reisverslag te lezen hoe er meerdere malen tijdens de reis tijd werd besteed aan het schrijven van brieven aan het thuisfront: 'Het overig gedeelte van den dag werd in briefschrijven, journal in order brengen en preparatien tot de verdere reis, doorgebracht.'²¹⁷ Het is niet ondenkbaar dat het schrijven van brieven aan het thuisfront een sociale verplichting vormde voor de pasgetrouwden, omdat ze nu weliswaar getrouwde volwassenen waren, maar eigenlijk nog maar net onder de vleugels van hun ouders uit waren.

---

²¹³ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 16.

²¹⁴ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 21.

²¹⁵ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 29.

²¹⁶ Dijkmeester, 'Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis', 53.

²¹⁷ Dijkmeester, 'Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis', 55.

Anderzijds zal het voor de reizigers ook leuk geweest zijn om verslag uit te brengen aan het thuisfront van hun plezierige reis.

Het echtpaar van Haersolte tot Haerst werd tijdens hun huwelijksreis vergezeld door het echtpaar de Vos van Steenwijk, de zus van Geertruid en haar man. Tijdens hun reis ontmoetten zij echter ook nog andere mensen, waaronder zowel kennissen als nieuwe mensen. Het lijkt er op dat het overgrote deel van deze ontmoetingen vooraf was afgesproken: ‘Monsieur en Madame Monnard hadden kamers voor ons besproken in het Hotel à la Couronne dat slegts eenige huizen van hun verwydert was. De kamers waren zeer goed en het beviel ons er zeer.’²¹⁸ Met sommige mensen spendeerde het gezelschap meer tijd dan met anderen, en soms wijdde Johan in zijn reisjournaal uit over wie zij waren:

‘Savonds gewandelt en eenige ogenblikken door gebragt in gezelschap van de Fransche Predikant alhier, Beurnier, een zeer aangenaam mensch. (...) By de predikant Beurnier en Zyn Vrouw thee gedronken en eenige vruchten gegeten (een maal dat men hier Gouté noemt). Wy wierden door hun zeer vriendelyk ontvangen. Beide zyn menschen van middelbare jaren, Die reeds eene geruime tyd getrouwd zyn maar geene kinderen hebben. Hy kwam my voor een zeer kundig mensch te zyn, die nog al gereisd had, en die alhoewel hij de overdrevenste orthodoxe gevoelens van het Protestantismus scheen toegedaan te zyn – nogtans zeer aangenaam en vrolyk in de omgang was: iets dat ik niet strijdig vindt, maar dat men toch zelden gepaard ziet gaan. Mevrouw Beurnier kwam mij voor minder auster te zyn, en had in haar manieren en spreekwyze zeer veel van eene fransche Vrouw.’²¹⁹

Uit dit citaat blijkt dat het gezelschap dus mensen leerde kennen waar ze normaal gesproken misschien niet mee om zouden gaan, bijvoorbeeld vanwege geloofs- of leeftijdsverschillen. Of deze ontmoetingen puur ter plezier waren of eigenlijk een sociale verplichting waren wordt niet duidelijk uit het reisverslag. Contact met het thuisfront hadden Johan, Geertruid, Reint en Anna door middel van brieven. Johan onderhield briefverkeer met verschillende mensen: ‘Als naar gewoonte de dag doorgebracht met lezen, schryven en wandelen. Den 9 augustus had ik eene brief van Anton ontvangen en zond heden eene brief aan Antje af.’²²⁰ Het was voor de echtparen dus vanzelfsprekend om ook tijdens de huwelijksreis sociale contacten te onderhouden.

---

²¹⁸ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 29.

²¹⁹ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 35.

²²⁰ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 35.

Het echtpaar de Genestet werd tijdens hun huwelijksreis niet vergezeld door reisgenoten. Zij ontmoetten wel verschillende kennissen tijdens hun huwelijksreis, naar het lijkt zowel toevallig als gepland: ‘Op de boot naar Antwerpen – gearriveerd 2 uur – ontmoet Pétavel met zijn zoon – Mr. en Mevr. Jacobson op de boot – te Antw. Gedineerd bij Bertrand.’²²¹ Met enkele bekenden ondernamen Petrus en Henriette ook dingen: ‘s’Avonds met Madame la Baronne de Duplessie naar de Kursaal.’²²² Het stel spendeerde sommige avonden daarnaast ook in het gezelschap van onbekenden, wat Petrus niet altijd beviel: ‘Om 5 uur gedineerd aan table d’hôte met elf personen – niet zeer gezellig. ‘sAvonds de Cuurzaal gezien.’²²³ Wat opvallend is, is dat Petrus ook een enkele keer het volgende schreef: ‘s Morgens vele commissies gedaan.’²²⁴ Dit zou er op kunnen wijzen dat hij toch enkele werkgerelateerde verplichtingen moest nakomen tijdens zijn huwelijksreis, net zoals Adolph van Rechteren 28 jaar eerder, die ook over het doen van commissies schreef. Tijdens de huwelijksreis werden er daarnaast ook meerdere malen brieven geschreven aan het thuisfront: ‘Op onze kamer thee gedronken. Aan den Rhijn heerlijk gerust met maneschijn – brieven geschreven.’²²⁵ Petrus onderhield briefverkeer met verschillende mensen, waaronder de zus van Henriette, aan wie hij uitgebreid verslag deed van hun reis. Dit zou er op kunnen wijzen dat het de taak van de man was het thuisfront geïnformeerd te houden.

Het echtpaar Looyen had geen reisgenoten en sprak ook niet af met kennissen tijdens hun huwelijksreis. Maximiliaan ergerde zich voornamelijk aan andere mensen, die in zijn ogen zijn huwelijksreis alleen maar verstoorden. Zo had hij tijdens de treinreis graag met Dora van gedachten gewisseld over hun huwelijk, wat echter niet mogelijk was omdat hun gesprek in een volle coupé werd gevolgd door een stel mannen. Wanneer Maximiliaan en Dora nieuwe mensen ontmoetten, deed Maximiliaan dan ook hard zijn best om deze af te wimpelen. Hij had absoluut geen behoefte aan zulke sociale contacten, omdat deze de geestelijke verlichting die hij met Dora probeerde te bereiken alleen maar zouden verstoren:

Maar 't is of mijn diepste denken geraden is door een ander menschenpaar, een ander huwelijksreismenschenpaar. Twee menschen, een jong fabrikant met vrouwtje, dringen zich in ons doen, ons laten, ons denken. 't Begon aan de table d'hôte. – Auch auf den Hochzeitsreise? Dat was indiscreet, vond ik, en hinderlijk. Hinderlijk, omdat Dora en ik ons voorgenomen hadden door niets te laten blijken, dat we pas getrouwd waren. We

²²¹ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 33.

²²² Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 37.

²²³ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 36.

²²⁴ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 35.

²²⁵ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 35.

namen alle allures aan van oude echtelieden en vermeden al het duifachtige van een jong paar. En de eerste maal, dat die fabrikant ons ziet, verbreekt hij ons incognito met zijn indiscreete vraag. Erg hinderlijk. (...) 's Middags aan tafel informeerde hij naar toeren en welk plan wij voor den volgenden dag hadden, en den anderen dag, jawel hoor, zij dezelfde toer. In een vreemd land ben ik graag vreemdeling; ik wil er geen bekenden hebben; 't beneemt de illusie van het vrije. En we zijn niet vrij in onze handelingen, als die nieuwbakken kennissen ons overal nareizen. Ze zijn als onze schaduw; als we rustig en wel ergens zitten achter een glaasje landwijn, verschijnen ze in eens met hun Duitsche lawaaiïgheid. (...) Hoe ze te ontkomen? Ik weet het niet. We hebben van alles geprobeerd. Vandaag nog hebben we getracht ze mis te loopen. Gisteren heb ik op zijn vraag, wat we vandaag deden, een toer een heele groote opgenoemd, die ons te ver en te duur is.²²⁶

Maximiliaan en Dora wilden dus niet als een pasgetrouwd stel overkomen en hadden ook geen behoefte aan gemoedelijke contacten. Zelfs een vriendelijk gebaar van een Engelse dame in de trein zag Maximiliaan als hinderlijk:

Onze stemming in den Trein werd bedorven door een grooten Engelschman, die aan den mooisten kant voor 't raampje ging zitten en lompe manieren had. Hij had een vrouw bij zich, die zijn ongemaneerdheden trachtte goed te maken met cakes te presenteren. Zulke beleefdheden zijn vervelend, ik ben graag alleen op reis en geef niets om cakes. (Aan ieder station kan men eetwaren koopen; eene trommel van afmetingen (...) met brood, koek, vleesch, zijn cake is alleen goed voor de binnenlanden van Afrika)²²⁷

Maximiliaan gaf dus niets om sociale beleefdheden en verplichtingen en had er geen moeite mee om hier niet in te participeren. In het reisverslag is ook niets terug te vinden over het schrijven van brieven aan het thuisfront. Het is duidelijk dat Maximiliaan zich tijdens zijn huwelijksreis met niets anders bezig wilde houden dan de ontwikkeling van zijn relatie met Dora; sociale en werkgerelateerde verplichtingen waren dus niet van belang.

Kijkend naar de sociale en werkgerelateerde bezigheden van de reizigers valt op dat de meeste reizigers een substantieel sociaal leven onderhielden tijdens hun huwelijksreis. Ieder echtpaar, met uitzondering van het echtpaar Looyen, was ofwel met vrienden of familie op reis of sprak tijdens hun reis af met kennissen. Het lijkt er op dat sommige mannen ook nog

---

²²⁶ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 51-52.

²²⁷ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 58-59.

zakelijke contacten onderhielden tijdens hun huwelijksreis. Daarnaast werd het thuisfront op de hoogte gehouden van de reis door middel van briefverkeer. Het feit dat het echtpaar Looyen hier niet aan deed zou enerzijds toeval kunnen zijn. Anderzijds zou het er misschien op kunnen duiden dat de huwelijksreis aan het einde van de negentiende eeuw meer een privéaangelegenheid tussen man en vrouw werd, zonder sociale verplichtingen. Om dit met zekerheid te kunnen zeggen zou er echter meer onderzoek gedaan moeten worden naar huwelijksreizen uit de late negentiende eeuw.

De schaduwkant van reizen

Reizen werd in de negentiende eeuw steeds gemakkelijker, maar was niet altijd een bron van plezier. Er konden zich tijdens de reis problemen voordoen: men kon ziek worden, overvallen worden door slecht weer of slachtoffer worden van oplichterij. Het echtpaar van Rechteren Limpurg kreeg tijdens hun huwelijksreis te maken met ziekte. Adolph voelde zich halverwege de huwelijksreis niet helemaal fit: 'Niet recht wel zijnde, bleef ik de morgen meest te huis; dineerden ook by ons, en gong om zeven uur na de Academie Royale de Musique.'²²⁸ Een aantal dagen later kreeg hij daarbij last van zijn keel: 'Den geheelen dag regenachtig weder. Ontzaglijk schors, zoo dat geen woord konde uitbrengen.'²²⁹ Deze verkoudheid mondde uit in koorts, waar Adolph een aantal dagen door geveld werd: 'Naauwelyks terug zynde overviel my de heete koorts, waar mede ik s'avonds om 11 uur te huis kwam. 7, 8, 9, 10 juli. De kamer gehouden, uithoofde van de aanhoudende heete koorts.'²³⁰ Fortuinlijk genoeg knapte hij na deze paar dagen weer op, waarna hij zijn huwelijksreis kon hervatten. Verdere ongemakken bleef het stel bespaard.

Ook het echtpaar van der Lek de Clercq en het echtpaar Boogaert werden tijdens hun huwelijksreis getroffen door lichamelijke kwalen. Na een aantal dagen werden zij 's nachts lastig gevallen door beestjes, naar het lijkt muggen:

25 juni. Het hotel had er bij aankomst al weinig aantrekkelijk uitgezien. Het werd daar een onprettige nacht, gestoord door de aderlatingen van onedele diertjes, de zogenaamde punaises: zij leven in het donker en vlieden den vleesklomp wanneer het licht zich verspreidt. De gemelde diertjes betoonden een bijzonder attachement voor Boogaert, zoo zelfs, dat toen hij ontwaakte het gebruik zijner oogleden miste. Tot verschrikking zijner vrouw, toen deze haar echtgenoot met een onherkenbaar en

---

²²⁸ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 25.

²²⁹ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 29.

²³⁰ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 31.

*afzichtelijk tronie aanschouwde. Boogaert bleef de hele dag onherkenbaar en leed bovendien veel pijn.*²³¹

Naast dit ongemak kwam het reisgezelschap daarnaast in geldnood tijdens hun reis. Een kredietbrief werd niet geaccepteerd door de bank, waardoor het gezelschap zonder geld zat. Gelukkigerwijs kon Charles wat reserves vrijmaken voor de rest van de reis: ‘Een credietbrief, door de Heer Pettmann te Frankfort op een Züricher bankier afgegeven, werd niet geaccepteerd, omdat de bankier nog geen bevestiging had ontvangen. Gelukkig bleek Anemaet over reserves te beschikken en de bankier werd verzocht het geld te Genève te remitteren.’²³² Van verdere ongemakken had het reisgezelschap geen last.

Het echtpaar van Haersolte tot Haerst ondervond ook een aantal problemen tijdens hun huwelijksreis. Geertruid was een aantal dagen ziek, maar knapte gelukkig snel weer op: ‘6 Augustus. De gehele dag tehuis gebleven door eene kleine ongesteldheid van Truitje, die haar noopte om byna de gehele dag in bed te blijven. 7 Augustus. Maandag Myn lieve vrouw was veel beter; ’s avonds met haar een weinig gewandelt. (...) 8 Augustus. Truitje zoo goed als hersteld.’²³³ Daarnaast had het gezelschap onenigheid met een Zwitserse koetsier, die hen onheus bejegende: ‘Het was er een uit Geneve die ons gisteren avond zyne 3 paarden aan kwam bieden, en die wy dezen morgen tegen 9 uur terug bestelt hadden om het accoord te treffen. Intusschen was er waarschylijk voor hem eene voordeliger aanbod gekomen daar wy vernamen dat hij om ½ 9 het accoord met een ander gesloten had.’²³⁴ Later trof het gezelschap deze koetsier weer, waarop duidelijk werd dat hij zijn streken nog niet had afgeleerd:

*‘Savonds passeerde hier onze voerman die wy zoo goed als voor vast aangenomen hadden om ons door Italiën te brengen. Hy had evenwel te Geneve waar hy woonachtig was een accoord met een ander getroffen en ons bedrogen niet tegen staande wy hem alle zyn eisschen hadden toegestaan. Dit was nu dezelfde koetsier die ons in Zwitserland bediend had: het bleek ons dus ten duidelyksten dat men niemand van dit volk kan vertrouwen, en men van hun altyd een onderpand in geld moet vragen, om zeker te zyn dat zy woord zullen houden.’*²³⁵

Het zat het reisgezelschap niet mee, want naast deze ongemakken moesten zij hun reisplannen abrupt wijzigen vanwege het uitbreken van de cholera in Genua: ‘De cholera, welke volgens

---

²³¹ Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 52.

²³² Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 56.

²³³ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 33-34.

²³⁴ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 23.

²³⁵ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 34.

de couranten ook in Genua heerschte, had ons genoopt ons reisplan te veranderen, en in plaats van deze Stad, Florence te bezoeken.²³⁶

Het echtpaar de Genestet kreeg tijdens hun huwelijksreis niet te maken met grote problemen, alhoewel er één ding was waar Petrus zich erg aan stoorde en waar hij meerdere malen over klaagde in zijn reisverslag; slecht weer. Aan het begin van de reis kon Petrus de regen nog verkroppen, maar naarmate de buien bleven hangen werd zijn eigen bui ook steeds somberder:

's Morgens het Hopital Saint Jean gezien, om 12 uur regen, de geheelen dag te huis gezeten met regen. (...) Regen – ons laten brengen naar de Protestantsche kerk (...) Door de regen weeder naar huis gedreven. (...) De lucht betrok – met de omnibus naar Spa – gedurig regen en wind hetgeen de weg somber en melancholiek maakte, maar toch heerlijke gezichten. Tegen 4 uur te Spa gearriveerd bibberende van de kou (...) Sombere impressie de gevolgen van fataal koud weder.²³⁷

Het weer werd tot Petrus' spijt alleen nog maar slechter: 's Morgens allerfataalst weder, regen en wind alleen. (...) Ons naar het alte Schloss laten brengen waar wij het aller melancholiekst troffen – door de wind kon men niet staan nog hooren nog zien.²³⁸ Op 2 oktober was het enige dat Petrus in zijn reisjournaal schreef: 'Regen – regen – regen.'²³⁹ Gelukkig klaarde het weer daarna op, waardoor het echtpaar toch nog kon genieten van het buitenleven.

Het echtpaar Looyen werd tijdens hun huwelijksreis ook getroffen door ziekte. Maximiliaan had namelijk last van steenpuisten in zijn nek, waar hij ernstig onder leed: 't Ding in mijn nek is een steenpuist, een kokkert. (...) Zoo'n puist heeft een onmetelijken invloed op het humeur en de handelingen van iemand; hij wijzigt visie en gedachte zóó ingrijpend, dat ik het ding moet noemen in mijn dagboek.'²⁴⁰ Voor deze steenpuisten bestond geen actieve behandeling; ze zouden met goede verzorging vanzelf over moeten gaan. Maximiliaan had dus niet alleen last van lichamelijke klachten, zoals pijn en koorts, maar schaamde zich ook omdat hij een witte doek om zijn hals moest dragen om de steenpuisten te bedekken:

---

²³⁶ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 34.

²³⁷ Verkroost, 'Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait', 34.

²³⁸ Verkroost, 'Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait', 36.

²³⁹ Verkroost, 'Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait', 36.

²⁴⁰ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 11.

- Mannetje, fluisterde ze. Praat wat zachter en zing er niet meer bij. De mensen kijken je zoo aan. 't Is toch al een beetje mal met.... – Nu met? Met wat? – Met dien doek om je hals – En ze lachte. Zie je, er is geen oogenblik, dat die puist niet bederft. Zelfs Dora vindt me mal. Het zal wel waar zijn, dat 't gek was, me te hooren déclameeren met een stijven nek en een hoogen doek er om heen, maar ik zag het niet. En nu werd ik wêer zoo onaangenaam herinnerd aan mijn lichaam.²⁴¹

Dora verzorgde haar man's steenpuisten elke dag trouw, waardoor Maximiliaan er uiteindelijk minder last van kreeg: 'Eerst zal Dora me helpen aan mijn abcès. Goed vrouwtje!'²⁴² Naast dit vervelende, lichamelijke ongemak stoorde Maximiliaan zich tevens erg aan het slechte weer tijdens hun verblijf in Brussel. Fortuinlijk genoeg was het weer in Zwitserland beter, met uitzondering van één onweersbui waar Dora erg bang van werd.

Kijkend naar de onaangename kanten van het reizen valt op dat vrijwel ieder echtpaar, behalve het echtpaar de Genestet, getroffen werd door ziektes tijdens hun huwelijksreis. In géén van de gevallen was dit echter zo ernstig dat de situatie levensbedreigend was, waardoor vaak na een aantal dagen de reis weer opgepakt kon worden. Ook het weer was voor sommige reizigers een bron van ergernis, waardoor zij beperkt werden in hun doen en laten. Gelukkig waren er ook zongevulde dagen tijdens de reis en konden de echtparen ondanks de verschillende tegenvallers voornamelijk genieten van hun huwelijksreis.

Conclusie

In de negentiende eeuw bestond het leven op huwelijksreis voor de echtparen in dit onderzoek niet uit luieren. Ze bezochten bezienswaardigheden, genoten van de natuur, wandelden door steden, winkelden wat en verbleven soms in kuuroorden. Daarnaast dineerden ze dikwijls uitgebreid en zochten ze vermaak op in de vorm van theatervoorstellingen en opera's, of waagden een gokje in een speelhal. Vier van de vijf echtparen deden dit in het gezelschap van familie, kennissen of mensen die ze tijdens de reis ontmoetten. Sociale contacten werden intensief onderhouden en versterkt en ook het thuisfront werd op de hoogte gehouden door middel van briefverkeer. Naar het lijkt werden er door sommige echtgenoten ook werkgerelateerde verplichtingen vervuld. Slechts één echtpaar onderhield geen sociale contacten, omdat de bruid en bruidegom zich op elkaar en de ontwikkeling van hun relatie wilden richten. Tijdens de huwelijksreis kregen de pasgetrouwde stellen ook met tegenslagen

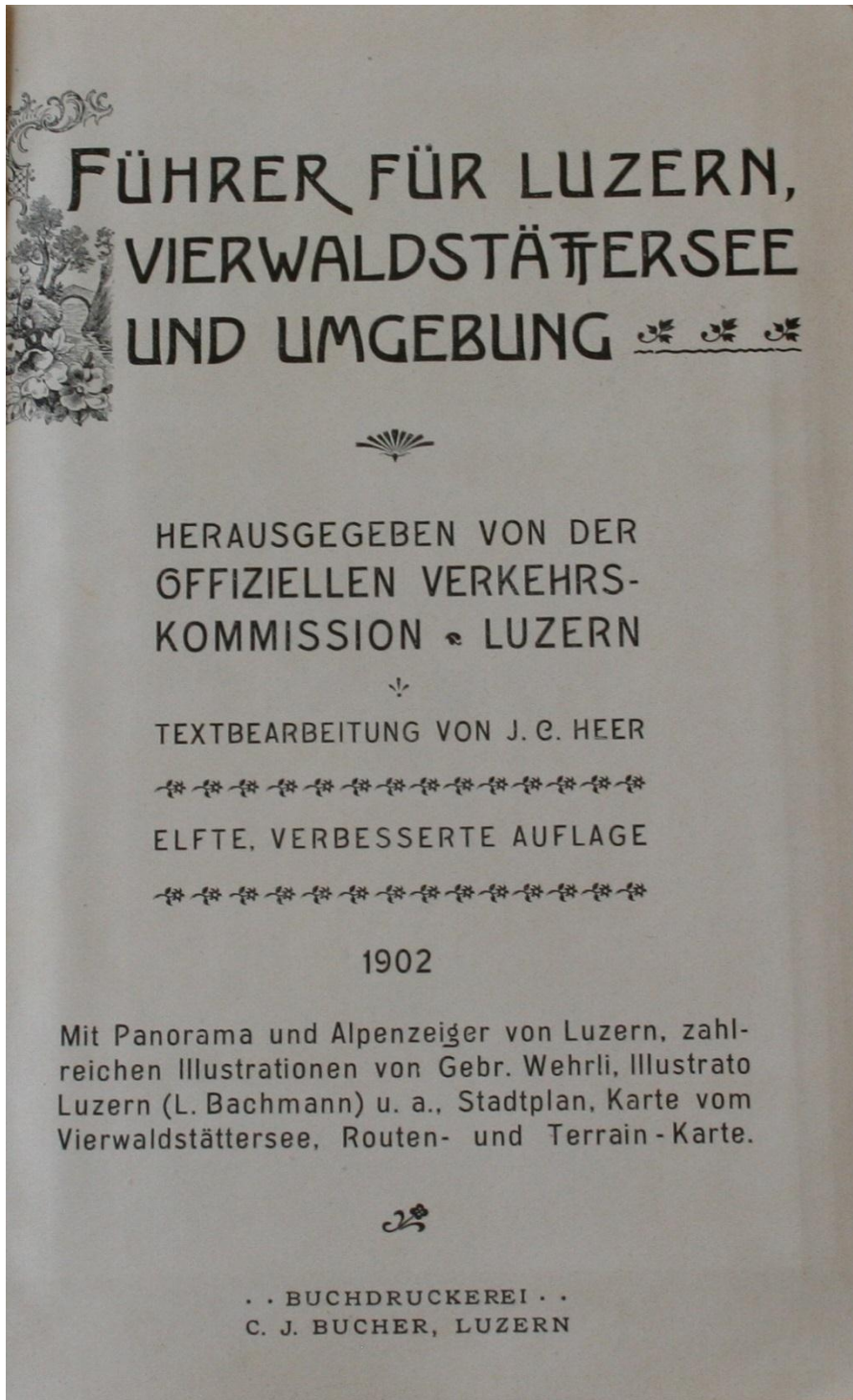
---

²⁴¹ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 19.

²⁴² Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 14.

te maken, zoals ziekte en slecht weer. Géén van de huwelijksreizen kwam hier echter door in gevaar.

Twee dingen zijn interessant om op te merken op het gebied van het leven op huwelijksreis. Opvallend is dat alle huwelijksreizen, in meer of in mindere mate, een toeristisch karakter hadden, vanwege de populaire en antiquarische activiteiten die werden geïncorporeerd in de reizen. Zo bezocht ieder echtpaar toeristische trekpleisters en plaatsen die bij vele reizigers in trek waren. Deze bevindingen komen overeen met de door mij bestudeerde literatuur over reizen in de negentiende eeuw. Daarnaast valt op dat de huwelijksreis in de negentiende eeuw geen intieme reis voor twee personen was. Gedurende de reis werden bruid en bruidegom het grootste gedeelte van de tijd gezelschap gehouden door anderen, en van openlijke intimiteit is in de reisverslagen niets terug te vinden. Alleen het echtpaar Looyen hield zich afzijdig van anderen, maar ook Maximiliaan en Dora vulden hun dagen met activiteiten in plaats van zich volledig op elkaar te richten. Dit zou er op kunnen wijzen dat de huwelijksreis in essentie een kennismakingsreis was voor de man en de vrouw. Zo konden zij nader tot elkaar komen voordat hun getrouwde leven samen begon, in een omgeving waar bliksemafleiders in de vorm van activiteiten en sociale contacten de druk van het elkaar leren kennen probeerden te verlichten.

Bladzijde uit een reisgidsje

(Bron: Utrechts Archief, archief 280: familie Boellaard, inventarisnummer 243, stukken betreffende de huwelijksreis van Willem Hendrik Cornelis Boellaard en Margaretha Antoinette Römer naar Parijs en Zwitserland in september en oktober, 1902)

Hoofdstuk V   **De reisverslagen**

De huwelijksreizen werden door de echtgenoten uitgebreid vereeuwigd in reisverslagen. Deze reisverslagen verschaffen, zoals reeds beschreven, niet alleen informatie over de huwelijksreis, maar geven ook informatie over de schrijvers prijs. Door te kijken hoe er over huwelijksreizen werd geschreven in de negentiende eeuw valt er veel te ontdekken over hoe deze reizigers zichzelf en de wereld om hen heen zagen. In dit hoofdstuk worden de reisverslagen van de huwelijksreizen geanalyseerd. In de eerste paragraaf zal ik verschillende aspecten van de journalen belichten, namelijk de taal, de frequentie van schrijven, het oogpunt van schrijven, de schrijfstijl en het schrijfdoel waarmee de reisverslagen geschreven werden. Dan volgt een paragraaf over invloeden die zijn terug te vinden in de reisverslagen, namelijk Romantische, Verlichte en religieuze invloeden. In de daaropvolgende paragraaf belicht ik hoe vaak en hoe er over de vrouw en haar relatie tot de man werd geschreven, de mate van ‘othering’ en de manier waarop de schrijvers zichzelf zagen en profileerden door middel van hun schrijven. Ik beëindig dit hoofdstuk met een conclusie.

De journalen

Adolph van Rechteren Limpurg schreef het verslag van zijn huwelijksreis voornamelijk in het Nederlands, maar aan het begin van de reis schreef hij ook enkele passages in Frans: ‘Remarquable sont encore les vitres anciens peints, qui se trouvent dans la Sacristie.’²⁴³ Naarmate de reis vorderde schreef Adolph steeds minder in het Frans, tot hij enkel nog de Nederlandse taal gebruikte. Elke dag werd, de een weliswaar uitgebreider dan de ander, beschreven in het reisverslag, met uitzondering van 6 en 9 mei. Waarom deze dagen niet werden beschreven wordt niet duidelijk uit het verslag. Adolph schreef zijn verslag voornamelijk vanuit het perspectief van een alwetende verteller, waardoor het niet erg duidelijk is wanneer Adolph samen met Betje was of wanneer hun reisgenoot d’Escury hen vergezelde. Dit wordt versterkt door het gebruik van het woord ‘wy’, wat Adolph ook regelmatig gebruikte. Verder belichtte hij de reis voornamelijk vanuit zijn eigen oogpunt, doordat hij veel gebruik maakte van ‘ik’ en steeds zijn eigen mening beschreef en niet die van bijvoorbeeld Betje of d’Escury. De schrijfstijl van het reisjournaal is zakelijk en informatief. In telegramstijl beschreef Adolph uitvoerig de afgelegde afstanden, de bezienswaardigheden die hij en zijn gezelschap bezochten en de mensen die ze ontmoetten. Hij gaf graag zijn mening over verschillende aspecten van de reis, zoals tuinen, restaurants of hotels, maar

---

²⁴³ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 12.

persoonlijke noten werden vrijwel niet verwerkt in het verslag. Het lijkt er dan ook op dat Adolph het reisverslag schreef met de intentie het aan anderen te laten lezen. Zijn uitgebreide en bijna recenserende beschrijvingen lijken gericht te zijn aan anderen die geïnteresseerd waren naar de reis. Het feit dat hij vaker reisverslagen schreef draagt bij aan het idee dat dit verslag ook bestemd was voor ogen aan het thuisfront.

Het reisverslag van de huwelijksreis van Cornelis van der Lek de Clercq werd geschreven in het Nederlands, met af en toe een woordje Frans erdoorheen. Elke dag werd uiteengezet in zijn reisverslag, maar het lijkt erop dat hij soms op een later moment meerdere dagen inhaalde: 'Het overige gedeelte van den dag werd in briefschrijven, journal in order brengen en preparatien tot de verdere reis, doorgebracht.'²⁴⁴ Ook Cornelis gebruikte voornamelijk het perspectief van een alwetende verteller om dingen te beschrijven, zoals de natuur en de omgeving. Verder maakte hij voornamelijk gebruik van 'wij' in zijn beschrijvingen van wat het reisgezelschap gedaan had, waardoor het erop lijkt dat de stellen vrijwel de hele reis in elkaars gezelschap waren en niet apart van elkaar iets ondernamen. Een enkele keer gebruikte Cornelis 'ik' of 'mij'. Het reisverslag werd dus voornamelijk vanuit het oogpunt van het reisgezelschap als geheel geschreven, met hier en daar een persoonlijke mening van Cornelis. Het reisverslag heeft een zakelijke toon, maar tussen de regels door is een bepaalde mate van plezier en humor te ontwaren. Dit komt doordat Cornelis in zijn verslag subtiel duidelijk maakte hoeveel lol hij met Levina en hun vrienden had. Het lijkt erop alsof het reisverslag ook voor anderen geschreven werd, vanwege het feit dat Cornelis aan het begin van het reisverslag zijn motivaties voor deze reis uitgebreid beschreef. Daarnaast schreef hij zijn verslag op een zeer verhalende manier.

Johan Christiaan van Haersolte tot Haerst legde zijn huwelijksreis geheel in het Nederlands vast. Iedere dag behandelde hij in zijn reisverslag, wat hij voornamelijk uit het perspectief van het gehele reisgezelschap schreef, door middel van het gebruik van 'wy'. Door dit vele gebruik van het woord 'wy' is niet goed duidelijk wanneer hij alleen met Geertruid was, of wanneer Anna en Reint hen vergezelden. Voor beschrijvingen van de omgeving en bezienswaardigheden gebruikte Johan voornamelijk het perspectief van een alwetende verteller. Ook maakte hij vaak gebruik van 'ik', omdat hij over veel dingen zijn persoonlijke mening gaf. De schrijfstijl van het reisverslag is tamelijk formeel en zakelijk. Doordat Johan hotels beoordeelde, bezienswaardigheden van commentaar voorzag en advies gaf over de beste reisroutes, doet dit verslag voornamelijk denken aan een reiswijzer, een type

---

²⁴⁴ Dijkmeester, 'Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis', 55.

reisverslag zoals beschreven door Steringa. Door deze manier van schrijven lijkt het er dan ook op dat Johan dit journaal niet alleen voor zichzelf schreef, maar ook voor het misschien minder bereisde publiek dat thuis wachtte.

Petrus de Genestet schreef het reisverslag van zijn huwelijksreis in het Nederlands, afgewisseld met hier en daar een woordje Frans. Elke dag van de reis werd beschreven in zijn journaal. Petrus schreef voornamelijk vanuit het perspectief van een alwetende verteller en gebruikte vrijwel geen woorden als ‘ik’ of ‘wij’. Naast dit perspectief maakte hij af en toe gebruik van ‘ons’ en ‘onze’, waardoor hij geen onderscheid maakte tussen zijn eigen perspectief of dat van Henriette. Het verslag werd in een zakelijke telegramstijl geschreven, met af en toe een persoonlijke noot die Petrus voornamelijk aan zichzelf leek te richten: ‘In de char-à-bancs gezeten, nooit weer doen.’²⁴⁵ Door deze korte en bondige manier van schrijven zou gedacht kunnen worden dat dit reisverslag niet bestemd was om aan anderen te laten lezen. Het verslag is echter wel beschrijvend en informerend, wat erop zou kunnen wijzen dat Petrus een kladversie bijhield, die hij wilde gebruiken om eenmaal thuis een uitgebreide versie van zijn verslag te schrijven die hij dan wel aan anderen kon laten lezen.

Maximiliaan Looyen maakte in zijn reisverslag voornamelijk gebruik van de Nederlandse taal, maar er kwamen ook enkele Franse en Engelse woorden in voor: ‘- O, nu gaan we naar een museum, naar den Leeuw, naar den Gletschergarten, naar het orgelconcert en, last not least, naar de Conditorei.’²⁴⁶ Soms sloeg hij enkele dagen over in zijn verslag, maar deze dagen beschreef hij dan later alsnog. Maximiliaan’s reisverslag lijkt meer op een reisdagboek, doordat hij vanuit zijn eigen oogpunt de reis beschreef, maar ook zijn gedachtes aan het papier toevertrouwde, waardoor hij vaak gebruik maakte van het woord ‘ik’. Naast zijn eigen perspectief belichtte hij in zijn verslag ook Dora’s meningen en gevoelens, door middel van het vastleggen van hun gesprekken. Wanneer Maximiliaan schreef over wat zij deden tijdens de reis, gebruikte hij voornamelijk ‘wij’. Soms schreef hij ook over zichzelf en Dora in de derde persoon. Het journaal is dus op een verhalende manier geschreven, waardoor het zowel informatief als persoonlijk is. De stijl van het verslag is bijna literair, wat niet vreemd is, aangezien Maximiliaan naast zijn andere werkzaamheden ook schrijver was. Hij wilde dan ook niet dat zijn verslag slechts een documentatie van de reis zou zijn, maar dat het een vereeuwiging van een hoger iets werd, namelijk van de ontwikkeling van zijn relatie met Dora:

---

²⁴⁵ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 35.

²⁴⁶ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 53.

*Niet een gewoon reisjournaal, niet een opsomming van de dagelijksche bezigheden, het bezoek aan musea, kerken, straten en parken, of de amusements van 's avonds: théâtres, opera's, café's. Neen, zelfs niet de idyllische beschrijvingen van natuurschoon, de vertaling in mooie boekenwoorden van den indruk, dien deze of gene berg op ons maakte. Neen, niets van dit alles. Maar een dagboek van onze zielen, een boek waarin van uur tot uur te volgen is de heerlijke ontwikkeling van onze liefde, de hoogere ontwikkeling; de fijnere vorming van onze sympathie: onze wijding.*²⁴⁷

Het reisverslag was dan ook niet voor de ogen van anderen bestemd, wat Maximiliaan meerdere malen duidelijk maakte: 'Ik schrijf voor Dora en mij, ik begrijp natuurlijk volkomen wat ik bedoel; Dora zal ik het duidelijk maken, als ze in mijn denkwijze meê gaat leven, zoals een echte vrouw dat met haar man's geestesleven gaat doen.'²⁴⁸ Maximiliaan schreef echter ook een soort netversie van zijn reisverslag, waarin hij de huwelijksreis ietwat samenvatte. Dit, in combinatie met het feit dat hij een schrijver was, zou er toch op kunnen wijzen dat hij de intentie had om zijn reisjournaal aan anderen te laten lezen, weliswaar in een andere versie.

Kijkend naar de journalen valt op dat ze allemaal door de echtgenoot werden geschreven. De taal was voornamelijk Nederlands, maar vier van de vijf mannen schreven ook enkele woorden of zelfs passages in het Frans. Dit is niet vreemd, aangezien het beheersen van Frans belangrijk werd geacht binnen de elite en Frans vaak werd beschouwd als een taal waar persoonlijke gevoelens beter in uitgedrukt konden worden.²⁴⁹ Daarnaast werd vrijwel iedere dag ijverig beschreven in de reisverslagen, dikwijls pas achteraf. Dat de schrijvers elke dag wilden vastleggen zou verklaard kunnen worden door het feit dat reisverslagen in de negentiende eeuw meer geloofwaardigheid genereerden naarmate zij informatiever en uitgebreider waren, zoals reeds naar voren kwam in het historiografisch onderzoek. Daarnaast valt op dat vrijwel alle mannen schreven vanuit het perspectief van een alwetende verteller voor de beschrijvingen van bijvoorbeeld de omgeving, waardoor het lijkt alsof ze alles overzagen. Vier van de vijf reisverslagen zijn daarnaast overwegend vanuit het oogpunt van de man, of het oogpunt van het reisgezelschap als geheel geschreven. De schrijfstijl van deze reisverslagen is dan ook voornamelijk formeel, zakelijk en uitgebreid informatief, met enkele persoonlijke noten daargelaten. Deze journalen werden dan ook met de intentie geschreven om ze aan anderen te laten lezen, zoals geïnteresseerden aan het thuisfront. Haaks op deze

---

²⁴⁷ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 1.

²⁴⁸ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 15.

²⁴⁹ Rudolf Dekker, 'Dat mijn lieve kinderen weten zouden... Egodocumenten in Nederland van de zestiende tot de negentiende eeuw', *Opossum* 3 (1993) 5-22.

vier reisverslagen staat het journaal van Maximiliaan Looyen. Opvallend is dat hij als enige man, naast zijn eigen perspectief, ook het perspectief van zijn vrouw belichtte door middel van het beschrijven van haar meningen en gevoelens. Dit journaal doet meer denken aan een dagboek, doordat het naast beschrijvingen van de reis voornamelijk persoonlijke informatie zoals gedachten bevat. Door de aanwezigheid van deze persoonlijke informatie was het reisverslag niet voor andere ogen bedoeld, hoewel het verhaal in een meer gestileerde versie misschien wel met geïnteresseerden werd gedeeld.

Invloeden op de schrijvers

Tijdens de negentiende eeuw waren er in de Westerse cultuur grofweg twee belangrijke stromingen aanwezig, namelijk de Verlichting en de Romantiek. De Verlichting bestond uit idealen van rede, vooruitgang en gelijkheid, waar de Romantiek als reactie op ontstond met een hernieuwde waardering voor het gevoelsleven, geschiedenis en het oncontroleerbare in de wereld, zoals de natuur.²⁵⁰ Zoals reeds in het historiografisch onderzoek naar voren kwam, hadden deze stromingen ook hun weerslag op negentiende-eeuwse reisverslagen. Waar Romantische reisverslagen zich voornamelijk richtten op beschrijvingen van de omgeving en het gevoel van de schrijver hierbij, richtten Verlichte reisverslagen zich voornamelijk op het empirisch beschrijven van verschillende aspecten van de reis. Vanaf de late achttiende eeuw waren de meeste reisverslagen hier in de praktijk een combinatie van. Daarnaast is religie een invloedsfactor op menselijk handelen van alle tijden. In het negentiende-eeuwse Nederland was het overgrote deel van de bevolking protestants, maar er was tevens een katholieke minderheid. In hoeverre hadden deze invloeden hun weerslag op de reisverslagen van de echtgenoten in dit onderzoek?

Adolph van Rechteren Limpurg was duidelijk een man van de Verlichting. Uit zijn schrijven blijkt dat hij waardering had voor vooruitgang en moderniteit, doordat te lezen is dat het echtpaar tijdens hun huwelijksreis ook fabrieken en bijvoorbeeld waterzuiveringsinstallaties bezocht, waar Adolph van onder de indruk was en lovend over schreef. Ook blijkt de Verlichte invloed uit zijn mening over ‘ouderwetse’ dingen, waar hij enigszins op neerkeek: ‘Het kasteel is ouderwets, dog van binnen lief gemeubleert.’²⁵¹ Daarnaast was hij zeer empirisch ingesteld. Hij beschreef op feitelijke en formele wijze verschillende aspecten van de reis, zoals bezienswaardigheden, maar ook afgelegde afstanden per tijdseenheid en wisselkoersen. De Romantiek lijkt dan ook minder van invloed te zijn

---

²⁵⁰ Michiel Leezenberg, Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2001), 252.

²⁵¹ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 30.

geweest op Adolph. Hij was in zijn schrijven niet erg introspectief en schreef vrijwel niet over zijn gevoelens. Over de natuur was hij wel erg lovend, maar hier schreef hij in zijn reisverslag niet uitgesproken beeldend of gepassioneerd over. Daarnaast genoot Adolph voornamelijk van aangelegde natuur en cultuur, zoals reeds beschreven in de paragraaf *Natuurbeleving*, en minder van de vrije natuur. Religieuze invloeden zijn ook vrijwel niet terug te vinden in het reisjournaal. Adolph en Betje zullen naar alle waarschijnlijkheid gelovig geweest zijn, maar devotie of vroomheid komt niet naar voren in Adolph's schrijven. Wel is te lezen dat het stel enkele missen bijwoonde, maar daarnaast bezochten zij zowel katholieke als protestantse kerken. Adolph noemde God niet één keer in zijn verslag. Hij werd in zijn schrijven dus niet zozeer door religie en de Romantiek beïnvloed, maar meer door de Verlichting.

Iemand die klaarblijkelijk ook onder de invloed van de Verlichting stond was Cornelis van der Lek de Clercq. In het verslag komt onomwonden naar voren dat hij een nuchtere man was die rede, vooruitgang en empirie hoog in het vaandel had. Zo keek hij in zijn journaal neer op minder ontwikkelde Zwitsers:

Tegen de avond aangekomen in Zug en gelogeed in het excellente hotel Hirsch. Eene wandeling door de stad overtuigde ons van derzelve armoedige en slechte gesteldheid. Hoewel de hoofdstad van het kleine kanton Zug, ziet dezelve er zeer vervallen uit en werkte niet gunstig op onze opinie omtrent het gansche kanton, waarvan de inwoners door domheid of liever verregaand bijgeloof elke ontwikkeling, die hen uit hunnen harden toestand zoude kunnen helpen, smoren.²⁵²

Daarnaast getuigt het feit dat hij naar Zwitserland wilde, om het nog relatief onontdekte Alpengebied met eigen ogen te zien en aan den lijven te ondervinden, van een nieuwsgierige en onderzoekende geest. Cornelis was daarnaast echter ook onmiskenbaar beïnvloed door de Romantiek. In zijn reisverslag richtte hij zich niet zozeer op de empirische beschrijving van verschillende aspecten van de reis, maar op beeldende schetsen van de prachtige omgeving en het gevoel dat hij hierbij kreeg: 'Een kinderlijk verlangen deed, na van verre de sneeuw en ijsbergen gezien te hebben, zoodanig naar derzelve meerdere nabijheid haken, wij dadelijk in de rijtuigen stapten. (...) Eene algemeene vreugde en gelukwensching ontstond er bij het ontwaren der grensscheiding van het Badische.'²⁵³ Daarbij genoot hij zeer van de natuur en had hij oog en waardering voor de groots- en ongetemdheid hiervan: 'Maar een uitstapje naar een land, waar men zo gemakkelijk volgens vertellingen in afgrijsselijke diepten kan

---

²⁵² Dijkmeester, 'Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis', 57.

²⁵³ Dijkmeester, 'Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis', 54.

neerstorten, of onder de sneeuw begraven en op dergelijke verschrikkelijke manieren meer zijn dood kan vinden. (...) Maar men moest eens weten, hoe aangenaam en verrukkend en verbazend tevens de Zwitserse natuurtonelen op ons gevoel werken.²⁵⁴ Tijdens de reis raakte Cornelis in de ban van de ontembare kracht van de natuur, zoals bij een grote waterval, reeds beschreven in de paragraaf *Natuurbeleving*. Waarom de natuur zo machtig en fraai was gaf Cornelis geen verklaring voor in zijn verslag. Ook komt in het verslag geen duidelijke religieuze opvatting naar voren; God wordt niet één keer genoemd. Cornelis was dus niet sterk door religie beïnvloed, maar des te meer door zowel de Verlichting als de Romantiek.

In het reisverslag van Johan Christiaan van Haersolte tot Haerst zijn ook Verlichte invloeden terug te vinden. Hij was erg empirisch ingesteld en beschreef in zijn reisverslag uitvoerig verschillende feitelijke aspecten van de huwelijksreis, zoals wisselkoersen en afgelegde afstanden. Daarnaast had hij een grote interesse in moderniteit en vooruitgang. Zo prees hij steden die keurig, modern en ordelijk gebouwd waren: ‘De Stad viel ons in de hand daar de huizen net waren en goed onderhouden schenen: er wierden vele nieuwe gebouwd. De straten liepen regelmatig en waren goed geplaveid.’²⁵⁵ Ook had Johan oog voor de toekomst: ‘De vergaderzaal der Badensche Standen, een nieuw smaakvol en juist ingerigt gebouw bezocht. De Stad is zeer regelmatig gebouwd en is in alle opzichten vatbaar voor vergroting. Over het geheel vindt ik het hier stil alhoewel alles blyken van welvaart droeg.’²⁵⁶ Johan werd dus weliswaar beïnvloed door de Verlichting, maar ook de Romantiek had een grote weerslag op zijn schrijven. Hetgeen hij namelijk het meest lovend over was in zijn reisverslag was de natuur, waar hij op een beeldende en esthetische manier over schreef: ‘Onmogelyk kan men zich die trotsche, lagchende, romantische en elkander zoo dikwyls en spoedig afwisselende gezichten voorstellen, die deze door de schoonste dennebossen, afgewisselt met groene grasgrond en goud gele korenvelden, lopende weg oplevert.’²⁵⁷ Over natuur was Johan lovender dan over cultuur, maar hij legde geen nadruk op de grootsheid en ongetemdheid van de vrije natuur. Daarnaast wordt uit het reisverslag duidelijk dat het echtpaar van Haersolte tot Haerst protestants was, maar het lijkt er niet op dat Johan hier sterk door werd beïnvloed in zijn schrijven. Zo bezocht het reisgezelschap zowel katholieke als protestantse kerken en noemde Johan God niet één keer in zijn verslag. Wel schreef hij, meer dan de andere echtgenoten, beschouwingen over religie, met name die van andere culturen: ‘Maar tevens heb ik opgemerkt dat een groot gedeelte der bevolking weinig kerksch is daar de beide

---

²⁵⁴ Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 51.

²⁵⁵ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 24.

²⁵⁶ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 17.

²⁵⁷ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 18.

Zondagen weinig mensen ter kerk waren, en wel in het bijzonder de mannen.²⁵⁸ Uit dit citaat blijkt op subtiële wijze dat hij geloofsovertuiging en de uitoefening hiervan wel belangrijk vond. Johan had dus wel oog voor religie, maar werd hier in zijn schrijven niet sterk door geleid; zijn schrijven was meer een combinatie van Verlichte en Romantische invloeden.

Kijkend naar zijn reisverslag, lijkt Petrus de Genestet niet zo sterk beïnvloed te zijn geweest door de Verlichting. Hij was weliswaar empirisch ingesteld, maar had geen uitgesproken interesse voor moderniteit of vooruitgang. Daarnaast schreef hij voornamelijk over de dingen die hij en Henriette deden en minder over verschillende feitelijke aspecten van de reis. De Romantiek lijkt hem meer invloed op hem gehad te hebben, omdat hij waardering had voor de natuur en hier lovend over schreef. Daarnaast beschreef hij in zijn reisverslag, hoewel oppervlakkig, zijn gevoelens bij bepaalde dingen: ‘Gedurig regen en wind hetgeen de weg somber en melancholiek maakte, maar toch heerlijke gezichten.’²⁵⁹ Religie lijkt echter de voornaamste invloed te zijn geweest op Petrus. Hij en Henriette waren protestants, en naast zijn werkzaamheden als predikant was Petrus ook theoloog. In brieven van Petrus aan het thuisfront is dan ook te lezen hoe hij God verantwoordelijk hield voor de schoon- en grootsheid van de natuur, zoals reeds beschreven in de paragraaf *Natuurbeleving*: ‘Met kwistige hand heeft God hier zijn wonderen van lieflijkheid en pracht uitgestrooid. ’t Maakt ons tusschenbeide stil van genot. (...) Altijd dankbaarder buigt zich het hoofd en verheft zich het hart...’²⁶⁰ Hieruit blijkt dat hij God dankbaar was voor het schenken van de prachtige natuur, waar wederom een fysico-theologische inslag uit spreekt. Petrus was dus voornamelijk beïnvloed door religie en in mindere mate door de Romantiek en de Verlichting.

Maximiliaan Looyen was duidelijk een gevoelsmens, maar in zijn reisverslag zijn ook Verlichte invloeden terug te vinden. In zijn journaal zijn niet veel beschrijvingen van feitelijke aspecten van de reis te vinden, maar Maximiliaan was wel empirisch ingesteld en vertrouwde dikwijls op kennis en rede in plaats van op gevoelens. Wanneer hij en Dora bijvoorbeeld tijdens een bergwandeling werden overvallen door onweer, bleef Maximiliaan de kalmte zelf, terwijl Dora volgens hem onredelijk bang werd: ‘Het onweêr speelde in de verte af; ik hoorde het duidelijk aan de opvolging der rommelingen, die sneller werd. Het kon Dora echter niet kalmeeren, of ik het haar al verzekerde bij al mijn natuurkennis.’²⁶¹ Daarnaast probeerde hij op rationele wijze een verklaring te bedenken voor zijn steenpuisten: ‘Zou ik

---

²⁵⁸ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 35.

²⁵⁹ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 34.

²⁶⁰ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 36.

²⁶¹ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 66-67.

veel slecht bloed hebben, of in de bruidsdagen te veel gesmuld op al die feestjes? Ik ben toch gewoonlijk zoo matig en stel ziele-kost ver boven fijne dinertjes.’²⁶² Naast deze Verlichte invloeden was de Romantiek ook evident aanwezig in Maximiliaan’s reisverslag. Voor hem draaide zijn reisverslag dan ook niet om beschrijvingen van de reis, maar om introspectie, gevoelens en geestelijke ontwikkeling. Hij genoot onverbloemd meer van de natuur dan van cultuur, en zag de natuur dan ook als iets dat een bijna sacrale verheffing bij de mens teweeg kon brengen. Maximiliaan schreef op een zeer gevoelsmatige, beeldende en esthetische manier over de natuur: ‘Daar, daar over het blauw van het water in het verschiet van bergen, zag ik het. Het samensmelten van sneeuw en wolken deed me denken aan de vereeuwiging der zielen, die ik tot stand ging brengen, het onverbreekbaar worden van nu nog verwijderde geesten.’²⁶³ Hij wilde zich losmaken van het alledaagse en opgaan in zijn zielenwereld, waar hij op literaire wijze over schreef:

*Nu ondervind ik meer dan ooit de lasten van het lichaam. Terwijl de ziel één en al poëzie ademt, en alle genietingen op onze reis er toe bij moeten dragen om met elkaar een heerlijke vier weken te doorleven, maakt een puist, één steenpuist van de grootte van een gulden, alles tot proza, dat proza. (...) O, proza, dat ge juist op mijn huwelijksreis me zoo moest herinneren aan uw bestaan! Dat ge zoo ruw, zo onbeschaafd moest optreden en met uw breedten, onzindelijken voet moest trappen op al de poëzie, die ik mij droomde! O, proza, o, Proza!*²⁶⁴

Maximiliaan was dus onmiskenbaar een man van de Romantiek. In het reisverslag komt daarentegen geen duidelijke religieuze opvatting naar voren en ook noemde Maximiliaan God niet één keer in zijn reisverslag. Het lijkt er dan ook op dat hij meer filosofisch was ingesteld dan religieus, onder sterke invloed van de Romantiek, met ook wat kenmerken van de Verlichting.

Kijkend naar de invloeden op de schrijvers valt op dat vrijwel iedere man, in meer of mindere mate, door zowel de Verlichting als de Romantiek beïnvloed was. Verlichte invloeden zijn in de reisverslagen terug te vinden in de empirische beschrijvingen van verschillende aspecten van de reis, waarbij feitelijke informatie centraal staat. De echtgenoten vielen graag terug op hun brede kennis. Romantische invloeden daarentegen zijn in de reisverslagen terug te vinden in de beeldende, esthetische beschrijvingen van de natuur, een onderdeel van de reis dat

---

²⁶² Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 29.

²⁶³ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 35.

²⁶⁴ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 15-16.

vrijwel alle schrijvers zeer apprecieerden. Door deze verschillende invloeden waren de schrijvers niet uitgesproken Verlicht, óf uitgesproken Romantisch van geest. Geconcludeerd kan worden dat de reisverslagen dus een combinatie waren van zowel de Verlichting als de Romantiek, wat aansluit op de gangbare ideeën over negentiende-eeuwse reisverslagen. Opvallend is dat religie slechts door twee schrijvers expliciet werd besproken. Blijkbaar had religie geen invloed van dergelijke waarde dat het haar weerslag had in het schrijven van de echtgenoten. Een verklaring hier voor zou kunnen zijn dat religie slechts een onderdeel was van de elitaire cultuur en leefwereld naast stromingen zoals de Verlichting en de Romantiek, waar voor mensen van lagere sociale klassen religie een grotere rol speelde in hun leven.

Het geschrevene

Zoals aan het begin van dit hoofdstuk reeds beschreven werd, kan de manier waarop iemand een verhaal vertelt veel zeggen over hoe diegene zichzelf en de wereld ziet. Daarnaast is het interessant om te kijken naar wat iemand verzwijgt: wat zouden stiltes over bepaalde aspecten van een verhaal kunnen betekenen? Wat draagt iemand hier impliciet mee uit? In deze paragraaf zal ik op die manier naar de reisverslagen kijken, waarbij ik me richt op wat de echtgenoten over hun vrouwen schreven, hoe zij naar andere culturen keken, ofwel ‘the Other’ en hoe zij door middel van hun schrijven impliciet hun zelfbeeld prijsgaven.

Adolph van Rechteren Limpurg schreef in zijn reisverslag vrijwel niets over zijn vrouw Betje; wanneer niet bekend zou zijn dat het om een verslag van een huwelijksreis gaat, zou dit ook niet op te maken zijn uit het verslag zelf. Adolph schreef in zijn journaal liever over de dingen die het gezelschap zag en deed tijdens de reis dan over zijn vrouw en de relatie tussen hen. De enkele keren dat hij zijn vrouw noemde in zijn verslag was wanneer hij melding maakte van een activiteit die zij samen hadden ondernomen: ‘S’avond’s te huis met Betje, daar het gezelschap na Theatre francais was – eene visite gemaakt bij de Generaal van Dedem.’²⁶⁵ Het feit dat hij haar bij haar bijnaam, of misschien zelfs koosnaam, Betje noemde en niet Elisabeth, zou enerzijds kunnen wijzen op het bestaan van genegenheid tussen hen. Anderzijds zou dit er op kunnen wijzen dat hij haar als ondergeschikt aan hem zag, doordat hij haar in zijn schrijven letterlijk kleiner maakte door haar naam te verkleinen, zoals bij andere verkleinwoorden. Adolph beschreef dus wel dat hij dingen samen deed met Betje, maar veel aandacht kreeg ze in zijn journaal niet. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat hij simpelweg niets persoonlijks in het verslag wilde verwerken, omdat hij het aan anderen wilde laten lezen en zijn professionaliteit en geloofwaardigheid niet wilde

---

²⁶⁵ Hansen, *Over grote keien naar Parijs*, 22.

comprimeren. Waarschijnlijk zal er wel genegenheid tussen hen hebben bestaan, maar wilde hij dit niet aan het papier toevertrouwen. Over andere culturen schreef Adolph ook vrijwel niets. Hij had een grote waardering voor de Franse cultuur, wat spreekt uit zijn goedkeurende beschrijvingen van bijvoorbeeld Franse kunst en architectuur, maar impliciete of expliciete waardeoordelen over andere bevolkingsgroepen gaf hij in zijn verslag niet. Uit zijn manier van schrijven komt naar voren dat Adolph zichzelf zag als een man van de elite. Van de prachtige dingen die hij en zijn gezelschap tijdens hun reis zagen genoot hij, maar raakte hij niet diep onder de indruk. Hierdoor komt een beeld naar voren van een ontwikkelde kosmopoliet van goeden huize. Daarnaast valt door middel van zijn schrijven op dat hij zichzelf zag als een sociaal en belangrijk iemand, doordat hij zoveel mensen kende en met zoveel mensen goed omging. Door de beschrijving van hoe hij in zijn eentje een uitstapje naar Darmstadt maakte, waar hij zich kostelijk amuseerde, komt hij over als een zelfstandige en individualistische man. Dit strookt met het feit dat hij zijn vrouw en zijn relatie tot haar niet beschreef, omdat hij waarschijnlijk onafhankelijk over wilde komen. Kijkend naar zijn schrijven kan geconcludeerd worden dat Adolph zichzelf waarschijnlijk zag als een elitaire, ontwikkelde en sociale man van de wereld die zeer zelfstandig was.

Ook Cornelis van der Lek de Clercq schreef in zijn reisverslag weinig over zijn wederhelft. Wanneer hij over Levina schreef, deed hij dit vaak door haar in één adem te noemen met de andere vrouw in het reisgezelschap, Anna, door te schrijven over ‘de dames’. Niet één keer noemde Cornelis zijn vrouw bij haar naam in zijn reisverslag. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat hij het niet gepast vond om zijn persoonlijke gevoelens jegens zijn vrouw in een verslag te verwerken dat ging over een reis die in het gezelschap van vrienden gemaakt werd. Het verslag zou waarschijnlijk gelezen worden door anderen, ook door vrienden en familie van Anna en Charles, dus mogelijk zag Cornelis dat er geen plaats was voor beschouwingen van zijn vrouw en zijn genegenheid voor haar. Over andere culturen en bevolkingsgroepen schreef Cornelis wel in zijn reisverslag. Zo maakte hij een aantal opmerkingen over de karaktereigenschappen van bepaalde volken: ‘Er was nog een Engels gezelschap, niet heel vriendelijk nog voorkomend; maar het zou een witte raaf zijn als het anders was.’²⁶⁶ Uit dit citaat blijkt dat Cornelis niet erg positief dacht over Engelsen. Over Zwitsers was Cornelis meer te spreken, maar alleen in vergelijking tot Duitsers:

Hetgeen gedurende het verblijf alhier mij en ons allen trof, was de vriendelijke bejegening en beleefdheid der Zwitsers. Derzelver hartelijkheid en begeerte om den

---

²⁶⁶ Dijkmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 52.

vreemdelingen van dienst te zijn en te regt te helpen, zonder deze edele hoedanigheden met inzicht van geldelijke belooningen te doen vergezellen, heeft onze reis door dat gedeelte van Zwitserland, wat wij bezocht hebben, dikwijls zeer veraangenaamd, althans dat leed bespaard, hetgeen dat bijna iedereen ondervindt, die langs de boorden van den Rijn door Duitschland trekt, en daar dagelijks behandeld wordt, voor het minst altijd beschouwd als hunne ganzen, wier bestemming het is kaal gepluimd weggezonden te worden. In een woord, daar elke dienst hoe gering, drievoudig moet betaald worden, wil eene lastige en onaangename conversatie met de zoogenaamde edele, zachtaardige en veelgevoelige Duitse vrienden en naburen achterwege blijven.²⁶⁷

In deze beschrijving van Duitsers liet Cornelis duidelijk doorschemeren dat hij de positieve typering van dit volk niet deelde en dat hij ze eigenlijk onbeleefde geldwolven vond. Het karakter van Zwitsers was in vergelijking tot Duitsers een verademing voor hem, maar ook dit volk had zijn eigenaardigheden. Zo merkte hij al eens op dat de inwoners van het kanton Zug volgens hem dom en bijgelovig waren, wat hij mettertijd voor alle Zwitsers vond gelden: ‘De indruk van bijgelovigheid en domheid in dit land zou gedurende de verdere reis nog worden versterkt. Dat lijkt in strijd met de opwekkende, schone en verheven natuur.’²⁶⁸ Door middel van deze negatieve oordelen over andere culturen en hun aard suggereerde Cornelis indirect dat hij en zijn reisgenoten als Nederlanders juist het tegenovergestelde waren. Middels dit ‘otheren’ wordt het idee opgeroepen dat het reisgezelschap zelf juist over de tegenovergestelde, en dus positieve, eigenschappen beschikte, zoals vriendelijkheid, eerlijkheid en beleefdheid. Op het gebied van Cornelis’ zelfbeeld valt op dat hij zijn verslag voornamelijk vanuit het perspectief van het reisgezelschap als geheel schreef, waardoor hij overkomt als een onderdeel van een groter geheel. Daarbij is treffend dat hij meerdere malen beschreef hoe gezellig de twee stellen het met elkaar hadden, waarmee hij misschien probeerde te laten zien dat hij een sociaal mens was. Daarnaast komt in zijn schrijven naar voren dat hij zichzelf zag als een avontuurlijke natuurliefhebber die niet bang was voor het nog ongetemde en onontdekte Alpengebied. Af en toe beschreef hij ook op subtiele wijze hoeveel geld het gezelschap al had uitgegeven aan bijvoorbeeld kleding, waarmee hij mogelijk wilde benadrukken dat de stellen tot de elite behoorden. Daarnaast verloochende Cornelis zijn Zeeuwse afkomst niet, wat blijkt uit zijn schrijven: ‘Onderweg naar Karlsruhe een voor deze Zeeuw kenmerkende waarneming. Ik zag even voor het stadje

---

²⁶⁷ Dijkmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 55-56.

²⁶⁸ Dijkmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 58.

Durlach een soort van meekrap, die zeer fijn van fruit was.²⁶⁹ Cornelis zette zichzelf in zijn reisverslag dus voornamelijk neer als een sociale, avontuurlijke en ontwikkelde man, met subtiele verwijzingen naar zijn gegoede Zeeuwse afkomst.

Geertruid, de bruid van Johan Christiaan van Haersolte tot Haerst, werd een aantal keer in het reisverslag van haar man genoemd, maar niet frequent. Ook Johan richtte zich in zijn reisverslag meer op de reis en wat het reisgezelschap allemaal deed dan op zijn vrouw en hun relatie. Een aantal keer schreef hij over haar in verband met de andere vrouw in het reisgezelschap, Anna: ‘Ten 1 uur Smiddags de Dames zeer vermoeid terug gekomen.’²⁷⁰ De enige keer dat hij haar bij naam noemde in zijn reisverslag, was toen zij ziek was: ‘De gehele dag tehuis gebleven door eene kleine ongesteldheid van Truitje, die haar noopte om byna de gehele dag te bed te blijven.’²⁷¹ Net als Adolph van Rechteren Limpurg verkleinde Johan zijn vrouw’s naam tot Truitje, hoewel hij daarentegen niet over ‘zijn vrouwtje’ sprak: ‘Daar myne Lieve Vrouw geheel hersteld was gingen wy ten ½ 5 uur met de Stoomboot *l’Aigle neve* alwaar wij (Reint en ik) te ½ 7 uur aankwamen.’²⁷² Johan schreef dus wel met enige genegenheid over Geertruid, maar wilde mogelijk vanwege toekomstige lezers niet teveel persoonlijk kwijt in zijn reisverslag. Over andere culturen en bevolkingsgroepen schreef Johan wel het een en ander. Zo beschreef ik reeds in de paragraaf *De schaduwkant van reizen* hoe het reisgezelschap onenigheid had met een Zwitserse koetsier, waarop Johan besloot dat ‘men niemand van dit volk kan vertrouwen’. Met ‘dit volk’ doelde hij misschien op koetsiers in het algemeen, maar ook over de Zwitserse samenleving, met name het leger en de volksgeest, was Johan al evenmin enthousiast:

De troepen die hier verzamelt waren en voor het eerst dit jaar geoefend wierden hadden een zeer goed uiterlijk maar de kleeding en discipline lieten veel te wenschen over: orde was er in ’t geheel niet in het kampje en veele soldaten waren dronkens. In het gelid wierdt druk gepraat en onderscheidene dansten in plaats van te marcheeren, Zoo dat de vryheids Geest tot in de gelederen doorgedrongen scheen. (...) In Zwitserland is elke mannelyke telg soldaat, zonder eenige uitzondering van het 18 jaar tot het 40ste. (...) De troepen komen meest om het andere jaar by elkander om eenige weken geoefend te worden en keeren daarna weder huiswaarts om hunne gewone werkzaamheden in de maatschappij weder op te vatten. (...) Hier uit blykt dat het wel is waar eene goedkoope

---

²⁶⁹ Dijckmeester, ‘Twee Zierikzeese echtparen op huwelijksreis’, 53.

²⁷⁰ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 10.

²⁷¹ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 33.

²⁷² Hansen, *Aller treffendst en stout*, 34.

*manier is waar op het krygswezen in Zwitserland is ingericht, maar ook dat de soldaten zoo wel als de ofcieren weinig geoefend zijn, en het niet mogelyk is dat er eene gereede desipline bestaat. De heerschende volksgeest maakt evenwel dat het een weinig beter is, als men zich van deze gebrekkige manieren zoude voorstellen.*²⁷³

In deze beschouwing over het Zwitserse leger en de volksgeest liet Johan subtiel doorschemeren dat hij neerkeek op het organisatievermogen van en de mate van discipline in de Zwitserse maatschappij, bijvoorbeeld door middel van het woord ‘kampje’. Indirect spreekt hieruit dat volgens hem het leger in Nederland vele male beter ingericht en geregeld was, en dat de Nederlandse volksgeest van een hogere orde was dan de Zwitserse. Wat daarnaast opvalt is dat Johan niet alleen andere bevolkingsgroepen ‘otherde’, maar ook personen die op het gebied van stand dichtbij hem stonden: ‘Wy rencontreerden op de Stoomboot een Duitscher die wy te Thun en op meer andere plaatsen gezien hadden, by nadere kennismaking bleek het de Nassausche Charge d’Affaires uit ’s Gravenhage te zyn. Hy was onlangs getrouwd met een lief duitsch Vrouwtje dat veel jonger was als hy en die wy voor zyn dochter hadden aan gezien.’²⁷⁴ Johan en Geertruid vonden het blijkbaar vreemd dat deze man een veel jongere vrouw had getrouwd, wat getuigt van hun afkeuring jegens een dergelijk leeftijdsverschil tussen gehuwden. In de negentiende eeuw was het weliswaar gebruikelijk dat de vrouw wat jonger was dan de man, maar een te groot leeftijdsverschil was daarentegen niet gepast. Verder valt op dat Johan zich graag profileerde als een kosmopolitisch, elitair man. Dit deed hij in zijn reisverslag door meerdere malen te schrijven over de reizen die hij al had gemaakt en vergelijkingen te trekken tussen wat hij zag en wat hij al eerder in de wereld had gezien. Daarbij benadrukte hij steeds dat het reisgezelschap in de mooiste en meest luxe hotels verbleef, wat voor hem de gewoonste zaak van de wereld was. Uit zijn manier van schrijven spreekt een bepaalde autoriteit die Johan uit wilde dragen, omdat hij zichzelf zag als een ontwikkeld en empirisch ingestelde man met een brede kennis van zaken. Door niet zoveel over zijn vrouw te schrijven, maar wel over de vele ontmoetingen met andere mensen, creëerde Johan een beeld van zichzelf als sociaal en tegelijkertijd onafhankelijk van anderen. Uit zijn manier van schrijven kan dus geconcludeerd worden dat Johan zichzelf beschouwde als een ontwikkeld, sociaal ingesteld en bereisd man.

Petrus de Genestet wijdde in het journaal van zijn huwelijksreis ook niet veel uit over zijn vrouw Henriette. Door zijn manier van schrijven, met name het continue gebruik van

---

²⁷³ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 30-31.

²⁷⁴ Hansen, *Aller treffendst en stout*, 33.

‘we’ en ‘ons’, liet hij het daarentegen voorkomen alsof hij en Henriette één geheel waren. Ook blijkt uit zijn schrijven dat ze fijne momentjes samen hadden, zoals tijdens het eten van oesters op hun kamer. Petrus schreef echter slechts één keer iets specifiek over Henriette: ‘Door Parijs gewandeld. Mevr. was moê – ’s middags in den regen getoerd.’²⁷⁵ Aangezien hij haar met ‘mevr.’ beschreef en niet met haar naam, spreekt hier weinig genegenheid of erkenning uit. Waarschijnlijk is dit te verklaren door het feit dat Petrus niet te veel persoonlijke details in zijn reisverslag kwijt wilde, omdat hij de intentie had het aan anderen te laten lezen. In een brief aan Henriette’s zus schreef hij namelijk wel met meer genegenheid over zijn vrouw: ‘De verrukking van ’t vrouwtjen was heerlijk. (...) De liefste vrouw is steeds bloeiende, schoon hier eerst wat vermoeid. ’t Is hier zoo’n raar leven! Zij is meer geschikt voor de natuur vol vrede, dan voor de stad vol onrust. Maar ander van ‘bangigheid’ of diergelijke niets...’²⁷⁶ Uit dit citaat blijkt dat hij met genegenheid over Henriette sprak, maar dat hij haar ook enigszins ‘verkleinde’ en haar als het zwakkere geslacht zag dat onrust niet zo goed aankon. In zijn reisverslag schreef Petrus dus vrijwel niets over zijn vrouw of de relatie tussen hen. Over andere culturen of bevolkingsgroepen schreef hij ook niets. Wel liet hij aan zijn schoonzus doorschemeren dat hij, hoewel hij genoot van de reis, niet kon wachten om weer thuis te zijn, waar alles toch net een stukje beter was: ‘We hebben Parijs van middag wel in zijn fleur gezien. Doch ik heb liever vrede en huiselijke vreugde in stilte: dat is het ware! Als gij deze ontvangt zal het geen vier dagen meer duren of we zijn terug op de plek die voor mijn hart mooier is dan Baden-Baden, verleidelijker dan Parijs en heilig als een tempeltjen vol geluk, vrede en liefde.’²⁷⁷ Petrus zette zich in zijn verslag neer als een actieve en sociale man die belezen was, waardoor hij in staat was over veel dingen een mening te vormen. Hij beschreef voornamelijk wat hij en Henriette als koppel deden tijdens de reis, waarbij hij dikwijls wat extra informatie of een korte beschouwing gaf, en inging op wie zij ontmoetten. In zijn brieven aan zijn schoonzuster profileerde hij zich daarnaast als een devoot man, door te schrijven hoe dankbaar hij God was voor al het moois op de wereld. Petrus legde in zijn reisjournaal niet de nadruk op het feit dat hij en Henriette tot de elite behoorden. Dit zou verklaard kunnen worden door het feit dat hij een gelovig man was en dus niet veel waarde hechtte aan sociale stand en status. Waarschijnlijk zag hij zichzelf dus als een bescheiden en devoot, doch sociale en actieve man die duidelijk onderdeel uitmaakte van een nieuw-gesmeed verbond, namelijk het huwelijk.

---

²⁷⁵ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 37.

²⁷⁶ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 36-37.

²⁷⁷ Verkroost, ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait’, 37.

Maximiliaan Looyen was de enige man die in zijn reisverslag veel schreef over zijn vrouw Dora. Voor hem draaide het verslag namelijk om de ontwikkeling van hun relatie, waardoor hij veel schreef over zijn gevoelens jegens haar. Uit zijn schrijven blijkt dat hij grote genegenheid voor haar voelde:

Nu slaapt mijn engel nog. Ik laat haar stilletjes doorslapen, zoolang ze maar wil; ze heeft heel wat in te halen. De laatste dagen, de bruidsdagen (O, hoe weinig heeft een bruid aan haar bruidsdagen!) waren vermoeiend, en de reis van gisteren moet haar slaap gegeven hebben. (...) Nu zag ik Dora in een zoeten sluimer, heel kalm, heel rustig, een beeld van vrede, van rustende onschuld. Heel zacht haalde ze adem en met gelijkmatige golving bewoog het dek zeil. Terwijl ik haar beschouwde, kwam een beeld me voor oogen, dat ik ergens in een museum gezien had, den Psijché, geloof ik, of neen... 't was van een Noordsch beeldhouwer, toch een mythologische voorstelling, een Noordsche ziel.²⁷⁸

Dat er bij dit stel sprake was van een huwelijk uit liefde, zoals het ideaal was in de negentiende eeuw, komt klaarblijkelijk in het reisverslag naar voren. Tegelijkertijd blijkt echter dat Maximiliaan zijn vrouw wel als ondergeschikt aan hem zag. Zo vond hij dat de vrouw het geestesleven en de ideeën van haar man moest overnemen: ‘Dora zal ik het duidelijk maken, als ze in mijn denkwijze meê gaat leven, zoals een echte vrouw dat met haar man’s geestesleven gaat doen.’²⁷⁹ Hoewel hij liefdevol over haar schreef, portretteerde hij haar ook als een wat gedwee en naïef vrouwtje: ‘Dat komt natuurlijk, omdat ze dol veel van me houdt, en aan mijn lippen hangt als ik iets vertel. Alles wat ik zeg, heeft voor haar een bijzondere beteekenis, door haar liefde natuurlijk. Ze heeft het me zelve gezegd, maar ik wist het allang, uit haar kijken.’²⁸⁰ Ook beschreef hij af en toe op subtiele wijze dat Dora kon zeuren en dat hij haar wel erg gewoontjes vond: ‘Maar het niveau hield me vast; het gewone klemde zich om mijn geest en boeide me aan het water. Ik kwam niet hooger dan het gewone. Omdat Dora zoo ‘gewoon’ was.’²⁸¹ Ook beschouwde hij haar als minder rationeel dan hem, omdat Dora voornamelijk door haar emoties werd geleid. Toen het stel werd overvallen door een onweersbui werd Dora zo bang dat ze snel een berg op wilde rennen om het onweer voor te blijven. In zijn beschrijving van dit voorval liet Maximiliaan evident doorschemeren dat hij Dora niet zo slim vond, waarna hij haar zelfs een beetje belachelijk maakte: ‘Er was voor ons

---

²⁷⁸ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 7-8.

²⁷⁹ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 15.

²⁸⁰ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 18.

²⁸¹ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 37-38.

– we zagen het bij een draai in den weg – een dame, een alleen-wandelende dame, die ook haast had. Zeker was ze ook bang voor onweer. – Zie je wel, dat het nog komen moet, zei Dora. Die dame loopt ook heel hard. O, logica!²⁸² Wanneer Dora op bepaalde momenten dan echter wel onverwachts scherp uit de hoek kwam, schreef Maximiliaan dit vermogen aan zichzelf toe:

*Het trof me, dat Dora me beter kon volgen dan andere dagen. Ze luisterde aandachtig naar alles en gaf me zelfs denkebeelden aan, die ik nooit achter haar gezocht had. Een paar zeer frische ideeën zal ik later ergens plaatsen. Ze weet heel leuke zinnnetjes te bouwen en met een origineel woord een gedachte te vertalen. Het viel me erg meê; ik dacht niet, dat ik haar al zoo ver had.*²⁸³

Op deze manier schreef hij de gehele reis door over haar, tot hij op de laatste dag tot het volgende inzicht kwam:

*Mijn reisjournaal telt nog verscheidene witte bladen. Ze zullen wit blijven, eeuwig wit. Want ik kon niet uitvoeren mijn plan op bladzijde 1 ontwikkeld, ik **kan** en ik **kon** het niet. (...) Heeft de heerlijke ontwikkeling onzer liefde, de fijnere vorming van onze sympathie dan niet plaats gehad? O, ja! Zeker, zeker! Maar heel anders dan ik me op bladzijde 1 voorstelde. Veel beter, veel degelijker, veel mooier. Te mooi om te beschrijven, of liever: onbeschrijfelijk. (...) Op bladzijde 1 voelde ik me de groote Mil, MIL, de dichter, de beroemde, die met Doortje, het lieve kleine Doortje, de onschuldige, de onwetende, op reis ging om haar te leeren het huwelijksleven van de ziel. Ik wilde haar meêgeven van mijn grooten schat van menschenkennis, haar oog openen voor het mooie van de stemming en haar hart kneden tot het impressie-werktuig bij uitnemendheid. Groote MIL! Op bladzijde no. laatst voelt hij zich als een miniatuur miltje naast DORA. Hij heeft niets ontwikkeld aan haar; maar zij heeft alles aan hem veranderd. Ze heeft zijn pedant hart, dat klein was en gesloten, bemerkt met haar vrouwelijke hand, tot zijn domme oogen opengingen en hij zich zelf zag in al zijn kleinheid. (...) Toen zijn oogen zoover geopend waren, heeft hij zijn reisjournaal eens nagelezen en gelachen, o zoo hartelijk gelachen. En Dora heeft er meê ingestemd, tot de tranen haar over de wangen rolden. – O, Mil! O, Mil! Stemming, ziele-stemming met een steenpuist! En Krikri! Hahahaha! Zeker hebben we wel een kwartier aan één stuk*

---

²⁸² Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 67.

²⁸³ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 59.

*geschaterd. En toen heeft Doortje mijn hoofd tuschen haar handen genomen en het op het voorhoofd gekust, innig gekust tuschen haar lachen door. – Beste, Grootte Mil, heeft ze gezegd. Ooh, toe, schrijf nog wat aan je dagboek. Daarna heb ik deze laatste bladzijde geschreven.*²⁸⁴

Met deze literaire beschrijving van zijn nieuw verkregen inzichten besloot Maximiliaan zijn reisverslag. In deze passage deed hij zijn eerdere opmerkingen over Dora teniet en gaf hij toe dat zijn denkbeelden neerbuigend waren, waarna hij uiteindelijk de ondergeschikte bleek. Door middel van deze passage, die doet denken aan een literair stijlfiguur waarin identiteiten worden vergeleken en schijnbaar elkaars tegenstelling zijn, bevestigde Maximiliaan echter juist het gangbare rollenpatroon van de negentiende eeuw waarin de vrouw ondergeschikt was aan de man.²⁸⁵ Door de manier waarop de hij de situatie omdraaide, namelijk naar een rollenpatroon waarin de vrouw superieur was aan de man, wordt duidelijk dat dit ongebruikelijk was en niet voorkwam. Iets waar Maximiliaan in zijn reisverslag ook neerbuigend over schreef, maar waar hij niet op terugkwam, waren andere culturen en bevolkingsgroepen. Hij schreef niet veel over andere volken of culturen, maar de ontmoetingen die Maximiliaan had met andere nationaliteiten ervoer hij overwegend als negatief. Zo stoorde hij zich mateloos aan de ‘Duitsche laawaaiïgheid’ van een ander echtpaar dat hij en Dora ontmoetten op reis, zoals ik reeds beschreven heb in de paragraaf *Sociale en overige bezigheden*. Op een neerbuigende toon noemde Maximiliaan hen ‘de industrieel en zijn vrouwtje’.²⁸⁶ Ook Engelsen vond hij ongemanierd, onbeleefd en vervelend. Door deze nationaliteiten zo te portretteren liet Maximiliaan doorschemeren dat hij als Nederlander anders was; ingetogen, beleefd en terughoudend. Een enkele keer beschreef Maximiliaan een andere nationaliteit zonder hier direct een waardeoordeel aan te verbinden: ‘- Mannetje, wat zijn dat voor kerels? vroeg Dora, plotseling, terwijl ze wees op twee schilderachtige figuren met ronde vilthoedjes en zware snorren: echte Zwitsers.’²⁸⁷ Op het gebied van zijn zelfbeeld is te concluderen dat Maximiliaan zichzelf zag als een ontwikkelde, filosofisch ingestelde man van de elite die graag op zichzelf was. Hij liet door middel van zijn schrijven merken dat hij avontuurlijk en literair ingesteld was en dat hij veel kennis had. Ook stelde hij zich als superieur op aan andere culturen en zijn echtgenote. Aan de hand van een flinke dosis introspectie en zelfspot kwam hij uiteindelijk tot de conclusie dat in werkelijkheid zijn vrouw

---

²⁸⁴ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 71-73.

²⁸⁵ Jan van Luxemburg, Mieke Bal, Willem G. Weststeijn, *Over literatuur* (Muiderberg 1990) 65-74.

²⁸⁶ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 52.

²⁸⁷ Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 48.

de verhevene was in hun relatie en hij de leerling die van haar de liefde en het leven leerde, hoewel hij tegelijkertijd het traditionele rollenpatroon benadrukte. Door zijn feilbaarheid te beschrijven profileerde hij zich ook als kwetsbaar. Daarnaast valt op dat hij zichzelf in de eerste plaats als schrijver zag, doordat hij hier in zijn reisverslag meerdere malen aan refereerde. Hij noemde zichzelf in zijn reisverslag bij zijn schrijverspseudoniem, Mil van Hoorn, waarmee hij het reisverslag dan ook ondertekende. Hij zag zichzelf dus het liefst als een filosofische en onafhankelijke, doch gevoelige en kwetsbare schrijver.

Kijkend naar wat de echtgenoten opschreven en wat zij hier expliciet maar ook impliciet mee uitdroegen, vallen een aantal dingen op. Vier van de vijf mannen schreven in hun reisverslag vrijwel niet over hun vrouw of de ontwikkelende relatie tussen hen. Wanneer zij hun echtgenote wel noemden, was dit vaak op een weinig zeggende toon door het gebruik van ‘de dames’ of ‘mijn vrouw’, of door middel van bij- of koosnaampjes. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat deze mannen niet teveel persoonlijke details in hun reisverslag wilden verwerken, omdat zij dit niet gepast vonden of het verslag aan anderen wilden laten lezen. Slechts één man besteedde in zijn reisverslag veel aandacht aan zijn vrouw, zijn gevoelens voor haar en de ontwikkeling van hun liefde. Opvallend is dat juist dit reisverslag uit 1895 stamt. De vraag is of het toeval is dat dit verslag dus wel persoonlijke en intieme informatie bevat. Dit zou enerzijds verklaard kunnen worden door het feit dat de schrijver het verslag aan niemand wilde laten lezen en zich daarom vrij voelde deze informatie erin te verwerken. Anderzijds werpt zich de gedachte op dat dit reisverslag intiemer en persoonlijker is omdat het gedurende de negentiende eeuw mogelijk steeds meer geaccepteerd werd om over deze onderwerpen te schrijven, waarbij misschien de huwelijksreis zelf ook daadwerkelijk intiemer werd. Op basis van dit onderzoek blijft dit echter een speculatie, omdat er meer onderzoek nodig zou zijn naar reisverslagen uit de late negentiende eeuw om hier gegronde uitspraken over te kunnen doen.

Wat verder opvalt is dat vrijwel ieder reisverslag een niet erg positief beeld van andere volken en culturen schetst. De schrijvers lieten door middel van het toekennen van overwegend negatieve eigenschappen aan andere nationaliteiten, ofwel ‘othering’, doorschemeren dat zij als Nederlanders anders waren, waarbij anders inherent beter betekende. Hierbij moet opgemerkt worden dat dit niet het geval was voor buitenlandse natuur en cultuuruitingen zoals kunst; daar waren alle schrijvers zeer lovend over. Daarnaast profileerden vrijwel alle echtgenoten zich als kosmopolitische, deskundige en sociale mannen van de elite. Het lijkt erop dat zij hun identiteit als echtgenoten nog niet eigen hadden

gemaakt. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de mannen nog moesten wennen aan hun nieuwe identiteit als onderdeel van een tweeledig geheel, en dat dit aspect van hun identiteit nog verenigd moest worden met hun zelfbeeld.

Conclusie

Op het gebied van de reisverslagen valt op dat ieder journaal door de man werd geschreven. Vrijwel iedere dag werd beschreven, overwegend in de Nederlandse taal. Alle echtgenoten werden in meer of mindere mate in hun schrijven beïnvloed door zowel de Verlichting als de Romantiek, waardoor de journalen een combinatie waren van deze stromingen. Religie was duidelijk minder van invloed op de reisverslagen. Vier van de vijf reisverslagen werden voornamelijk vanuit het perspectief van de man of dat van het reisgezelschap als geheel beschreven. Het perspectief van de vrouw werd buiten beschouwing gelaten, net als de vrouw zelf; slechts enkele keren werden de echtgenotes in de verslagen van hun mannen genoemd. De echtgenoten verwerkten daarbij weinig persoonlijke informatie in hun journalen, zoals hun gevoelens, omdat zij de reisverslagen aan derden wilden laten lezen. Anders is het in het reisverslag uit 1895, waarin de mannelijke auteur zowel zijn eigen perspectief als dat van zijn vrouw belichtte. Dit journaal heeft meer de vorm een dagboek, vanwege de persoonlijke en intieme informatie die het bevat. De schrijver richtte zich juist op de ontwikkeling van de relatie tussen hem en zijn vrouw, waarbij hij niet alleen zijn eigen, maar ook haar gevoelens beschreef. Om deze reden was het reisverslag waarschijnlijk niet voor de ogen van derden bestemd. We kunnen onszelf afvragen of het toeval is dat juist dit intieme reisverslag aan het einde van de negentiende eeuw werd geschreven. Wat daarnaast alle mannen gemeen hadden, was dat ze andere nationaliteiten overwegend negatief beschreven in hun verslagen, waaruit een bepaalde superioriteit spreekt. Door middel van ‘othering’ lieten zij impliciet zien hoe anders zij waren dan andere Europese volken, waarbij anders voor beter stond. Daarnaast zagen vrijwel alle echtgenoten zichzelf als ontwikkelde, mondaine en onafhankelijke mannen van de elite. De schrijvers gaven overal graag hun in eigen ogen deskundige mening over. Opvallend is dat bij geen van de heren hun rol als echtgenoot een prominente plek had binnen hun gelaagde identiteit; ze zagen zichzelf in de eerste plaats bijvoorbeeld als reiziger, in plaats van als getrouwde man. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat deze mannen nog middenin het overgangsritueel van het leven als individu naar het leven als helft van een geheel zaten. Mogelijkerwijs moesten zij dus nog wennen aan dit nieuwe aspect van hun identiteit, dat na verloop van tijd in hun zelfbeeld verweven zou moeten worden.

VERSANDHAUS nur echter Tiroler-Loden

sowie aller modernsten u. praktischen Formen.
Wasserdichte, leichte Kameelhaar loden-Pelerinen
(GEWICHT NUR 700 GRAMM.)
GRÖSSTE AUSWAHL IN MODERNEN DESSINS FÜR
SPORT-U. STRASSENKLEIDER!
VERSAND PER METER!

**VERLANGEN SIE KOSTENLOSE
ZUSENDUNG DER MUSTER!**

RUDOLF BAUR
INNSBRUCK (TIROL)
RUDOLFSTRASSE N° 4.

JACOB HONIG & SOHN W. EN

Advertentie uit een reisgidsje

(Bron: Utrechts Archief, archief 53: familie De Beaufort, inventarisnummer 992, verslag door Willem Hendrik de Beaufort van zijn huwelijksreis naar Duitsland, met kasboekje en een gedicht, 1909)

Hoofdstuk VI Conclusie

Hoe zag het in de negentiende eeuw opkomende fenomeen van de huwelijksreis eruit en hoe werd hierover geschreven in Nederlandse reisverslagen? Dat is de hoofdvraag van deze masterthesis, waar zich aan de hand van de verschillende hoofdstukken een antwoord op heeft gevormd. In het hoofdstuk *Echtelieden op reis* hebben we de bruiden en bruidegoms leren kennen die op huwelijksreis gingen in de negentiende eeuw. Zij waren allen tussen de twintig en vierendertig jaar oud en behoorden tot de elite. Het was niet ongebruikelijk om reisgenoten mee te nemen op huwelijksreis. Volgens de gangbare inzichten kwam het in de negentiende eeuw vaak voor dat echtparen pas enkele weken na hun trouwdag op huwelijksreis gingen, maar de echtparen in dit onderzoek vertrokken grotendeels vlak na de huwelijksvoltrekking op reis. Met stoomboten en rijtuigen reisden zij af naar populaire bestemmingen als Duitsland, België, Frankrijk en Zwitserland, waar men voor langere tijd een kamer huurde in hotels en pensions. De huwelijksreis duurde gemiddeld één tot vier maanden en werd van tevoren door de man uitgestippeld. Dit komt overeen met de literatuur die ik bestudeerd heb, waarin naar voren kwam dat de duur van de huwelijksreis varieerde van één tot twee maanden, afhankelijk van de financiën van een echtpaar, en dat de man de reis van tevoren zo goed mogelijk moest plannen om het zijn vrouw gemakkelijk te maken. Opvallend is dat de vroegste huwelijksreis in dit onderzoek dateert uit 1824. Volgens de gangbare inzichten op het gebied van huwelijksreizen kwam dit fenomeen in Nederland pas op vanaf 1830, maar dit onderzoek toont dat er daarvoor al huwelijksreizen werden gemaakt door Nederlanders. Ook in het woordonderzoek kwam 1836 als jaartal naar voren waarin de term huwelijksreis, als de hedendaagse definitie, voor het eerst voorkwam in Nederlandse kranten. Dit zou erop kunnen wijzen dat het fenomeen huwelijksreis eerst met een andere term werd aangeduid. Welke term dit zou kunnen zijn is niet duidelijk, omdat de schrijver van het reisverslag uit 1824 zijn huwelijksreis zelf niet zo benoemd. Wat echter geconcludeerd kan worden is dat er reeds vóór 1830 huwelijksreizen werden gemaakt door Nederlanders.

In het hoofdstuk *Het leven op huwelijksreis* hebben we ontdekt wat de echtparen zoal ondernamen tijdens hun huwelijksreis. In het historiografisch onderzoek kwam naar voren dat de negentiende-eeuwse huwelijksreis, doch elitair, een toeristisch en antiquarisch karakter had, wat bevestigd wordt door de bevindingen van dit onderzoek. Het leven op huwelijksreis was voor de echtparen in dit onderzoek gevuld met het bezichtigen van bezienswaardigheden, het maken van tochtjes door de natuur, het flaneren door steden, het vertoeven in kuuroorden en zich vermaken met winkelen. Daarnaast dineerden de echtparen 's avonds uitgebreid en

bezochten zij theatervoorstellingen of opera's. Over deze activiteiten liet men zich adviseren door lokale gidsen of populaire reisgidsjes zoals die van Baedeker, wat het toeristische karakter van de huwelijksreis versterkte. Tijdens de huwelijksreis onderhielden vier van de vijf stellen extensief sociale contacten, ook met het thuisfront. Daarnaast hielden enkele echtgenoten zich naar alle waarschijnlijkheid zelfs met werkgerelateerde zaken bezig. Deze bevindingen staan haaks op de gangbare opvatting dat de huwelijksreis in de negentiende eeuw voor een getrouwd stel dé gelegenheid bij uitstek was om voor het eerst ongestoord alleen met elkaar te zijn. Deze opvatting lijkt op basis van dit onderzoek dus niet te kloppen; bij een gebrek aan onderzoek is mogelijkwerwijs op anachronistische wijze de aard van de hedendaagse huwelijksreis op de negentiende-eeuwse huwelijksreis geprojecteerd. Een andere gangbare opvatting is dat het in de negentiende eeuw gebruikelijk was om de bestemming van de huwelijksreis geheim te houden, waardoor er afstand zou ontstaan tussen het echtpaar en het thuisfront. De echtparen in dit onderzoek waren echter vrijwel nooit alleen tijdens hun huwelijksreis, onderhielden contact met het thuisfront door middel van brieven en namen soms zelfs familieleden zoals zussen en moeders mee op de huwelijksreis. Er kan dus geconcludeerd worden dat de huwelijksreis, in tegenstelling tot vandaag de dag, géén intieme reis voor twee personen was, maar een sociale aangelegenheid gevuld met activiteiten. Door de huwelijksreis zo in te richten werden bruid en bruidegom niet direct met elkaar in het diepe werden gegooid. Man en vrouw leerden elkaar namelijk tot voor het huwelijk slechts oppervlakkig kennen, waar zij pas de tijd voor kregen tijdens de huwelijksreis. De negentiende-eeuwse huwelijksreis was daardoor eigenlijk een kennismakingsreis, waarbij het elkaar leren kennen gebeurde aan de hand van activiteiten en in de veilige nabijheid van kennissen en familie. Volgens de door mij geraadpleegde literatuur moet de negentiende-eeuwse huwelijksreis in het licht gezien worden van de toenemende individualisering in die eeuw. Op basis van dit onderzoek kan gesuggereerd worden dat er inderdaad sprake was van individualisering op het gebied van huwelijksreizen aan het einde van de negentiende eeuw. Mogelijkerwijs werden huwelijksreizen toen persoonlijker en intiemer, waar het reisverslag van de huwelijksreis uit 1895 een voorbeeld van zou kunnen zijn. In het geval van die huwelijksreis werden sociale contacten als minder belangrijk gezien en was er meer aandacht voor de ontwikkelende relatie tussen man en vrouw. Het gaat hier echter slechts om één reisverslag, waardoor het onmogelijk is daadwerkelijk gegronde uitspraken over deze ontwikkeling te doen. Hiertoe zouden meer reisverslagen van huwelijksreizen uit de late negentiende eeuw onderzocht moeten worden.

In het hoofdstuk *De reisverslagen* hebben we gezien hoe de Nederlandse echtgenoten

over hun huwelijksreis schreven. In het historiografisch onderzoek kwam naar voren dat reisverslagen in de negentiende eeuw een combinatie waren van Romantische en Verlichte invloeden, waardoor deze zowel esthetische beschrijvingen van de omgeving als feitelijke informatie bevatten. Dit komt overeen met de bevindingen van dit onderzoek, omdat in ieder reisverslag zowel Romantische als Verlichte aspecten zijn terug te vinden. De echtgenoten waren empirisch ingesteld met oog voor cultuur en natuur. Daarnaast hadden negentiende-eeuwse reisverslagen volgens de standaardvisie een zeker feitelijk en zakelijk karakter, waarbij schrijvers zich hielden aan bepaalde conventies, zoals het beschrijven van wisselkoersen. Hiermee probeerde men de betrouwbaarheid van het verslag te waarborgen, zodat lezers zouden geloven dat de reis ook daadwerkelijk op deze manier had plaatsgevonden. Ook dit komt overeen met de bevindingen van dit onderzoek, omdat de echtgenoten veel feitelijke informatie in hun journalen verwerkten en vier van de vijf mannen hun reisverslag schreven met de intentie het aan anderen te laten lezen. Volgens de door mij bestudeerde literatuur kwam er daarnaast gedurende de negentiende eeuw meer ruimte voor introspectie in reisverslagen, waarbij schrijvers ook hun gevoelens en gedachten beschreven. Van de reisverslagen in dit onderzoek bevat enkel het journal uit 1895 zulke persoonlijke informatie. Daarnaast zijn reisverslagen in de gangbare opvatting dé egodocumenten bij uitstek waarin wordt onderhandeld over de eigen identiteit, die van de ‘Ander’ en de verschillen daartussen. In het geval van dit onderzoek spiegelde de schrijvers van de reisverslagen zich aan de ‘Ander’ in de vorm van andere nationaliteiten, waarbij zij zichzelf als superieur zagen aan deze andere bevolkingsgroepen. Daarbij profileerden de echtgenoten zich door middel van hun schrijven voornamelijk als ontwikkelde, sociale en mondaine mannen van de elite, die overal een deskundige mening over hadden. Opvallend is dat het zelfbeeld van deze mannen in de eerste plaats uit deze identiteiten bestond, en dat hun identiteit als kersverse echtgenoot hierin niet prominent aanwezig was. Dit nieuwe aspect van hun identiteit moesten zij zich mogelijkwijs nog eigen maken.

Met deze conclusies komen we terug op het concept *rite de passage*. Volgens theoretici is het huwelijk één van de belangrijkste *rites de passage* in de menselijke cultuur. Kijkend naar de theorie zou gezegd kunnen worden dat de verschillende fasen van een *rite de passage* zich bij een huwelijk als volgt manifesteren: eerst vindt er afscheiding plaats, waarbij de vrouw wordt weggegeven door haar vader, waarmee zij afstand doet van haar familiale leven en haar meisjesnaam. Dan is er sprake van de liminale fase, waarin de ceremonie plaatsvindt, waarbij de man en vrouw elkaar als partner aannemen en trouw beloven tot de dood hun scheidt. Het

echtpaar is echter pas getrouwd wanneer zij tot man en vrouw worden verklaard en deze nieuwe eenheid voor het eerst aan de samenleving wordt gepresenteerd, ofwel wanneer zij hun re-integratie maken. Op basis van dit onderzoek zouden er echter ook andere conclusies getrokken kunnen worden over het idee van het huwelijk als *rite de passage*, namelijk dat de huwelijksvoltrekking de eerste fase van het overgangsritueel is en dat de huwelijksreis de liminale fase is. Wetende dat de bruid en bruidegom elkaar in de negentiende eeuw pas tijdens de huwelijksreis leerden kennen, kan gezegd worden dat zij tijdens deze reis in liminaliteit verkeerden. Ze waren namelijk al wel van hun individuele status als vrijgezel ontdaan en waren voor de wet een getrouwd stel, maar deze nieuwe identiteit hadden zij zich nog niet volledig eigen gemaakt. Tijdens hun huwelijksreis leerden de man en de vrouw elkaar kennen en bereidden zij zich voor op hun getrouwde leven, waardoor hun band groeide, zoals volgens Turner gebruikelijk is wanneer mensen samen door de liminale fase gaan. Tijdens de huwelijksreis conformeerden de man en de vrouw zich dus aan hun nieuwe sociale status en groep waartoe zij zouden gaan behoren, namelijk die van getrouwde volwassenen. Hiermee werd de basis gelegd voor het verdere getrouwde leven. Aan het eind van de huwelijksreis, wanneer het echtpaar weer thuiskwam en het getrouwde leven echt begon, maakten de man en de vrouw hun herintrede in de samenleving en was de *rite de passage* compleet.

Het fenomeen van de huwelijksreis kwam in Nederland op in de vroege negentiende eeuw en was onderdeel van het overgangsritueel waar het huwelijk uit bestond. Het was géén intieme reis voor twee personen, maar een kennismakingsreis waarbij de pasgetrouwden nader tot elkaar konden komen aan de hand van activiteiten en sociale contacten. Zo konden zij, zonder de druk van direct op elkaar aangewezen te zijn, elkaar leren kennen en wennen aan hun nieuwe identiteit als echtgenoot en echtgenote, waarna zij hun getrouwde leven pas écht begonnen. Deze kennismakingsreis had een elitair, doch toeristisch karakter. De belevenissen tijdens de huwelijksreis werden vastgelegd in een feitelijk en weinig persoonlijk reisverslag, zodat anderen ook over de avonturen van het kersverse echtpaar konden lezen zonder overstelpt te worden met te persoonlijke informatie. De huwelijksreis moest vooral een bron van mooie herinneringen voor later zijn. Deze reis zou voor de jonge echtelieden immers de basis vormen van hun verdere getrouwde leven samen.

Alfabetische lijst primaire bronnen

- ❖ Dijkmeester, F.Th., ‘Twee Zierikzeese echt)paren op huwelijksreis naar Zwitserland in 1835’, *Kroniek Schouwen-Duiveland* 1 (1976) 41-60.
- ❖ Hansen, M.L., *Aller treffendst en stout. De huwelijksreis van J.C. baron van Haersolte naar Duitsland, Zwitserland en Italië in 1837* (Epe 2002).
- ❖ Hansen, M.L., *Over grote keien naar Parijs. De huwelijksreis van graaf van Rechteren Limpurg, 1824* (Epe 2002).
- ❖ Nationaal Archief Den Haag, archief van M.J. Looyen (1867-1938), J. ter Meulen (1873-1943) en hun familieleden, 1844-1950, inventarisnummer A-14, Maximiliaan Looyen, *Uit mijn reisjournaal*, 1895.
- ❖ Verkroost, C.M., ‘Petrus Augustus de Genestet en Henriette Bienfait op hun huwelijksreis in 1852’, *Amstelodamum* 75 (1988) 31-37.

Bibliografie

- ❖ Algemeen Handelsblad, ‘Duitse Berigten’, 22 november 1836.
- ❖ Becker, Jochen, ‘‘Een kus in de Lurlei’ op 15 augustus 1863. Piet Paaltjens wordt François HaverSchmidt’, *Nieuw Letterkundig Magazijn* 28 (2010) 57-63.
- ❖ Berghuis, C.K., *Inventaris van het archief van M.J. Looyen, J. ter Meulen en hun familieleden, 1844-1950* (Den Haag 1987).
- ❖ Bulcroft, Kris, Richard Bulcroft, Linda Smeins, Helen Cranage, ‘The social construction of the North American honeymoon, 1880-1995’, *Journal of Family History* 22 (1997) 462-490.
- ❖ Davids, Tine, ‘The micro dynamics of agency: repetition and subversion in a Mexican right-wing female politician’s life story’, *European Journal of Woman’s Studies* 18 (2011) 155-168.
- ❖ De Geïntegreerde Taalbank, ‘Huwelijk’,
<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M027009.re.66&lemmodern=huwelijksreis> (28-02-2014).
- ❖ Dekker, Rudolf, ‘Dat mijn lieve kinderen weten zouden... Egodocumenten in Nederland van de zestiende tot de negentiende eeuw’, *Opossum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen* 3 (1993) 5-22.
- ❖ Dekker, Rudolf, ‘De erfenis van Jacques Presser. Waardering en gebruik van egodocumenten in de geschiedwetenschap’, in: Christien Brinkgreve e.a., *Levensverhalen*, themanummer Amsterdams Sociologisch Tijdschrift (Amsterdam 2002) 19-37.
- ❖ Dekker, Rudolf, ‘Van ‘Grand Tour’ tot treur – en sukkelreis. Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw’, *Opossum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen* 4 (1994) 8-25.
- ❖ Delpher, ‘Huwelijksreis kranten’,
[http://kranten.delpher.nl/nl/results/index?query=huwelijksreis&coll=ddd&page=1&maxperpage=10&facets\[periode\]\[\]=0%7C19e_eeuw%7C](http://kranten.delpher.nl/nl/results/index?query=huwelijksreis&coll=ddd&page=1&maxperpage=10&facets[periode][]=0%7C19e_eeuw%7C) (28-02-2014).
- ❖ Delpher, ‘Huwelijksreis tijdschriften’,
[http://tijdschriften.delpher.nl/nl/results/index?query=huwelijksreis&coll=dts&page=1&maxperpage=10&facets\[periode\]\[\]=0%7C19e_eeuw%7C](http://tijdschriften.delpher.nl/nl/results/index?query=huwelijksreis&coll=dts&page=1&maxperpage=10&facets[periode][]=0%7C19e_eeuw%7C) (28-02-2014).

- ❖ Eggermont, Patricia, *Van houwen, trouwen (en berouwen): informalisering rondom verloving, huwelijk en echtscheidingen in Nederland, aan de hand van etiquettevoorschriften, 1850-1990* (1993).
- ❖ Wolfram Fischer-Rosenthal, 'The problem with identity: biography as the solution to some (post-)modernist dilemma's', *Commenius* 15 (1995) 250-265.
- ❖ Garfield, Simon, *Op de kaart. Hoe de wereld in kaart werd gebracht* (Amsterdam 2013).
- ❖ Geerts, A.M., *Reizen naar Münster: Reizen voor plezier! O, droombeeld! O hersenschim: De ontwikkeling van het reizen in Nederland ca. 1645-1850* (Twente 1998).
- ❖ Gennep, Arnold van, *The rites of passage* (Londen 1960).
- ❖ Hall, Stewart, 'Who needs identity?', in: Paul du Gay, Jessica Evans & Peter Redman (eds.), *Identity reader* (2005) 15-30.
- ❖ Hofstee, E.W., *De demografische ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Een historisch-demografische en sociologische studie* (Den Haag 1978).
- ❖ Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1803-1900, 'Levensschets van P.A. de Génestet' (1862) 147-156.
- ❖ Jenkins, Ruth. Y., 'The gaze of the Victorian woman traveler. Spectacles and phenomena', in: Kristi Siegel (ed.), *Gender, genre and identity in women's travel writing* (New York 2004) 15-30.
- ❖ Johannes, Gert-Jan, Rudolf Dekker, 'Het egodocument: stiefkindje of oogappel?', *Vooys* 3/4 (1999) 22-29.
- ❖ Krol, Ellen, 'Huiselijkheid in soorten en maten', *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* (1996) 131-139.
- ❖ K. S., Marie Elisabeth, 'Begoochelingen', *Nederland* 1 (1856) 101-148.
- ❖ Leezenberg, Michiel, Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2001).
- ❖ Luxemburg, Jan van, Mieke Bal, Willem G. Weststeijn, *Over literatuur* (Muiderberg 1990).
- ❖ Martin-Fugier, Anne, 'De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie', in: Philippe Ariès, Georges Duby e.a., *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Van de Franse Revolutie tot de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1993) 169-227.
- ❖ Mathijssen, Marita, *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam 2002).

- ❖ Michie, Helena, 'Victorian honeymoons: sexual reorientations and the 'sights' of Europe', *Victorian Studies* 43 (2001) 229-251.
- ❖ Mills, Sara, *Discourse* (Londen 1997).
- ❖ Nederlandse Encyclopedie, 'Calèche', <http://www.encyclo.nl/begrip/caleche> (02-05-2014).
- ❖ Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, 'Johan Christiaan van Haersolte tot Haerst', <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nnbw/#source=8&page=338&view=imagePane> (12-06-2014).
- ❖ Nieuwe Rotterdamsche courant: staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad, 'Rotterdamsche Schouwburg', 18 december 1854.
- ❖ Nieuwsblad van het Noorden, 'Op de huwelijksreis', 8 augustus 1896.
- ❖ Nijs, Thimo de, *In veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij 1815-1890* (Amsterdam 2001).
- ❖ Regt, Ali de, 'Arbeiders, burgers en boeren: Gezinsleven in de negentiende eeuw', in: Ton Zwaan (ed.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa* (Amsterdam 1993) 193-218.
- ❖ Stamboomonderzoek, 'Anna Adriana de Vos van Steenwijk', <http://www.stamboomonderzoek.com/jwvdhurk/getperson.php?personID=I34377&tree=jwvdhurk> (29-04-2014).
- ❖ Steringa, P, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860: reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit* (Utrecht 1999).
- ❖ Stokvis, Pieter, *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange 19^e eeuw* (Amsterdam 2005).
- ❖ Teylers museum, 'Fysico-theologie', <http://www.teylersmuseum.eu/teylersuniversum/index.php?m=narratio&id=64> (02-06-2014).
- ❖ Thompson, Carl, *Travel writing* (2011).
- ❖ Tilburg, Marja van, *Hoe hoorde het? Seksualiteit en partnerkeuze in de Nederlandse adviesliteratuur 1780-1890* (Groningen 1998).
- ❖ Turner, Victor, 'Betwixt and between: the liminal period in rites of passage', in: L.C. Mahdi, S. Foster en M. Little (ed.), *Betwixt and between: patterns of masculine and feminine initiation* (Illinois 1987) 3-19.

- ❖ Verhoeven, Gerrit, *Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites (1600-1750)* (2009).
- ❖ Willemse, Karin, Ruth Morgan & John Meletse, 'Deaf, gay HIV positive and proud: Narrating an alternative identity in post-apartheid South Africa', *Canadian Journal of African Studies* (2009) 1-23.
- ❖ Wolff, Betje, Aagje Deken, *Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut; of, De gevolgen der opvoeding* ('s-Gravenhage 1793).